

LUND UNIVERSITY

Nordiska universitetskulturer

Högnäs, Sten

1998

Document Version:
Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):
Högnäs, S. (Red.) (1998). *Nordiska universitetskulturer*. (Ugglan; Vol. 9). Avd. för idé- och lärdomshistoria, Lunds universitet.

Total number of authors:
1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:
Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Ugglan₉

Lund Studies in the History of Science and Ideas

**Nordiska
universitetskulturer**

Nordiska universitetskulturer

Redaktör
Sten Högnäs

Ugglan 9
Lund Studies in the History of Science and Ideas

Omslag: Sfinxen och domkyrkan i Lund. Foto: Ingemar D. Kristiansen.

Ugglan utges av avdelningen för Idé- och lärdomshistoria vid
Lunds universitet, Biskopsgatan 7, 223 62 Lund

Redaktör för skriftserien: professor Gunnar Broberg

© medverkande författare 1998

Grafisk form: Stefan Stenudd

Tryck: Reprocentralen, Lunds universitet 1998

ISSN 1102-4313

Innehåll

Från jubileumshistoria till komparativ universitetshistoria 7

Gunnar Broberg

Tankar kring universitetskulturer 17

Svante Nordin

Akademisk kultur som begrepp och forskningsområde 27

Lina Carls

Det moderna genombrottet i nordisk universitetsfilosofi 47

Carl-Göran Heidegren

Ämneskulturer inom nordistiken 87

Sten Högnäs

De nordiska universiteten och staten efter 1945 167

Göran Blomqvist

Från jubileumshistoria till komparativ universitetshistoria

Gunnar Broberg

Det är inte svårt att förstå varför det skrivs så mycket universitetshistoria idag: det finns fler universitet än någonsin. De har en längre sammanhängande tidslängd, en längre historia, än någonsin. Det finns fler historiker än någonsin. Historia, som ämne, har mer och mer kommit att intressera sig för kultur i någon sorts andlig bemärkelse. Vi går mot informationssamhället, vilket medför intresse för informationsfrågor, inklusive utbildning och forskning. I kunskapskonkurrensen måste var och en ta reda på sin historiska identitet för att kunna hävda sig. Och så vidare.

Allt detta kan uttryckas och bedömas på andra sätt. T ex att efterkrigsgenerationens akademiker som är de här verksamma drivs av ett intresse för att skriva sin kollektiva själv-biografi. Så skedde vid föregående sekelskifte i form av en rad nordiska akademiska bildningsromaner, vad Clas Ahlund har skrivit en avhandling om (*Den skandinaviska universitets-romanen, 1877-1890 /1990/*). Idéhistorikerna håller just nu på att skriva sina självbiografier. Nyligen kom Ronny Ambjörnssons *Mitt förnamn är Ronny* och en personlig uppsats av Gunnar Eriksson, "Om att vara professor" (SULF:s serie). Vi söker, för att tala med lärdomshistorikern Sten Lindroth, våra rötter.

Man kan också understryka att det är dags att summera. Det gamla universitetet är på väg att försvinna som en följd av

bundna studiegångar, av lokala högskolor, av globala IT-nät, av extern finansiering, av vidgning på universitetsbegreppet. Vill man vara pessimistisk så skriver vi på olika avsnitt av universitetets nekrolog. Vill man uttrycka det mer positivt så skapar historien just möjligheter för ett fortsatt och lyckligare liv *intra muros*.

Alla vet att historia skrivs med växlande syften. Jag ska inte försöka mig på något storstilad analys av universitetshistoriografen. Det skulle innebära en ansenlig forskningsinsats. Onekligen finns det material att bearbeta. Numera finns enbart ägnad temat tidskriften *History of Universities*, medan t ex *Minerva* och otaliga andra publikationer mycket ofta bereder det plats. Universiteten är onekligen en märklig sammanslutning, säregen eftersom den som en av mycket få institutioner överlevt sedan medeltiden och alltså äger en märklig livskraft.

Universiteten firar ständigt jubileer, som avsätter historiker. Jag ska koncentrera mig på dem. Här i Lund har vårt Universitetshistoriska sällskap försökt fånga upp mångfalden bl a genom ett utskick på basis av *World of Learning*, där vi fått in några hyllmeter, som nu står på Lunds Universitetsbibliotek. Jag ger några exempel: Universitetet i Bern firade sitt 450 årsjubileum med en fin historik, bl a skriven av Ulrich Im Hof 1984, universitetet i Bochum 25års jubileum 1990 på liknande sätt. En intressant fet volym av Hübinger ägnas Thomas Mann och Universitetet i Bonn 1974. Brüssel ägnar flera fina volymer över 1968 års revolt. Cambridges historia rullar vidare, nu framme vid volym fyra som täcker 17-1800-tal; Coimbra har med sin långa historia funnit anledning att ge ut en motsvarande lång svit volymer. Frankfurt am Main ägnar 900 sidor åt perioden 1914-1950. För den bastanta volymen över Graz har man inte kunnat hitta på något bättre namn än *Tradition und Ausförderung* (1985). Innsbruck, ungefär lika gammalt som Lund

och Österrikes andra universitet har ägnat ett tjugotal volymer åt sin historia, Kiel firar sitt trehundraårsjubileum med sex band. För att hoppa fram i alfabetet på den universitetshistoriska hyllan: Reading första femtio år ägnas en som det verkar professionell historik av J.C. Hock.

Norden har på sistone gett substansiella bidrag. Naturligtvis med Köpenhamns fortfarande pågående historik, som uppgår till ett drygt dussin band. Aarhus har också firat sitt första halvsekel. Åbo akademi firade sin 75 årsdag med den äran, fyra band, därtill tidigare en volym över arkitekturen. Finland är genomgående väl framme i univertetshistoriska sammanhang, här finns Klings mäktiga trebandshistorik förstås, likaså hans tidigare studie över studentkåren, fortsättningen av Laura Kolbe, även ska nämnas t ex Lasse Kangas historik över Jyväskylä. Nyligen har Bo Lindbergs och Ingemar Nilssons monografi över hundraåriga Göteborgs högskola, sedermera universitet, slutförts, en trots det korta tidsperspektivet mycket väl balanserad översikt.

Det finns alltså massor - jag har bara plockat bland det senaste: svällande praktverk, populära sammanfattningar, monografier över enskilda insitutioner - särskilt över biblioteken - dokumentsamlingar, specialstudier, bildbiografier, forskningspolitiska analyser. Hela denna litteratur borde alltså analyseras: hur lanserar sig de gamla förnåma europeiska universiteten? Hur profilerar sig *the Ivy League* i förhållande till farmaruniversitet? Hur framställer sig i den postkolniala eran afrikanska, för oss ofta okända universitet? Och hur klarar sig den historiska vetenskapen tillsammans med skålar och fyrverkerier?

Av allt väljer stannar jag inför det närmaste, inför Lunds universitetshistoriografi. Den har under universitetets 330-åriga tillvaro hunnit bli ganska omfattande. Det första försöket var en

akademisk avhandling under medicinprofessorn von Döbeln 1740-42, därefter vid 100-årsminnet 1766 höll Sven Lagerbring (då ännu Sven Bring) ett tal till kronprinsen Gustav III om akademins öden med många och lärda historiska noter. 1866 publicerades Elof Tegnens och Martin Weibulls tvåbandshistorik. Man spädde på - liksom Uppsala - med en volym för att hylla Oscar II när han regerat 25 år. Hundra år senare kom fyrbandsverket med bl a historieprofessorerna Jerker Rosén och Jörgen Weibull som författare. Sist i raden av sammanhängande historiker är Carl Fehrmans populära och flera gånger omtryckta (1984); en engelsk version med uppdaterade avsnitt av Håkan Westling kom 1995. Men det finns också annat, t ex en påbörjad minst sagt bisarr och dokumentinriktad krönika av Per Gabriel Ahnfelt från ca 1850. En volym om de första decennierna kom ut av ett tänkt dussintal, sedan hade förläggaren fått nog, Ahnfelt dog - en sorglig historia på alla sätt.

Alla ser att det här universitetets historia framför allt har beskådats ur ett jubileumsperspektiv. Den höge åhöraren 1766 smickrades grovt. Universitetet har, enligt Bring, en gunstig överhet, den vet helt enkelt inte om vad en ogunstig överhet är. Allt har alltid gynnats. Karl XII, som ju bodde ett par år i Lund, besökte gärna föreläsningar och disputationer (han roade sig bl.a. med torneringar eftersom det hände alltför litet för en kung här i staden). Också biblioteket har gynnats. En akademi utan ett gott bibliotek är som ett hus utan grund och tak, säger Bring - ett yttrande värt begrundan också idag. Det är ett retoriskt historiestycke men med tung och noga vägd information i noterna. Det är inte svårt att se huvudbudskapet att universitetet har varit och bör vara knutet till statsmakten. (Det var ju också så det började, som ett redskap i försvenskningen av de vilda danska landsändan.) En händelse som ser ut som en tanke är att Bring adlades ett par år senare.

1866 års historik är imponerande och ett fint exempel på att universitetshistoriografin kommit ett gott stycke på väg, i Lund knuten till den weibullska dynastin. Men vi kan fånga in den högstämda dedikationen: "Den carolinska högskolans nu lefvande styresmän, lärare och lärjungar, föreningslänken emellan äldre och kommande släkten med en gemensam bildnings prägel, egnas denna skildring af en gemensam moders öden." Och förordet efter att ha hyllat heroerna Tegnér och Agardh: "... det är ej endast fosterlandet som glädes öfver framgångarne: för hela vår stam, för alla de nordiska folken är liksom odlingen sjelf också glädjen öfver dess segervinning blifven en gemensam. Och att det så har blifvit, det är hvad hon ej räknar för det ringaste bland sina minnen; ty det har varit hennes lyckliga lott, att medan hon lefde ett stilla lif för vetandets intressen, blef hon den, som först i sitt hjerta kände slagen af den rörelse, som nu genombärfvar Skandinaviens folk." Vi lyssnar till välljudet från patriotism och skandinavism i skön duett.

Historiken till jubileet 1968 ser med sina fyra röda band stilig ut och har naturligtvis många kvaliteter. Jerker Rosén som hade hand om försvenskningstiden kunde sitt ämne. Han ger också ganska gott om utrymme åt vad som lärdes ut. Jörgen Weibulls framställning är en annan och tar fasta framför allt på förvaltning och studenternas sociala hemvist. Det är universitetet som en sociologisk konstruktion som han skildrar, inte dess "anda" och inte "lärdomshistorien". Statistiken bereds stor plats. Jag minns från Uppsala hur man tyckte den var förskräcklig, och att kliometrin tagit över ett fint gammalt ämne. Sten Lindroths korta framställning till Uppsalajubileet 1977 blev helt annorlunda, den kastar i sin avslutning ett anatema över det nya produkt- och genomströmningsinriktade universitetet som var på väg med PUKAS. Och det stämmer nog att få har brytt sig om att läsa Weibulls opersonligt sifferbemängda

text. Men med den kan man säga att vi gått hela vägen från Lagerbrings retorik till vad man brukar kalla vetenskap, att allt gjorts för att sudda ut draget av panegyrisk jubileumsskrift.

De här exemplen handlar om universitetens självbild. Det är vad Stig Strömholm skriver i efterordet till sitt lärosätes paradpublikation *Universitetets bildvärld* (1995), den pampiga men litet luftiga jubileums volymen när man nyligen firade sin 400 årighet (man blir yngre och yngre i Uppsala): "Att tränga in i sin egen historia är ett sätt att finna och befästa den identitet som man behöver för att gå vidare med ökad trygghet. Man vet vem man är." (Formuleringen förutsätter att just den kunskapen verkligen ska stärka vår självkänsla.) Men universitetshistoria skrivs ofta utifrån något närmast genealogiskt perspektiv. Weibull och Tegnér tackar alma Mater. Det gör också Annerstedt i varje del av sin uppsalahistorik - det hinner bli många gånger - och så uttrycker sig ännu Carl Fehrman i sin utmärkta kulturhistorisk hållna Lundahistorik. Universitetshistoria är en sonlig genre.

Lovprisandet kan gärna förenas med en sorts empirins mångordiga retorik. De här arbetena är alla mer eller mindre heltäckande. Annerstedts väldiga arbete består av fem band plus fem volymer bihang eller dokument, därtill register, sammanlagt upp mot 5.000 sidor. Ändå kom han bara till 1792, ändå kvarstår det mesta för Uppsalahistorikerna att skriva. Vårre är bara Bengt Hildebrands historik över Vetenskapsakademien, som på 800 sidor bara hinner med första året av akademins historia. Det är nästan som Sternes Tristram Shandy, som inte hinner fram till att hjälten föds innan det är dags att slå igen pärnarna...

Vissa universitetshistorier har skrivits med närmast dynastiska anspråk. Så har ofta Uppsala fått gälla för rikets andliga liv i stort. Säreget är att i idé- och lärdomshistoria Lindroths lilla

historik över Uppsala Universitet användes som grundbok i svensk idé- och lärdoms historia i Lund! Matti Klinge skriver universitetshistoria som nationshistoria, och vice versa (se den nyligen publicerade tredje delen av *Finlands historia*). Den nationella aspekten är, förmodar jag, närliggande när det gäller grundandefasen och i fråga om olika kristillfällen, då universitetet spelat en stor roll i den nationella självhävdelsen. Så var det t ex i Norge med skapandet av universitetet i Kristiania, även om här även fanns praktiska synpunkter som avstånd och ekonomi. Och Lund igen: universitetets historia utgör en märklig pendelrörelse mellan 1600-talets nationalism och det närmande 2000-talets internationalism, med regionalismen som en normalt mellanläge. Gunnar Törnqvists och Kerstin Cederlunds studier är här självklara referenser (se presentationen "Sverige i världen" i *Sveriges nationalatlas* 1993).

Mängden namn och teman att knyta an till har inget slut: studenter, lärare, administration, professorer, osv. Indiskret ska jag nämna Gunnar Erikssons dedikation till mig i hans nyss nämnda lilla skrift om professorerna - "en suck från en snart befriad kollega". Och det finns helt andra grepp att anlägga på ämnet. Man kan skriva om universitetet och bildningen, universitetet och utbildningen, universitetet och folkbildningen, förhållandet till forskning, till tillämpad och ren forskning, universitetens symbolvärld, dess arkitektur, dess riter osv. Vi kan här i Lund peka på Hjördis Kristensons arkitekturhistoriska avhandling om den akademiska institutionen (*Vetenskapens Byggnader*, 1990). Inte minst har på senare år frågor om universitetets autonomi i förhållande till stat och näringsliv, om det styrs av en egendynamik eller externa faktorer behandlats, för svensk del t ex i Torgny Segerstedts svit om den akademiska friheten under Frihetstiden och framåt och i Göran Blomqvists avhandling *Elefenbenstorn eller statskepp?* (1992).

(En parentes från hösten 1996, som visar den jubileums-historiska genrens vanskligheter och uppdragsgivande myndigheters känslighet: Roskilde Universitetscenter beställde av Cand mag Else Hansen en skildring av dess onekligen stormiga och utomordenligt intressanta första kvartssekel. När man sett Hansens första utkast avskedades hon av rektor, med en omfattande tidningspolemik som följd med alla större danska tidningar engagerade. Avskedandet sades motiverat av kvaliteten på Hansens arbete, men motparten talade om Berufsverbot. Utgången blev att Hansen återanställdes, vilket inte är det samma som att hennes arbete med RUC:s historia slutförs. En alternativ, officiell historik är på väg.)

Det här medgivet begränsade urvalet fokuseringen på officiella historiker får räcka. Men jag vill peka på en här i Lund aktuell möjlighet att inte bara formulera utan också forma universitetshistoria. Här skapas på en liten yta men med stora ambitioner ett universitetshistoriskt museum med invigning våren 1997. Man kan naturligtvis fråga sig om en utställning är forskning eller ej men ofrånkomlingen bygger den på forskning. Den tvingar även fram tankar om vad som är typiskt för universitetskulturen och för ett specifikt universitet. Frågorna har varit akuta eftersom platsbristen är akut. Det finns hundra aspekter på vad universitetet är för olika kategorier, på hur man ska förstå dess kontext eller eventuella autonomi, vilka grupper som är de bärande, om det är personer eller teman som ska framhävas. Det är följaktligen inte svårt att finna olika typer på universitetsmuseer: det i Helsingfors är inriktat på stora män, det ännu inte öppnade i Åbo satsar på teman, i Cambridge gäller naturvetenskap, i Florens exponeras underbart dyrbara föremål, i Oxford erbjuder man nöjesfältets upplevelser. Lund försöker efter förmåga kombinera allt detta. Det blir intressant att jämföra med Uppsalas liknande satsning i Gustavianum,

som samma vår slår upp sina portar. Här ges möjligheter för en komparativ universitetshistoria.

Några enkla slutsatser i samband med främst traditionell jubileumsbaserad universitetshistoria:

Få genrer har tillåtits så statligt utförande. Få eller kanske ingen genre har haft sådana möjligheter att bre ut sig, att spränga alla sidgränser. Få områden av samhällslivet är så väl utforskade så att varje lärare, varje publikation, varje student finns registrerad och bedömd.

Få genrer är så extremt bundna till jubileer och vad som därmed följer av hyllningar till födelsedagsbarnet. Det hör till samma värld som medaljer, fyrverkerier och festtal. Men man kan också se hur genren försöker frigöra sig från sina konventioner, till vilka hör en sorts storlekens och totalitetens retorik. En möjlighet till förändring härvidlag är t ex att satsa på tidsskriftsformen.

Få genrer tycks innehålla så liten självreflexion. T ex är den mesta universitetshistoria skriven som om det inte fanns andra universitet. Den är isolationistiskt lokal eller på sin höjd nationell. Sådana begränsningar gör det lockande att i stället försöka bedriva universitetshistoria utan jubileer, utan gränser, att ge plats för forskning om vardagens slit och glädjeämnen.

Tankar kring universitetskulturer

Svante Nordin

Många av våra diskussioner har rört sig kring begreppet "universitetskultur" och kring idén om nationella universitetskulturer. Begreppen behöver klargöras och utvecklas. En utgångspunkt kan man finna hos Friedrich Paulsen, en av universitetsforskningens pionjärer.

Paulsens stora verk *Die deutschen Universitäten* (Berlin 1902) inleds med en diskussion kring nationella universitetskulturer. Paulsen använder visserligen inte detta ord. Han talar om de tyska universitetens "allmänna karaktär" och jämför tre "grundtyper" av universitet — det engelska, det franska och det tyska. Men resonemangen ligger i själva verket nära dem som vi velat introducera under beteckningen "nationella universitetskulturer".

Den engelska universitetstypen, representerad framför allt av Oxford och Cambridge, är den äldsta, framhåller Paulsen, den som bibehållit mest från de ursprungliga medeltida universiteten. Denna typ har sedan exporterats till USA. I dessa länder är universitetet en autonom korporation. Den styr sig själv och finansieras genom sina egna av en stiftelse beroende tillgångar. Staten har ingenting med universitetens regelbundna förvaltning att göra. Också universitetens livsformer är medeltida. Studenter och lärare lever i *colleges* och *halls* i en sorts klosterliknande gemenskap. Också undervisningen liknar de gamla universitetens med deras huvudfakultet, *facultas artium*. Undervisningens syfte är den fördjupade och breddade allmänbildning som passar för en gentleman. Den egentliga vetenskapliga

forskningen ligger utanför universitetets uppgift liksom varje form av direkt yrkesutbildning. Språk (i synnerhet de klassiska), historia, matematik, naturvetenskaperna och filosofi står i centrum för undervisningen. Undervisningens former är skolmässiga och liknar privatundervisning (tutorsystemet).

Den franska högskoletypen är den som mest avlägsnat sig från den medeltida. Revolutionen drog ett streck över det ålderssvaga franska universitet som tidigare fanns. Under Napoleontiden upprättades en ny struktur där *les grandes écoles*, de stora fackhögskolorna, spelade en ledande roll. Den gamla fakultetsordningen försvann, själva namnet universitet överlevde bara med förändrad innebörd. Fakulteterna blev statsanstalter med utbildning för bestämda yrken som mål, professorerna blev statstjänstemän och genomförde en statligt reglerad examination. Den egentliga vetenskapliga forskningen betraktades länge inte som en uppgift för universiteten utan för särskilda akademier, även om tredje republiken förde tillbaka en del av forskningsfunktionerna till universitetsfakulteterna. En påfallande centralisering av det vetenskapliga livet till Paris utmärker det franska universitetssystemet.

Den tyska universitetstypen intar enligt Paulsen en mellanställning mellan den engelska och den franska, mindre ålderdomlig än den förra, mer traditionell än den senare. Det tyska universitetet (som starkt influerat de österrikiska, schweiziska och skandinaviska) är liksom det franska en statsanstalt, inrättat och underhållet av staten och underställt statsförvaltningen. Men det har också behållit viktiga element av en korporativ författning. Det har en inre självförvaltning, väljer rektor, dekaner och styrande organ. Det har ett starkt inflytande på professors tillsättningarna och bestämmer över doktorsgrader och docentantagningar. Det tyska universitetet har också i ren form bibehållit det medeltida universitetets fyra fakulteter.

Det som emellerid framför allt ger de tyska universiteten deras speciella karaktär är att de utgör verkstäder för vetenskaplig forskning och anstalter för vetenskaplig undervisning och forskarutbildning. De är på ett helt annat sätt än de engelska och franska universiteten centra för vetenskapligt arbete och plantskolor för forskning. Många av Englands mest berömda lärda och vetenskapsmän har funnits utanför universiteten (Darwin, Spencer, de båda Mill, Ricardo, Hume m.fl). I Frankrike har inrättningar som *Institut de France* och *Collège de France* spelat en viktig roll för forskningen. I Tyskland har däremot de främsta forskarna nästan alltid varit universitetsprofessorer. Hör man talas om en lovande forskare inom en viss vetenskap i Tyskland frågar man genast: "Vilket universitet tillhör han?". Talar man om en professor frågas det omvänt genast: "Vad har han skrivit? Vad har han uträttat i sin vetenskap?".

Så långt Friedrich Paulsen och hans mönstring av de europeiska universitetstyperna (och universitetskulturerna) vid sekelskiftet. Några av de drag han tar upp som väsentliga förtjänar att noteras. De spelar en viktig roll i det vi menar med "universitetskultur".

Paulsen diskuterar universitetstypernas större eller mindre likheter med det gemensamma ursprunget — det medeltida universitetet. Han beskriver förvaltnings- och finansieringsformer. Han tar upp universitetens förhållande till staten. Han går in på livs- och boendeformer. Han uppmärksammar fakultetsindelningen, undervisningens inriktning och avvägningen mellan forskning och undervisning. Han framhåller hur universitetslärares professionella ideologi skiljer sig i de olika länderna. Kort sagt — alla förhållanden som bidrar till att ge ett akademiskt system dess särprägel har relevans. Begreppet "universitetskultur" kan bidra till att rikta uppmärksamheten just

mot samspelet mellan en mängd olika faktorer som tillsammans bildar en bestämd akademisk miljö.

Ett allmänt problem med begreppet "kultur" är att det alltid ger spelrum för olika avgränsningar. Vi kan i dagligt tal otvunget tala om exempelvis "den västerländska kulturen", om "europeisk 1700-talskultur" eller om "skånsk matkultur". Vi kan blanda stort och smått, väldefinierat och allmänt och på det sättet urskilja ett obegränsat antal "kulturer". Så förhåller det sig också om vi talar om akademisk kultur. Vi kan (som C. P. Snow) kontrastera den humanistiska akademiska kulturen mot den naturvetenskapliga. Vi kan jämföra universitetskulturen i Oxford med den i Cambridge eller den i Lund med den i Uppsala. Vi kan jämföra kulturen vid gamla universitet med den vid nya, yrkeshögskolornas akademiska kultur med de stora universitetens. Vi kan göra disciplinavgränsningar, nationella och regionala avgränsningar, periodavgränsningar.

Denna svårighet i att avgränsa begreppet "kultur" har vi inte kunnat övervinna inom projektet "Nordiska universitetskulturer". Vi nöjer oss med att påpeka den och med att försöka klargöra vår egen avgränsning, den som koncentrerar sig på nationella universitetskulturer i en nordisk jämförelse. Vi har inte förbisett att det inom varje land kan finnas lokala och regionala skillnader, skillnader mellan stora universitet och småhögskolor, mellan traditionsrika lärosäten och nyinrättade, mellan huvudstadsuniversitet och småstadsuniversitet. Men det är de nationella skillnaderna som utgör utgångspunkten för komparationen. Därvid har vi emellertid inte stannat vid en statisk jämförelse mellan nationella universitetskulturer sådana de tittat sig vid en bestämd tidpunkt. Vi har velat jämföra universitetskulturer i förändring, vi har frågat oss hur utvecklingen i de olika länderna sett ut och varför den sett ut på ett visst sätt.

Ett sätt (bland flera) att förstå utvecklingen inom en viss

nationell universitetskultur är att gå via skönlitteraturen. Skönlitterära källor ger ofta information om hur man inom en viss kultur betraktat sig själv, vilka normer och ideal man anslutit sig till och vilka symboler man bäst ansett förkroppsliga dessa normer och ideal. En blick på några svenska exempel kan förklara vad jag menar.

Esaias Tegnér's "Epilog vid Magister-Promotionen i Lund 1820" och Viktor Rydberg's "Kantat vid jubelfestpromotionen i Uppsala den 6 september 1877" utgör två av den svenska 1800-talslitteraturens bäst kända dikter. Båda är tillkomna i samband med akademiska högtidligheter, i Tegnér's fall en magisterpromotion i Lund, i Rydberg's en promotion i samband med Uppsala universitets 400-årsjubileum. Båda skalderna var verksamma som professorer. Tegnér följde en reguljär akademisk bana (fram till biskopsutnämningen), Rydberg blev inte bara hedersdoktor i Uppsala i samband med jubelfesten 1877 utan kallades 1884 till en professur i kulturhistoria vid Stockholms universitet. De var båda representativa för 1800-talets svenska universitetskultur. Deras dikter kan också ses som uttolkningar av denna kultur, dess filosofiska idealism, dess bildningstanke, dess rötter i den grekisk-romerska kulturen.

Det klassiska inslaget är särskilt framträdande hos Tegnér. I hans dikt är det professorn i grekiska, inte den blivande biskopen i Växjö som talar. Den som för spiran vid Tegnér's magisterpromotion är Febus Apollo, inte Kristus. När det där talas om evangelium är det fråga om det sannas och det skönas evangelium, inte egentligen om det kristna. Processionen skriker i Tegnér's mun mot "templet" — en domkyrka, som det ju i verkligheten rörde sig om, skulle ha brutit den antika stämningen. Det är längtan efter sanning och skönhet, ljus, kraft och klarhet Tegnér hyllar i sin dikt. Den akademiska riten tolkas som en vigning till dessa ideal:

*Hvad dagens högmod kallar mästerbrfvet
ack! det är ju ett städjobref allena,
en pantförskrifning af ert hela väsen
till ljusets tjänst, till sanningens. I dag
I hafven svurit hennes adelsfana.*

Hos Rydberg är det grekiska inslaget ersatt av det bibliska. Här finns ökenvandringen, Jordanfloden, Moses-staven, Nebo och Salem. Lika konsekvent som Tegnér arbetar med Apollomyten lika nära har Rydberg anslutit sig till berättelsen om ökenvandringen i 2:a Mosebok. Evighetslängtan och frälsningssjuka är hans temata:

*Siarn står på ditens Nebo, jublande från bergets kam:
Salem, Salem ses i fjärran! Fram till fadershemmet,
fram!*

Ändå ligger motsatsen mellan Tegnér och Rydberg mest i nyanseringarna, i individualiteterna, i de skilda tillfällena som givit upphov till dikterna. Aten och Jerusalem hade båda sin givna plats i det svenska 1800-talets akademiska ideologi. Rydberg förnekade inte det ena, Tegnér inte det andra.

I 1900-talets svenska universitetskultur förlorar den filosofiska idealismen en stor del av sin betydelse. De högstämda hyllningarna till sanning, skönhet och rätt som det akademiska livets ledande värden dämpas utan att genast tystna. Inte heller studentlivets blandning av burlesk och idealitet sådant det skildrats i Gunnar Wennerbergs *Gluntarne* är längre vad det var under guldåldern vid 1800-talets mitt. Men åtskilligt av den akademiska idealismen finns ändå kvar. Hur den tedde sig under svensk mellankrigstid kan man se av två välkända dikter — Sten Selanders ”En bondestudent” (ur samlingen *Staden* 1926) och Gunnar Mascoll Silfverstolpes ”Professorn” (ur samlingen *Hemland* 1940).

Selanders ”En bondestudent” är en hyllning till en svensk

bildningstyp, den ur bondeklassen stammande studenten som skaffar sig akademisk bildning under de knappaste ekonomiska förutsättningar. Till det yttre är den frastyngda akademiska idealismen borta ur Selanders dikt, tonen är vardagligare, skildringen realistisk. Bondestudenten har byxor med knän, trådslitna rock, maskinknuten slips och bebor ett dragigt inackorderingsrum med bruna tapeter och inbiten tobakslukt. Men mot denna fattiga vardag kontrasteras med desto större verkan universitetsidealismen symboler. Där finns både ”ett marmor-skimrande Hellas” och ”stålblanka romarcitat”. Idealismen är trängd — Selander vet att högtidstalens schabloner inte längre kan begagnas — men den är ingalunda död. Bondestudenten tillhör i sin konfektionskostym skaldens egen tid men han är också bärare av en nedärvd akademisk kultur:

*Han skymtar förbi, och böckerna glida
nervöst under armen, och rockskörtet slår.
Men tigande skrider ett tåg vid hans sida
av torftiga hjältar ur slocknade år.
Du ser hans maskinknutna slips och hans vända
och trådslitna rock. Är det allt vad du ser?
Du känner ej honom. Hans namn är kanhända
Linnaeus eller Tegnér.*

Selander hade i ”En bondestudent” framhållit det demokratiska inslaget i svensk akademisk kultur, de lärda studiernas betydelse för att möjliggöra en resa från samhällsklass till samhällsklass. Den aspekten finns med även i Silfverstolpes ”Professorn”. Professorn i Silfverstolpes dikt är inte bondson, men son till en fattig präst. Hans förhållanden är trånga innan han gör akademisk karriär i Uppsala. Men hans livs patetik ligger på ett annat plan. Den finns i motsatsen mellan den lärdes liv i kammaren och det verkliga livet där utanför: ”Min ungdom drog förbi./Min mannaålder svann./ Jag levde bara i/ ett dött

och fjärran land.” Men Silfverstolpe tar inte parti mot den akademiska blodfattigdomen på samma sätt som exempelvis Sigfrid Siwertz i *Jonas och draken*. Tvärtom förlänas professors livsval ett skimmer av upphöjdhet och idealitet. Han tänker tankar ”som lyste i Jena/ och Oxford och Rom och Paris”. Hans liv var ”Ett äventyr./ Ett vågspel med spänning/ och jubel och kval.” Homerosbysten på professors skrivbord har ännu makt att väcka dem gamla associationerna till sanning, rätt och skönhet. Det akademiska arbetet omges fortfarande av en sorts strålgång, låt vara aftenlampans snarare än stjärnskimrets:

*Han stängde för sorlet och skratten
sitt fönster och lampan blev tänd.
Den siste studenten för natten
gick visslande hem i hans gränd.*

Hos Selander och Silfverstolpe finns banden till 1800-talets idealistiska universitetskultur fortfarande kvar. Efter andra världskriget och än mer efter 1968 brister de. Den tro på de gamla akademiska idealen som kunde upprätthållas trots allt ännu under mellankrigstiden försvinner nu nästan helt. Akademiska dikter av Tegnér, Rydbergs eller ens Selanders eller Silfverstolpes slag kan inte längre produceras. Däremot är det nu som tidigare möjligt att skriva akademisk satir. En beskrivning av modern svensk universitetskultur i elak karikering finns sålunda i Göran Häggs roman *Doktor Elgrantz eller Faust i Boteå* (1983). Handlingen utspelas vid det yngsta av de större svenska universiteten, det i Umeå (Boteå), där de nyaste tendenserna inom den akademiska kulturen ansågs ha haft särskild genomslagskraft.

I Göran Häggs roman går de unga akademiska lärarna omkring i näbbstövlar och nejtillkärnkraftmärken. Att doktorera i litteraturvetenskap har blivit en folkrörelse och på seminarie-

rna haglar auktoriteterna och nyckelorden i luften: ”— Derrida! — Lacan! — Greimas säger ...Girard framhåller ... — Adorno och hela Frankfurterskolan... — Den hermeneutiska cirkeln ...”. Naturligtvis återopas också Gilbert & Gubar *The Madwoman in the Attic*, den moderna kvinnoforskningens bibel: ”Sen ett par månader var det tydligt att den som ville ha ett avancerat metodmedvetande och forskningsrådspengar under den närmaste tvåårsperioden borde ta del av verket i fråga.”

På det nybyggda campusområdet finns Humanisthuset: ”Arikitektritningen är som sagt importerad från Californien, och taken är överallt platta, vilket gör att de dignar under vintersnön, och det regnar in större delen av året. Hinkar står överallt på den fläckiga gröna heltäckningsmattan.” Här ligger också litteraturvetenskapskorridoren med dörrarna till de olika rummen: ”Till vänster skylten F201 LITT VET EXPEDITION. Så F203 SMTR-RUM, /.../ F202 STUDIEVÄGL” osv.. Bakom dörrarna sitter forskarna: ”De satt här från morgon till kväll, fem dagar i veckan /———/ Men någon forskning att tala om hade aldrig avhört från Boteå.” Dock kulminerar *Doktor Elgrantz eller Faust i Boteå* i skildringen av en disputation där Kalle Ankaforskningens senaste tillskott, avhandlingen *Århundradets anka — en djupanalytisk och receptionsetetisk studie kring Walt Disney, Carl Barks och den borgerligt falloccentriska offentligheten* med dess nyskapande tillämpning av ”aktant-modellen” ventileras under dramatiska former.

Hos Göran Hägg ingår feminism och vattenskadade heltäckningsmattor, ”aktant-modell” och näbbstövlar en symbiotisk förening som representerar en ny svensk universitetskultur. Tegnér’s Apollo med hans falloocularcentriska förkunnelse förefaller i Häggs värld effektivt övervunnen. Universitetsromanens satir har ersatt jubelfestkantaterna.

Vad är svenskt, vad är nordiskt och vad är allmän-europe-

iskt i den utveckling av universitetskulturen som här snabbtecknats in anslutning till litterära nedslag? Det kan bara komparativa studier ge svar på. Brytningen med den akademiska 1800-talskulturen har förmodligen varit mer radikal i Sverige än på de flesta andra håll. Men det slutande 1960-talets studentrevolt hade motsvarigheter i hela västvärlden och har överallt djupgående influerat den akademiska kulturen. Jämförelser med Danmark, Finland och Norge och med dessa länders akademiskt anknutna skönlitteratur kunde ge en klarare och mer nyanserad bild.

Varje akademisk kultur är utsatt för förändringar, under moderna förhållanden snabba förändringar. Hur långt och på vad sätt det finns en nationell särart som består tvärs igenom dessa förändringar kan bara empirisk forskning ta reda på. I den nordiska ländernas universitetssystem har varje land sin egen utveckling. Men likheterna är samtidigt tillräckligt stora för att göra jämförelser fruktbara.

Det universiteten frambringar — utbildade studenter, färdiga och redovisade forskningsresultat, närvaro i en offentlighet — är alltid en produkt av en bestämd universitetskultur. De kvantitativa aspekterna bör inte tillåtas skymma blicken för detta, inte heller talet om utbildningens och forskningens ”kvalitet”. Så länge man tror att ”kvalitet” är något som kan mätas och något som det på ett enkelt sätt kan finnas mer eller mindre av har sammanhanget missförstått. Naturligtvis finns skillnader i nivå, men det finns också skillnader i mentalitet, ideal och strävandet. Något av detta kan fångas genom begreppet ”universitetskultur”.

Akademisk kultur som begrepp och forskningsområde

Att närma sig den akademiska kulturen ur ett genusperspektiv

Lina Carls

*Ej finns ett fält, som mannen är förbehållet,
överallt tränges kvinnan vid livets bord,
snart nog som präst och domare, helt och hållet
mannens hybrid på fädernas moderjord.¹*

Kvinnornas tillträde till de svenska universiteten kom flera hundra år efter det att männen hade haft möjlighet att påbörja sina akademiska utbildningar. När kvinnorna slutligen anlände till universiteten hade den svenska akademiska kulturen under lång tid utformats av enbart männens behov och värderingar. Den akademiska kulturen hade byggts upp av manliga spex, manliga körer och manliga professorer. Efter att ha tagit doktorsgraden belönades studenterna med manliga attribut som hatt och doktorsring.

Uppsala universitet grundades 1477 och Lunds universitet 1668. Först 1873 blev det möjligt för kvinnor att avlägga examina i alla ämnen utom inför teologisk fakultet samt juris licentiatexamen. Beslutet om kvinnans rätt till högre studier hade föregåtts av livliga debatter i både riksdagen och vid universiteten. Uppfattningen om att kvinnorna inte hade vid universiteten att göra var mycket utbredd i det svenska samhället i slutet av 1800-talet.

Vad hände då med den akademiska kulturen när kvinnorna

kom till universitetet? Har den akademiska kulturen förändrats i takt med kvinnornas intåg på den akademiska banan eller fick kvinnorna i stället anpassa sig till denna mycket gamla och traditionsbundna kultur? Valde kvinnorna att bli en del av den akademiska kulturen eller utvecklade kvinnorna en egen subkultur?

Min forskning söker svaret på de ovanstående frågorna, dvs vad de kvinnliga studenterna har betytt för utformningen av den akademiska kulturen under 1900-talet.

Syftet med avhandlingen är att undersöka den svenska universitetskulturen ur ett genusperspektiv och att fokusera hur kvinnors strategier för att överleva och hävda sig akademiskt såg ut och förändrades under perioden 1930-1970. Parallellt uppmärksammar jag männens eventuella reaktion på kvinnornas intåg vid universitetet.

Den befintliga universitetshistoriska forskningen saknar ett genusperspektiv vilket innebär att vi idag inte vet mycket om kvinnan i vårt svenska universitetssystem.

Begreppet *akademisk kultur* är centralt i min forskning. Begreppet är mångtydigt och har använts olika av olika forskare. Innebörden av begreppet behöver utredas och nedan förs en diskussion kring möjliga sätt att använda sig av och tolka en akademisk kultur.

Jag ser kultur som ett inte alltid homogent mönster av tankar, normer, traditioner osv. En kultur kan innehålla motsägelser och tvetydigheter och är en process som förändras även om förändringen sker långsamt. Med att en kultur förändras menar jag att det finns vissa strukturer som utgör kulturens ram samtidigt som det finns aktörer inom det kulturella systemet som arbetar för att konstruera t ex nya "traditioner" som kan bli allmänt accepterade inom kulturen och så småningom tränga in i det kulturella systemet där de på så sätt ersätter tidigare tradi-

tioner. Eller som Ida Blom på ett slående sätt beskriver vad kulturbegreppet innebär för henne:

Jämförelser över kulturgränser visar att kulturer inte är som block, uthuggna ur ett enda, ensartat stenmaterial.²

Professor Fritz K. Ringer arbetar med begreppet akademisk kultur i sin komparativa analys av det franska och det tyska universitetssystemet.³

Ringer menar att det främst är de kulturella faktorerna som har bidragit till universitetssystemets utformning. Det är de underliggande faktorerna som t ex normer, värderingar, traditioner och symboler som måste lyftas fram vid en analys av universiteten. Akademisk kultur definierar Ringer på följande sätt:

an academic culture is an intellectual field or subfield, a network of interrelated and explicit beliefs about the academic practices of teaching, learning, and research, and about the social significance of these practices. Defined in a wider sense, an academic culture encompasses practices, institutions, and social relations, along with beliefs.⁴

Akademisk kultur omfattar således sedvänjor, rutiner, institutioner, sociala relationer, åsikter och tänkesätt som präglar ett lands universitetssystem.

Ringers kulturbegrepp uppfattar jag som ett övergripande begrepp som behandlar de gemensamma normer, värderingar och traditioner som finns vid universitetets *samtliga* fakulteter, t ex att det finns gemensamma regler för hur ett seminarium ska genomföras (med en seminarieledare, ett antal doktorander osv). Det är alltså frågan om ett lands övergripande nationella universitetskultur.

Lindberg/Nilsson diskuterar begreppet akademisk kultur

och menar att detta måste delas upp i två delar.⁵ De menar att den akademiska kulturen består av en intellektuell kultur och en social kultur. Den intellektuella kulturen är av normativ karaktär. Dit räknas speciella egenskaper som är betecknande för forskningen, t ex det kritiska granskandet, ifrågasättandet, den vetenskapliga diskursen och textens yttre former.

Den sociala kulturen kännetecknas i stället av de symboler, riter och konventioner som är utmärkande för livet kring universitetet. Författarna benär upp den sociala kulturen i olika nivåer där den första nivån består av disputationer, promoveringar och professorsinstallationer dvs ”symbolfyllda handlingar som ändå ligger nära den akademiska verksamheten: de kan ses som ett slags ritualisering av den intellektuella akademiska kulturen.”⁶ Till den andra nivån hör de faktorer som fastställer den akademiska särarten i förhållande till andra samhällsgrupper. Hit räknas bl a umgängesvanor.

Lindberg/Nilsson vill inte inordna studentkulturen under vare sig den intellektuella eller den sociala delen av den akademiska kulturen utan menar snarare att studentkulturen är relativt självständig och består av såväl intellektuell som social kultur.

Trots försöket att tränga djupare in i det mångtydiga begreppet akademisk kultur menar de att ” akademisk kultur (är) ett kuriöst och motsägelsefullt fenomen. Det intellektuellt akademiska står inte sällan i motsättning till det socialt akademiska.”⁷

Jag tror, liksom Lindberg/Nilsson, att det är viktigt att betona studentkulturen som delvis oberoende kultur men samtidigt som en kultur framvuxen ur den akademiska kulturen.

Crister Skoglund gör en analys av den svenska studentkulturen i den meningen att han analyserar de idéer som utmärkte de socialistiska studenterna 1880-1940.⁸ Hans syfte är

dock att se vilken betydelse dessa idéer fick för arbetarrörelsens utveckling, inte att analysera den svenska studentkulturens normer, värderingar och traditioner.

Etnologen Lena Gerholm och antropologen Tomas Gerholm har tillsammans skrivit *Doktorshatten* i vilken de analyserar olika akademiska kulturer vid ett och samma universitet: nämligen vid Stockholms universitet.⁹ De definierar inte kulturbegreppet som ett komplext heltäckande system utan betonar att ett kulturellt system inte behöver vara helt och hållet integrerat utan kan innehålla motsägelser.¹⁰

De definierar akademisk kultur som den kultur som utmärker en speciell institution, t ex företagsekonomiska eller psykologiska institutionen. De sex discipliner som de undersöker är etnologi, filosofi, företagsekonomi, litteraturvetenskap, psykologi och socialantropologi. Trots att författarna använder sig av begreppet akademisk kultur för att undersöka delar av universitetssystemet är de inte främmande för att ett land präglas av en övergripande universitetskultur:

Varje disciplinkultur är en variation på ett allmänt akademiskt tema som går igenom dem alla. Men var och en uppvisar också drag som den är ensam om. Det är därför rimligt att betrakta dem som delkulturer inom ramen för den akademiska kulturen (som i sin tur skulle kunna ses som en delkultur av den svenska kulturen).¹¹

Författarna menar således, vilket jag instämmer i, att olika discipliners kulturer är just delkulturer inom en övergripande akademisk kultur. För att förstå de olika akademiska (del)kulturerna undersöker de vad de kallar för mikrokulturer inom den akademiska kulturen. Mikrokulturer definierar Gerholms som seminariekultur, doktorandkultur och disciplinär kultur vid de olika fakulteterna. De menar att dessa mikrokulturer är

viktiga att fokusera eftersom de t ex påverkar forskarutbildningen.¹² Författarna urskiljer, med andra ord, kulturer på allt lägre nivåer inom den nationella akademiska kulturen. Den nationella akademiska kulturen (själva universitetssystemet) består av akademiska delkulturer (institutionskulturer) som i sin tur består av akademiska mikrokulturer (t ex seminariekulturer) osv.

Faran med att urskilja akademiska kulturer på allt lägre nivåer vid ett och samma universitet är att karaktäriseringen av de olika mikrokulturerna kan ifrågasättas. Gerholms analyserar och jämför protokoll från ett doktorandseminarium vid psykologiska institutionen med ett protokoll från företagsekonomiska institutionen. De menar sig sedan kunna urskilja olikheter mellan de olika disciplinernas delkulturer genom att jämföra protokollen och dra fram skillnaderna i dessa. Jag menar att det finns två faror med detta tillvägagångssätt.

För det första jämförs inte protokoll från samma institution vid *olika* universitet. Finns inte den möjligheten att ett företagsekonomiskt doktorandseminarium kan ha olika uppläggning och utformning vid olika universitet? Skulle delkulturen vid en disciplin kunna bestämmas lika lätt om författarna hade gjort en komparativ studie av företagsekonomiska doktorandseminarier vid t ex Uppsala och Göteborgs universitet? Jag menar att detta hade varit befogat bl a eftersom Gerholms menar att det faktiskt finns en övergripande universitetskultur i Sverige.

För det andra kommer Gerholms fram till att det trots allt finns många likheter mellan de olika delkulturernas mikrokulturer.¹³ De konstaterar t ex att det finns övergripande föreställningar om och normer för hur ett doktorandseminarium ska genomföras. Varför betona olikheterna när man finner minst lika många likheter?

Akademisk kultur - detsamma som ett akademiskt fält?

Pierre Bourdieu gör en intressant analys av det franska universitetssystemet i sin bok *Homo Academicus*. Han använder sig av begreppet akademiskt fält, ett begrepp som jag menar ligger nära begreppet akademisk kultur.¹⁴ Fält är ett slags rum eller en sfär som består av ett antal element. Det finns en rad olika fält i ett samhälle, t ex det politiska, det religiösa och det akademiska fältet. Fältet består inte av en samling isolerade element utan är snarare ett nätverk av relationer. Detta innebär att fältets beståndsdelar är relaterade till varandra på bestämda sätt och att varje element, dvs aktörerna inom fältet, har en viss auktoritet.

Det akademiska fältet är inte helt isolerat från det övriga samhället utan influeras av händelser och konflikter i det omgivande samhället. Dessa influenser utifrån måste dock bryta igenom det akademiska fältets struktur innan det påverkar fältet. Det akademiska fältet (eller om man så vill universitetssystemet) har sin egen logik och fungerar självständigt.

Det akademiska fältets aktörer kan vara individer, grupper eller hela discipliner. Dessa aktörer rör sig fram över fältet och tävlar mot varandra. Inom det akademiska fältet konkurrerar aktörerna om vilka metoder som bör användas i forskningen, kvantitativa eller kvalitativa, makro- eller mikroperspektiv osv. Den aktör/aktörsgrupp som vinner blir för stunden ”herre på täppan” och får bestämma vad som ska räknas som intellektuellt etablerat på fältet. Det som eftersträvas av fältets aktörer är således legitimitet, dvs ett allmänt accepterat förhållningssätt till hur man bör bedriva forskning. För att kunna delta krävs det att aktörerna följer fältets allmänna lagar, normer och värderingar, dvs *habitus*.

Min definition av habitusbegreppet ligger nära Donald Broadys:

Individerna (eller grupperna) har i bagaget ett system av dispositioner, en habitus, som tillåter dem att utifrån ett begränsat antal principer generera de sätt att handla, tänka uppfatta och värdera som krävs i bestämda sociala sammanhang. Deras handlingar, tankar, uppfattningar och värderingar är inga direkta avtryck av yttre förhållanden, utan resultatet av mötet mellan deras habitus och de sociala sammanhang där de inträder.¹⁵

Habitus ger, med andra ord, upphov till en viss sorts beteende för aktörerna inom ett fält. Man kan tycka att habitus är det samma som *strategier*. Broady betonar dock att det är aktörernas habitus som gör att de använder sig av vissa strategier. Strategier är således de medvetna handlingar som utlöses genom den omedvetna habitus hos en aktör inom ett fält.¹⁶

En förutsättning för att det akademiska spelet ska fungera är just att speldeltagarna/aktörerna delar samma habitus. Aktörer utanför universiteten, t ex journalister, som *inte* delar samma habitus som speldeltagarna kan heller inte delta i det akademiska spelet. Journalisterna delar i sin tur en habitus med andra journalister och ingår i det journalistiska fältet.

För att stiga i den akademiska hierarkin krävs såväl kulturellt kapital (dvs akademiska meriter) som socialt kapital (dvs klasstillhörighet, rikedom och ”rätt” politisk inriktning).

Bourdieu går ända ned på individnivå när han kartlägger den franska akademiska kulturen.¹⁷ Hans undersökning är ett föredömligt exempel på hur man kan analysera en akademisk kultur. En brist hos Bourdieu är dock att han inte, i likhet med den övriga universitetshistoriska forskningen, problematiserar kvinnan i den akademiska världen. Han nöjer sig endast med att konstatera att kvinnan har haft svårt att hävda sig på det akademiska fältet.

Det hade varit intressant om Bourdieu hade analyserat varför de kvinnliga aktörerna haft så svårt att göra sig gällande på det akademiska fältet. Har de haft för litet kulturellt eller socialt kapital? Har kvinnorna haft svårare att etablera sig vid institutionerna p.g.a. en bristande social samhörighetskänsla? Delar kvinnor samma habitus som männen i den akademiska världen?¹⁸ Jag saknar alltså en problematisering av *könet* hos Bourdieu.¹⁹

Olika forskare har tolkat begreppet fält olika, eller snarare på olika nivåer. Anita Göransson använder sig av Bourdieus begreppsapparat vid sin analys av kvinnohistoria som en egen disciplin.²⁰ Göransson karaktäriserar ett fält som en disciplin, t ex historia inom universitetsvärlden. Hennes uppsats diskuterar utifrån denna definition om kvinnohistoria kan ses som ett eget fält eller som en del av det "historiska fältet".

Göransson gör en mycket intressant analys av kvinnoforskningen utifrån Bourdieus teori. Jag tolkar dock inte Bourdieus begrepp på samma sätt som Göransson. Man kan säga att Göransson lägger den definitionsmissiga ribban för fält *lägre* än vad jag gör. Det Göransson kallar för fält, t ex det historiska, skulle jag snarare vilja kalla för ett *delfält* eller en *aktörsgrupp* inom det akademiska fältet (dvs hela universitetssystemet).

Donald Broady skriver att "vi kan inte hoppas på någon uttömmande lexikalisk definition av begreppet fält. Fältbegreppet är en uppsättning verktyg som får mening genom att användas i undersökningar."²¹

Jag föredrar dock den tolkning av fältbegreppet som Fred Inglis förespråkar i sin *Cultural studies*.²² Han menar nämligen att olika discipliner (dvs aktörsgrupper och delfält) och enskilda aktörer utkämpar en kamp om erkännande inom det akademiska fältet. I sin bok undersöker han närmare hur kulturforskningen har kämpat sig fram till en etablerad position på det akademiska fältet. Han menar att alla de idag etablerade disci-

plinerna som t ex historia, ekonomi och filosofi tidigare har fått utkämpa samma kamp för att uppnå den legitimitet som de nu har.²³ Inglis menar vidare att det även utkämpas en kamp mellan aktörerna inom varje delfält. Det är detta som gör att en disciplin eller forskningsinriktning hela tiden utvecklas teoretiskt, metodiskt osv.

Jag tolkar således Bourdieus fältbegrepp på samma plan som Inglis men på ett högre plan än vad Göransson gör. Detta gör jag eftersom Bourdieu talar om samhällliga fält som t ex det politiska. För mig känns det mer logiskt att *analytiskt* jämföra universitetssystemet med det politiska systemet. Jag ser därför disciplinen historia som en del av ett lands övergripande akademiska fält på samma sätt som jag ser ett politiskt parti som en del av ett lands övergripande politiska fält.

På en officiell nivå strävar samtliga discipliner inom ett universitetssystem mot samma mål; att utbilda individer, att överföra vetande och att föra forskningen framåt. Alla del-discipliner delar också en habitus även om det självklart mellan olika discipliner finns både varierande och mer specifika normer och värderingar.²⁴ När jag hävdar att samtliga discipliner delar en habitus menar jag att det är just denna gemensamma habitus som skiljer vetenskapliga, medicinska såväl som sociologiska, texter från populärvetenskapliga. Det är samma habitus som skiljer forskare från journalister. Forskare ingår i det akademiska fältet p.g.a. sitt kulturella kapital och att de delar vissa gemensamma normer, traditioner och värderingar (dvs habitus) med andra forskare. Det är just den gemensamma habitus som aktörerna delar som gör att vi kan tala om en gemensam nationell universitetskultur. Att analysera hur kvinnorna, som individer och i grupp, har agerat för att stärka sina positioner på fältet blir ett nytt och förhoppningsvis fruktbart sätt att närma sig den svenska akademiska kulturen.

Genom att undersöka aktörernas habitus kan man förstå den akademiska kultur som bevarar och reproducerar det akademiska fältets strukturer, menar Ringer.²⁵ Hos Ringer finns ingen klar gräns mellan begreppen akademiskt fält och akademisk kultur. Jag tolkar dock Ringer som att han ser det akademiska fältet som en slags övergripande akademisk kultur och habitus som universitetssystemets kulturella undermedvetna. Habitus definierar Ringer således som normer, värderingar, symboler osv som aldrig direkt kan observeras. Hans syfte med sin undersökning är dock att komma under ytan och nå det kulturellt undermedvetna (dvs universitetssystemets habitus). Ringer betonar att universitetets institutioner överför och inpräntar regler för hur aktörerna ska uppföra sig inom det akademiska fältet. Institutionerna lär ut underliggande regler, normer, traditioner och värderingar som bidrar till att det skapas en gemensam habitus inom det akademiska fältet.²⁶ Ringer hävdar således att ett sätt att förstå det akademiska fältets strukturer liksom de normer och värderingar som utgör fältets habitus är att föreställa sig en akademisk kultur.²⁷

Nationella eller lokala universitetskulturer?

En fråga som alltså har intresserat universitetshistoriker är om man kan urskilja en eller flera universitetskulturer inom ett och samma land. Hur begreppet "universitetskultur" ska definieras råder det, som framgått ovan, delade meningar om.²⁸ Större delen av den forskning som jag har tagit del av använder sig inte av begreppet "universitetskultur", men framhåller vissa sedvänjor, ideal och normer som utmärker ett universitet.

Forskningen kan delas upp i två läger: vissa historiker talar om en enhetlig nationell universitetskultur medan andra före-

drar att betona ett mångfald av universitetskulturer inom ett och samma land.

En av de forskare som vill se på universitetskulturen som en lokal företeelse är Charles E. McClelland som betonar interaktionen mellan universitetet och staden snarare än mellan universitetet och nationen. I en uppsats behandlar McClelland hur staden Berlin har utvecklats sedan 1800-talet, liksom hur universitetet i Berlin har utvecklats under samma tidsperiod.²⁹ Genom att först beskriva stadens sociala och politiska utveckling och sedan koppla denna utveckling till universitetets tjänstetillsättning och kunskapsideal menar han sig få fram den universitetsmentalitet som präglade universitetet i Berlin under 1800-talet och en bit in på 1900-talet. Han gör dock inga ansatser till att tala om en nationell universitetskultur utan fokuserar i stället samspelet mellan staden och universitetet.

Edward Shils har samma utgångspunkt som McClelland när han undersöker Chicago och dess universitet:

A local society can affect a university positively and negatively. It can affect not only the ecological conditions in which a university works but also its internal life for good and for ill. The University of Chicago is an interesting instance of how a local society has affected the growth of a university /- -/ No less interesting but even more defiant to analysis is the contribution which the University of Chicago has made to the city of Chicago.³⁰

Även Roger L. Geiger vill urskilja flera olika universitetskulturer inom ett och samma land när han undersöker amerikanska forskningsuniversitet.³¹ Han undersöker de förhållanden som omger och influerar universiteten i deras forskningsroll. Geiger vill främst visa samhällets och politikens inflytande på *bela* det amerikanska utbildningssystemet och han betonar

både politiska och samhällseliga faktorer som har påverkat universiteten i USA efter andra världskriget. Universiteten var till exempel ekonomiskt beroende av både samhälle och regering.³² Geiger vill dock inte tala om en dominerande nationell universitetskultur i USA. Han väljer i stället att hålla isär de olika universiteten på så sätt att han skiljer mellan privata och statliga universitet i USA. Han menar nämligen att det finns en skillnad mellan privata och statligt finansierade universitets sedvänjor och normer.³³ Han betonar vidare att alla universitet i USA inte har lika gott anseende. Det finns de universitet som anses "finare" och forskningsmässigt mer kompetenta, t ex Harvard. Detta har medfört att det har uppstått en inbördes tävlan bland universiteten i USA främst sedan 1960-talet. Geiger framhåller således mer olikheterna än likheterna mellan de olika universitetskulturerna. Att han inte vill tala om en nationell universitetskultur visar sig även då han väljer att närmare undersöka tre universitet i USA, för att under samma tidsperiod kunna jämföra likheter och olikheter mellan de olika universitetskulturerna.³⁴

Många universitetshistoriker föredrar i stället att det finns *en* dominerande universitetskultur i varje land. Dessa forskare talar alltså om en dominerande nationell universitetskultur som skiljer sig från andra länders universitetskulturer.

Harold Perkin analyserar i boken *The third revolution* hur olika nationella universitetskulturer utvecklats i USA, Storbritannien, Frankrike, Tyskland, Ryssland och Japan.³⁵ Genom att jämföra universitetens utveckling sedan andra världskriget och framåt får han på ett fruktsamt sätt fram såväl likheter som olikheter i de olika universitetskulturernas utveckling.

En sociolog som också jämför universitetens utveckling i olika länder är Burton R. Clark.³⁶ Han jämför i sin bok universitetskulturerna i Tyskland, Storbritannien, USA och Japan.

Medan Perkin intresserade sig för hur den högre utbildningen har påverkat samhället som helhet i de undersökta länderna, koncentrerar sig Clark på att jämföra de olika ländernas utbildningssystem och relationen mellan forskning, undervisning och studier. Clark vill liksom Perkin urskilja vad som utmärker olika länders universitetskulturer.

Den svenska universitetskulturen

Gunnar Skirbekk jämför i en artikel den svenska akademiska kulturen med den danska.³⁷ Artikeln behandlar ingen särskild tidsperiod utan diskuterar generellt frågan om det går att urskilja en nationell universitetskultur. Skirbekk menar att man kan göra det även om det alltid förekommer individuella variationer inom ett och samma land. Han menar nämligen att man kan särskilja olika universitetskulturer i olika länder eftersom länder skiljer sig åt på det nationella planet. Författaren kommer fram till att den danska universitetskulturen utmärks av att vara en del av staden. En professor i Danmark är inte bara en professor utan även en kulturpersonlighet. Danska professorer och studenter har en dubbel identitet, dels som ämbetsmän, dels som medborgare.³⁸

Den svenska universitetskulturen präglas av att de svenska universiteten är belägna på landsbygden. I Sverige byggdes nämligen inte universiteten i de större städerna utan i de små universitetsstäderna Uppsala och Lund, vilket medförde:

*innebygde tendensane til indre profesjonalisering og til inngruppeholdningar kunne slå djupe røter og vekse seg kraftig: Her var ingen divertissement, men berre akademisk flid og alvor. Her vart ein flink, og så embetsmann.*³⁹

Han jämför vidare det svenska universitetssystemet med det tyska som också hade flertalet universitet i små universitetsstäder. Den danska universitetskulturen utmärks således av pluralism och privatisering medan det svenska präglas av *ett* universitetsämbete, *en* skola osv.

Även Sven-Erik Liedman ser likheter mellan den tyska och den svenska universitetskulturen.⁴⁰ Genom att jämföra och analysera det tyska bildnings-begreppet med det svenska bildnings-begreppet menar han att de båda ländernas universitetskulturer, eller *intellectual traditions*⁴¹ som Liedman skriver, skymtar fram.

Aant Elzinga undersöker hur den universitetsbaserade forskningen har förändrats under 1900-talet i Sverige.⁴² Han gör heller ingen åtskillnad mellan olika svenska universitet i sin undersökning.

Birgitta Odén har även hon studerat den svenska forskningens förändringar under 1900-talet.⁴³ Hennes undersökning koncentrerar sig dock kring den svenska *forskarutbildningens* förändringar. Jag tycker att Odén har en intressant syn på forskarsamhället som hon ser som en slags subkultur. Med detta menar hon att forskningen innebär så mycket mer än bara ett yrke. Forskning innebär också att forskaren socialiseras in i forskarsamhället genom att ta till sig normer och ”rollförväntningar” som delas av den gemenskap som utgör ett lands forskargemenskap.⁴⁴

Odén undersöker forskarutbildningen i statskunskap, geografi, ekonomisk historia samt historia under 1900-talet.⁴⁵ Genom att analysera den svenska forskningspolitiken under 1900-talet kan hon konstatera att den svenska forskningspolitiken liknar den tyska, under seklets första hälft. I både Sverige och i Tyskland hade professorerna fram till 1950-talet stor makt. Detta innebar att institutionerna leddes av en eller högst två

professorer. Detta medförde också till att de svenska professorerna hade ett mycket stort inflytande över forskarutbildningen liksom över undervisningen som bedrevs vid universiteten i Sverige.

Efter 1950 började dock professorernas makt att luckras upp. Odén ser, i likhet med Elzinga, hur forskningen allt hårdare kom att styras av samhällsintressen under 1960-talet. Forskningspolitiken blev allt mer framträdande. Odén menar vidare att likheterna med det tyska utbildningssystemet under 1950-talet, ändrades så att utbildningssystemet mer påminde om det amerikanska.

Göran Blomqvist undersöker de svenska universitetens utveckling från 1820-1920.⁴⁶ Hans studie av den svenska akademiska universitetskulturen är mer aktörsinriktad än Odéns och Elzingas undersökningar. Vidare visar Blomqvist hur traditioner och normer inom universitetet har påverkat dess utveckling. Författaren gör, i likhet med den övriga forskningen, ingen skillnad på olika lokala universitetskulturer utan ser istället det svenska universitetssystemet som *ett* nationellt system.

Jag har ovan presenterat hur olika forskare har använt sig av och resonerat kring begreppet *akademisk kultur*. En fråga som har behandlats är om man kan urskilja nationella universitetskulturer och/eller universitetskulturer på lägre nivåer inom universitetssystemet. Givetvis finns det skillnader mellan olika universitet inom ett och samma land. Detta hindrar dock inte att samtliga universitet präglas av en övergripande nationell universitetskultur. När det gäller det svenska universitetssystemet är det flera faktorer som talar för att vårt land präglas av en nationell universitetskultur. För det första har Sverige ett enhetligt regelsystem för universiteten. Det finns, med andra ord, gemensamma strukturer för de svenska universiteten i form av t ex den gemensamma högskolelagen. För det andra

har inte Sverige privat finansierade universitet (som t ex USA) utan den svenska staten fördelar de ekonomiska bidragen till samtliga universitet. För det tredje sker tjänstetillsättning, antagning till utbildningar osv efter samma nationellt giltiga regler över hela landet. Genom jämförelser över landsgränser kan vi förhoppningsvis urskilja skillnader mellan olika länders universitetskulturer och på så sätt få fram, kanske inte detaljerna i men däremot konturerna av vår egen universitetskultur.

Att undersöka den akademiska kulturen ur ett genusperspektiv kan vidare ge oss en mer komplex bild av själva den akademiska kulturen samt hur denna har formats av eller kanske snarare format de kvinnor som sökt sig till universiteten under 1900-talet.

Noter

¹Lundagård, 6/11 1931, s. 196. ”Tal till kvinnan” av Åke Ohlmark.

²Blom, Ida, ”Global historia i dekonstruktionens tid” i *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, nr. 3 1994, s. 14.

³Ringer, Fritz K., *Fields of knowledge. French academic culture in comparative perspective, 1890-1920*, 1992.

⁴Ringer, s. 13.

⁵Lindberg Bo, Nilsson Ingmar, *Göteborgs universitets historia I*, Göteborg 1996, s. 241ff.

⁶Lindberg/Nilsson, 1996, s. 241.

⁷Lindberg/Nilsson, 1996, s. 242.

⁸Skoglund, Crister, *Vita mössor under röda fanor. Vänsterstudenter, kulturradikalism och bildningsideal i Sverige 1880-1940*, Stockholm 1991. Se även Sverker Oredsons analys av studenter i Lund under andra världskriget i *Lunds universitet under andra världskriget. Motsättningar debatter och hjälpinsatser*, Lund 1996.

⁹Gerholm, Lena, Gerholm, Tomas, *Doktorsbatten*, Stockholm 1992. Pierre Bourdieu skiljer i *Homo Academicus* mellan ett universitets naturvetenskapliga kultur och dess samhällsvetenskapliga kultur. Jag diskuterar Bourdieus analys av den franska akademiska kulturen mer ingående på s. 5.

¹⁰Gerholm, 1992, s. 18.

¹¹Gerholm, 1992, s. 19.

¹²Gerholm, 1992, s. 20.

¹³Gerholm, 1992. Författarna konstaterar att det finns gemensamma drag då det gäller uppläggningsen av seminariet vid de olika disciplinerna, s. 156f.

¹⁴Redogörelsen för Bourdieus definition av begreppet "fält" bygger på följande texter av författaren: *Texter om de intellektuella*, 1992, s. 39-52. *Kultur och kritik*, Göteborg 1992, s. 229-244. *Homo Academicus*, s. 1-35.

¹⁵Broady, Donald, *Kapital, habitus, fält. Några nyckelbegrepp i Pierre Bourdieus sociologi*, UHÄ arbetsrapport 1989:2, s.21.

¹⁶Broady, 1989, s. 22f.

¹⁷Bourdieu, 1988, s. 272-276.

¹⁸Toril Moi menar i *Simone de Beauvoir. Hur man skapar en kvinnlig intellektuell* att Beauvoir identifierade sig med det franska akademiska fältets habitus trots att denna inte prioriterade kvinnor och män utan enbart prioriterade män, s. 94.

¹⁹Andra som har efterlyst en problematisering av könet hos Bourdieu är litteraturvetaren Toril Moi i artikeln "Att erövra Bourdieu" *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, Nr. 4 1994. Se även Anna Nordenstams artikel "Hilma Borelius - först på fältet" *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, Nr 1 1994.

²⁰Göransson, Anita, "Innovation och institution - Om receptionen av kvinnohistoria och kön som analytisk kategori" i *Manliga strukturer och kvinnliga strategier. En bok till Gunhild Kyle*, Göteborg 1987.

²¹Broady, 1989, s. 40.

²²Inglis, Fred, *Cultural studies*, Oxford 1993.

²³Inglis, 1993, s. 8f.

²⁴Inom historieämnet har Jan Thelander visat vilken relevans forskarutbildningen har för överföringen av disciplinens metodregler och vetenskapliga förhållningssätt i *Forskarutbildningen som traditionsförmedling*, Lund 1981. Han menar t ex att på seminarierna avgörs vad som är forskning och vad som inte är det.

²⁵Ringer, 1992, s. 317ff.

²⁶Ringer, 1992, s. 13. Se även Thelander, 1981, s. 60.

²⁷Ringer, 1992, s. 11f.

²⁸Se Ringer, 1992. Han diskuterar begreppet "akademisk kultur" i sin analys av det franska universitetssystemet.

²⁹McClelland, Charles E., "To live for Science: Ideals and Realities at the University of Berlin", *The University and the City*, Ed. Thomas Bender, New York 1988, s. 181-197.

³⁰Shils, Edvard, *The University and the City*, s. 211.

³¹Geiger, Roger L., *Research and relevant knowledge: American Research Universities Since World War II*, Oxford 1993.

³²Geiger, 1993, s. 40.

³³Geiger, 1993, s. 42 ff.

³⁴De universitet som ligger till grund för Geigers analys är Stanford-universitetet s. 118ff, Californiauniversitetet s. 135ff, Pittsburghuniversitetet s. 146ff.

³⁵Perkin, Harold, *The Third Revolution: professional elites in the modern world*, London 1996.

³⁶Clark, Burton R., *Places of Inquiry. Research and advanced education in modern universities*, Berkeley: University of California Press 1995.

³⁷Skirbekk, Gunnar, "Dansken, svensken - og nordmannen eller Om det akademiske liv i Norden ved ein av dei" i *Syn og Segn*, häfte 7, 1982.

³⁸Skirbekk, 1982, s. 24.

³⁹Skirbekk, 1982, s. 25.

⁴⁰Liedman, Sven-Erik, "In search of Isis: general education in Germany and Sweden", i *The European and American university since 1800*, Cambridge 1993, s. 74-106.

⁴¹Liedman, 1993, s. 74.

⁴²Elzinga, Aant, "Universities, research and the transformation of the State in Sweden" i *The European and American university since 1800*, Cambridge 1993, s. 191-233.

⁴³Odén, Birgitta, *Forskarutbildningens förändringar 1890-1975*, Lund 1991.

⁴⁴Odén, 1991, s. 20f.

⁴⁵Odén, 1991, s. 98-174.

⁴⁶Blomqvist, Göran, *Elfenbenstorn eller statskepp? Stat, universitet och akademisk frihet i vardag och vision från Agardh till Shüeck*, Lund 1992.

Det moderna genombrottet i nordisk universitetsfilosofi

Skiss till en jämförande undersökning

Carl-Göran Heidegren

På spåret

Den 15 december 1865 avreste den finländske filosofen Thiodolf Rein från Helsingfors för att via S:t Petersburg fortsätta till Berlin. I sina långt senare skrivna memoarer berättar han om sina vedermödor: "Någon järnväg från vårt land till Petersburg fanns ännu icke till, hvarför resan måste ske med skjutshäst och tog i anspråk en tid af hela fyra dygn, delvis med yrväder och sträng köld." (1918, 186) Ett drygt år senare, den 1 februari 1867, höll Johan Jakob Borelius, nyutnämnd professorn i teoretisk filosofi vid universitetet i Lund, sin installationsföreläsning. Det tema han då anslog var att filosofin befinner sig i något av en legitimationskris, emedan den framstår som en "onyttig lyx" - "den har icke frambragt jernvägar eller telegrafer" (1867, 2). Pinsamt för filosofin! Sedan drygt tio år tillbaka fanns en tågförbindelse mellan Lund och Malmö, och Västra stambanan mellan Stockholm och Göteborg hade tagits i bruk 1862. Att frambringa järnvägar framstod uppenbarligen som tidens lösen. Ingenting torde under 1800-talet i så hög grad ha symboliserat den rastlösa utvecklingen som järnvägen. Allt som bidrog till att förlänga nätet av järn som höll på att spännas över jordklotet var tvivelsutan en god representant för framåtskri-

dandet. Vad som å andra sidan inte lämnade något sådant bidrag var misstänkt ballast från det förflutna som måste legitimeras inför en ny tid. Mot slutet av sin bok *Det moderne Gjennembruds Mænd* från 1883 frammanar Georg Brandes bilden av ett stillastående tåg som passeras av ett annat tåg som befinner sig i full fart framåt. Passagerarna på det stillastående tåget hemfaller åt illusionen att även de befinner sig i rörelse eller rentav att bara de befinner sig i rörelse. Tidens konservativa krafter liknar enligt Brandes passagerarna på det stillastående tåget som tror att de rör sig framåt, medan de i själva verket passeras av ett "uhyre, aldrig rastende, endelöst Tog, Menne-skehedens evige Higen mod en stedse idealere opfattet Frihed, Civilisationens og Fremskridtets endeløse Triumftog." (1883, 402)

Filosofisk modernisering

'Modernisering' är ett ord på om inte allas så åtminstone mångas läppar. I sin mest allmänna betydelse syftar det på den genomgripande omvandlingsprocess som först och främst de västerländska samhällena varit underkastade alltsedan 1500-talet, en process som accelererade våldsamt under 1800-talet och som fortsatt med ett ytterligare stegrat förändringstempo under 1900-talet, för att till slut inträda i en fas som åtminstone en del föredrar att beskriva under andra förtecken ('post-historia', 'postmodernitet' etc.). En numera välkänd formulering av moderniseringsprocessen som en specifik *erfarenhet* är signerad Karl Marx och Friedrich Engels: 'Allt som är fast förflyktigas'. I samma anda är följande minnesbild i engelsmannen Frederic Harrisons *Autobiographic Memoirs*, där det heter om 1840-talet: "The life of cities has grown to be one endless revolving bioscope of passing scenes (...) It is a stage wherein every thing

is unstable and destined to fade away next day as obsolete and worthless ...” (cit. i Plé, 1996, 186)¹ Söker man en mera innehållsmättad bestämning så är följande av Ulrich Beck så god som någon.

Modernisierung meint die technologischen Rationalisierungsschübe und die Veränderung von Arbeit und Organisation, umfaßt darüber hinaus aber auch sehr viel mehr: den Wandel der Sozialcharaktere und Normalbiographien, der Lebensstile und Liebesformen, der Einfluß- und Machtstrukturen, der politischen Unterdrückungs- und Beteiligungsformen, der Wirklichkeitsauffassungen und Erkenntnisnormen. Der Ackerpflug, die Dampflokomotive und der Mikrochip sind im sozialwissenschaftlichen Verständnis von Modernisierung sichtbare Indikatoren für einen sehr viel tiefer greifenden, das ganze gesellschaftliche Gefüge erfassenden und umgestaltenden Prozeß, im dem letztlich Quellen der Gewißheit, aus denen sich das Leben speist, verändert werden. (1986, 25)

En analytisk modell som avser att utskilja ett antal olika komponenter inom moderniseringsprocessen kan skilja mellan en ekonomisk, politisk, social och kulturell modernisering (se *Formations of Modernity*, 1992). Ett försök att utskilja ett antal centrala aspekter eller dimensioner av moderniseringsprocessen laborerar i sin tur ofta med följande uppsättning av processbegrepp.

Rationalisering som processen varigenom världen töms - för att inte säga plundras - på sina hemligheter, kort sagt, vad Max Weber kallade ‘världens avförtrollning’.² Denna process har i sin tur ett flertal aspekter: utvecklandet och institutionaliseringen av former av vetande som av princip inte räknar med förekomsten av några oberäkneliga och oförutsägbara makter i

världen, dvs. *vetenskap* i den betydelse som vi idag lägger in i ordet; institutionaliseringen av system av ändamålsrationellt handlande (kapitalistisk ekonomi; nationalstatligt förankrad byråkrati); genomsyrandet av människors livsvärld av en kommunikativ rationalitet som orienterar sig genom ja/nej-ställningstaganden till resta giltighetsanspråk.

Differentiering som processen varigenom en mer eller mindre homogen helhet splittras upp i heterogena men interrelaterade delar. Mera konkret, den process genom vilken individer, grupper och organisationer i samhället kommer att överta specialiserade uppgifter och funktioner som är på samma gång åtskilda från och relaterade till varandra. En aspekt av denna process är utdifferentieringen av vetenskapen som ett samhällsligt subsystem och institutionaliseringen av nya discipliner i vetenskapssamhället.³ Man kan vidare peka på utdifferentieringen av specifika värde- och giltighetsfärer (sanning, normativ riktighet, uppriktighet), som tidigare i religiösa eller metafysiska världsbilder tenderat att sammanfalla.

Individualisering som processen varigenom människor i allt högre grad lösgör sig från traditionella bindningar och värdegemenskap och tvingas - vare sig de vill det eller inte - att påta sig 'frihetens börda' (Durkheim), dvs. att i högre grad själva gestalta sina liv utifrån ett vidgat spelrum av möjligheter. Som myntets andra sida visar sig bindningen till nya abstrakta och opersonliga makter eller vad Weber syftade på när han suggestivt refererade till det moderna samhället som ett *stählerne Gehäuse der Hörigkeit*. Å ena sidan den församhälleligade människan som är summan av sina sociala roller, å andra sidan den enskilde individen som själv vill vara en av egen kraft avrundad helhet (med Simmels uttryck: 'kvantitativ' och 'kvalitativ individualitet').⁴

Finns det någon pendang till denna övergripande moderni-

seringsprocess som skulle kunna kallas för 'filosofisk modernisering'? Är det till exempel möjligt att förankra ett begrepp om filosofisk modernisering i en eller flera av moderniseringsprocessens ovannämnda aspekter eller dimensioner?⁵

Mitt förslag går ut på att 1) den under 1800-talet accelererande differentieringsprocessen inom vetenskapens värld 2) leder till utvecklandet av ett nytt vetenskapsideal, som 3) kolliderar med filosofins traditionella självförståelse och kastar ut den senare i en legitimations- och identitetskris, som i sin tur 4) tvingar denna att tematisera frågan om förhållandet mellan filosofi och fackvetenskap, samt att utveckla strategier för övervinnandet av denna kris.

1. Under 1800-talet sker en accentuerad intern differentiering av det vetenskapliga fältet. Nya vetenskapliga discipliner etablerar sig inom såväl naturforskningen som forskningen kring människan och samhället. Detta leder för universitetens del till att det gamla fakultetssystemet hamnar under tryck och tvingas att ge efter för självständighetskrav såväl med avseende på nya discipliner som med avseende på bildandet av nya fakulteter.

Temats centrala ställning i 1800-talets tänkande kan åskådliggöras med hjälp av två förgrundsgestalter som Auguste Comte och Émile Durkheim. Redan på 1830-talet talade Comte om "les fâcheuses conséquences intellectuelles de l'esprit de spécialité exclusive qui domine aujourd'hui" och "la vicieuse prépondérance continue de l'esprit de détail sur l'esprit d'ensemble" (cit. i Plé, 1996, 214, 248). De *positiva* vetenskaperna, och då i första hand naturvetenskaperna, hade brutit med *filosofin* och utvecklat en egendynamik som hotade att utmynna i fastställandet av en oöverskådlig mångfald enskilda och från varandra isolerade lagbundenheter, kort sagt, i en *anarchie intellectuelle*. Det enda sättet att bota denna *maladie*

såg Comte i att utveckla en *philosophie positive*, som å ena sidan anammade de positiva vetenskapernas arbetssätt och å andra sidan förmådde råda bot på dessas uppsplittrande tendenser. “Depuis l’accomplissement de cette indispensable séparation, il n’a pu, á vrai dire, exister jusqu’ici aucun véritable philosophie, si, ce qui n’est pas contestable, ce titre suppose nécessairement comme attribut caractéristique, la prépondérance habituelle de l’esprit d’ensemble ...” (cit. i *ibid.*, 245)⁶

Till en radikalt annorlunda slutsats kom mot slutet av seklet Durkheim. I direkt polemik mot Comte argumenterade han i *De la division du travail social* från 1893 mot tanken att filosofin - i gammal eller ny tappning - skulle kunna utgöra ett slags paraplyvetenskap som garanterar vetenskapernas enhet. “La philosophie est comme la conscience collective de la science, et, ici comme ailleurs, le rôle de la conscience collective diminue à mesure que le travail se divise.” (Durkheim, 1991, 355-6) I takt med vetenskapernas specialisering blir det alltmer omöjligt för någon enskild forskare att företa en övergripande syntes som inbegriper mer än *des généralisations prématurées*. Det är emellertid Durkheims övertygelse att den enhet som vetenskapen trots allt står i behov av blir till på annat sätt. I normala fall reglerar varje funktionell differentiering sig själv på så sätt att efter hand en organisation, baserad på en ömsesidig avhängighet, med tiden spontant inställer sig; “on peut dire *a priori* que l’état d’anomie est impossible partout où les organes solidaires sont en contact suffisant et suffisamment prolongé” (*ibid.*, 360). Det är enligt Durkheim idag särskilt *les sciences morales et sociales* som kan sägas befinna sig i ett tillstånd av anomi, något som förklaras av att dessa är de som sist - närmare bestämt under det senaste århundradet - har inträtt i kretsen av positiva vetenskaper. Forskarna inom dessa discipliner har hittills haft alltför liten kontakt med varandra för att bli varse de

band som förenar dem. Förr eller senare kommer emellertid dessa att finna varandra; “ils finiront nécessairement par s’atteindre et, par conséquent, par prendre conscience de leur solidarité. L’unité de la science se formera ainsi d’elle-même; non par l’unité abstraite d’une formule, d’ailleurs trop exigüe pour la multitude des choses qu’elle devrait embrasser, mais l’unité vivante d’un tout organique” (ibid., 363).

Något paradoxalt är det således Durkheim som mot seklets slut företräder den mera optmistiska synen på det vetenskapliga fältets interna differentiering, medan Comte åtskilliga decennier tidigare såg denna som en avgörande sjukdomshärd i det moderna samhället.

2. I kölvattnet på denna differentieringsprocess avancerar *erfarenheten* till kriterium på vetenskaplighet. Detta leder i sin tur till vetenskapens *dynamisering*, emedan empiriseringen av densamma leder till en våldsamt tillväxt av empiriskt vetande (‘fakta’). Vetenskap blir därigenom till en principiellt oavslutad process som kännetecknas av sina tillvägagångssätt snarare än av definitiva resultat.⁷ “Mit der Empirisierung verabschiedet sich das moderne Wissenschaftsverständnis vom statischen Systemideal der Tradition; die Systematisierung des Wissens ist zwar unentbehrlich, aber von untergeordneter Bedeutung für die nunmehr als *Prozeß* aufgefaßte Wissenschaft.” (Schnädelbach, 1991, 114)⁸ Häremot svarade en förändring av bilden av den vetenskapliga verksamheten från föreställningen om en hela personligheten omfattande *Bildung zur Wissenschaft* till den mera prosaiska föreställningen om *Wissenschaft als Beruf*. Att vara vetenskapsman innebar fortsättningsvis att vara specialiserad forskare. Med Max Webers ord: “Var och en av oss vet att det som han presterat på det vetenskapliga området kommer att vara föråldrat om tio, tjuo, femtio år. Detta är det vetenskap-

liga arbetets öde, ja, dess *mening* ... Varje vetenskaplig 'fulländning' innebär nya 'frågor' - ja, *ber* om att få bli 'överträffad' och föråldrad. Var och en som vill tjäna vetenskapen måste förlika sig med detta faktum." (Weber, 1991, 19) När en gigant som Weber tar sådana ord i sin mun då har livet förvisso blivit grått för normalforskaren.

3. Detta nya vetenskapsideal kolliderar med filosofins traditionella självförståelse, med föreställningen om filosofin som vetenskapernas vetenskap vars vetande kännetecknas av allmänhet, nödvändighet och sanning. Detta vetenskapsideal bär bl.a. på följande implikationer: filosofiskt vetande är *syntetiskt a prioriskt* vetande som består i utsagor om verkligheten och det är ett vetande som i kraft av sin systematicitet är *i princip avslutat*, dvs. inte öppet för mera än partiella revisioner. "Auf Verunfterkenntnis spezialisierte, mittels der Logik rationalisierte Erkenntnissysteme sind operational geschlossene Systeme mit normativer (nicht unbedingt faktischer) Unterbrechung des Umweltkontakts." (Stichweh, 1994, 57)⁹ Häre mot kontrasterar starkast möjligt föreställningen om en genom sina tillvägagångssätt definierad *forskningsvetenskap*. Under trycket från de framgångsrika fackvetenskaperna kastades filosofin in i en djupgående legitimations- och identitetskris. Om filosofin inte kan konkurrera med fackvetenskaperna vilken uppgift har den då överhuvudtaget att fylla?¹⁰

4. Man kan utskilja ett antal möjliga sätt att reagera på denna filosofins legitimationskris (jfr. Schnädelbach, 1991, 118ff): a) Försök att lansera filosofin som en disciplin specialiserad på vetenskapssyntes. b) Förvandlingen av filosofin till forskningsvetenskap med filosofihistorisk inriktning eller som historisk-hermeneutisk *Geisteswissenschaft*. c) Försök till en ny grund-

läggning av filosofin som självständig vetenskaplig disciplin med specifika uppgifter och metoder (kunskaps- och vetenskapsteori). d) Slutligen: "Die Auflösung der Erkenntnistheorie in Psychologie, d.h. die Überführung des angeblichen Gegenstandes der Philosophie in die Domäne der Psychologie ist die Spitze der Entwicklung der Philosophie in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts und Folge der Wissenschaftshörigkeit der Philosophie." (Dahme, 1984, 208)

Filosofins kris var i hög grad metafysikens och totalitetskategorins kris. I samtliga av de ovannämnda omorienteringsstrategierna spelade därtill reflektioner kring det problematiska förhållandet mellan filosofi och fackvetenskap en central - om än inte allena avgörande - roll. "Gab die Philosophie bis in die Neuzeit den Wissenschaften ihre Aufgabenstellung vor, so empfängt jetzt die Philosophie ihre Aufgaben aus der Hand der Spezialwissenschaften bzw. deckt die noch freigelassenen Stellen ab." (ibid.)

En nordisk kontext

"Det kan leve mange ulike liv i samme akvarium", skriver den norske filosofen Anathon Aall i sin översikt *Filosofien i Norden*. "Naboskap og historisk-politisk parallellitet mellem folkene beviser ikke noget om den filosofi som har fundet hjemsted hos dem." (1919, 2) Samma förhållande, fast i något mindre skala, pekar hans danske kollega Harald Høffding på när han i inledningen till sin studie *Danske Filosofer* skriver: "Sveriges Aandsliv har modtaget de samme Strømninger fra Udlandet som Danmarks, men de ere paa Tankens Omraade blevne tilegnede og udviklede paa anden Maade og i anden Retning end hos os." (1909, 1-2) Att filosofin i de nordiska länderna utvecklats på olika sätt, haft olika karaktär, och förlöpt längs olika banor trots

att man på det hela taget har träffats av samma idéstrålar utifrån, leder intresset inte bara till hur dessa olika banor förlöpt, utan även till hur dessa strålar från utlandet brutits genom såväl olika nationella kulturer som olika universitetskulturer.

Måhända hade man kunnat förvänta sig att det förhållandevis lilla antal personer som inom de nordiska länderna hängav sig åt filosofisk forskning och skriftställarskap skulle ha stått i ett intensivt tankeutbyte med varandra. Så är emellertid på det hela taget inte fallet. Som något av ett undantag framstår den berömda striden om 'tro og viden' under senare hälften av 1860-talet som faktiskt var mer än en intern dansk angelägenhet, emedan såväl Axel Nyblæus, boströmian och professor i teoretisk filosofi i Lund, som Marcus Jacob Monrad, hegelian och professor i filosofi i Kristiania, tog del i denna strid. Den sistnämnde, en begeistrad skandinavist, hörde för övrigt till de som just upplevde en brist på intern kommunikation mellan Nordens filosofer och efter förmåga försökte råda bot på detta förhållande. I förordet till sina publicerade föreläsningar om *Tankeretninger i den nyere Tid* från 1874 skriver han: "Jeg har vovet ad dedicere disse Forelæsninger til Nordens Universiteter som et ringe Bidrag til ogsaa paa denne Maade at virkliggjøre en længe næret Yndlingstanke om en Tid efter anden gjentagen Udvexling af Forelæsninger mellem Broderlandenes Høiskoler." (vi) Samma tanke och önskan om ett livligare tanke- och idéutbyte uttalar Harald Høffding några år senare i ett brev till Axel Nyblæus från 24 mars 1879 med anledning av sin översikt 'Filosofien i Sverig' som just publicerats i *Nordisk tidskrift*. "Det forekommer mig, at der i vore dage kunne finde en frugtbar vevirkning sted mellem de forskellige filosofiske retninger, og det forekommer mig især, at de få filosoferende i de skandinaviske lande burde stå i livligere gensidig berøring end det hidtil har været tilfælde. Det er måske den skandinaviske in-

tresse der har været det stærkeste motiv til dette lille arbejde.” (cit. i Sorainen, 1969, 109-10)

Det finns knappast fog för påståendet att de nordiska ländernas respektive filosofihistorier i dagsläget är särskilt väl utforskade. Än mindre utvecklat måste det jämförande perspektivet sägas vara. Det borde till exempel vara möjligt att under titeln ‘Det moderna genombrottet i nordisk universitetsfilosofi’ skriva en pendang till Gunnar Ahlströms klassiska studie av den nordiska genombrottslitteraturen (se 1947). Två viktiga skillnader ger sig dock omedelbart: dels finns det ingen anledning att negligera filosofin i Finland, dels måste tidsramarna vidgas betydligt. Till målsättningarna för en sådan studie bör även höra att dokumentera de personliga kontakterna och tankeutbytet mellan filosofer verksamma vid de nordiska universiteten.

Man kan notera att den persongrupp det handlar om numerärt sett är förhållandevis liten - jämfört med tyska förhållanden försvinnande liten¹¹ - vilket naturligtvis hänger direkt samman med det lilla antalet universitet i de nordiska länderna och det lilla antalet tjänster i ämnet filosofi som stod till buds vid dessa. Det moderna genombrottet i nordisk universitetsfilosofi handlar i allt väsentligt om följande personer.¹²

Köpenhamn - Rasmus Nielsen (1809-1884); Hans Brøchner (1820-1875); Sophus Heegaard (1835-1884); Harald Høffding (1843-1931); Claudius Wilkens (1844-1929); Kristian Kroman (1846-1925); Alfred Lehmann (1858-1921); Carl Nicolai Starcke (1858-1926).¹³

Kristiania - Marcus Jacob Monrad (1816-1897); Georg Vilhelm Lyng (1827-1884); Waldemar Dons (1849-1917); John Mourly Vold (1850-1907); Arne Løchen (1850-1930); Anathon Aall (1867-1959); Kristian Birch-Reichenwald Aars (1868-1917).

Helsingfors - Johan W. Snellman (1806-1881); Wilhelm Bolin (1835-1924); Thiodolf Rein (1838-1919); Johan Julius Frithiof Perander (1838-1885); Hjalmar Neiglick (1860-1889); Edvard Westermarck (1862-1939); Arvi Grotenfelt (1863-1941); Rolf Lagerborg (1874-1959).

Uppsala - Christopher Jakob Boström (1797-1866); Carl Yngve Sahlin (1824-1917); Pontus Wikner (1837-1888); Erik Olof Burman (1845-1929); Karl Reinhold Geijer (1849-1922); Franz von Schéele (1853-1931); Axel Hägerström (1868-1939); Karl Hedvall (1873-1918); Adolf Phalén (1884-1931).

Lund - Axel Nyblæus (1821-1899); Johan Jakob Borelius (1823-1909); Sven Wägner (1844-1916); Johan Thyrén (1861-1933); Hans Larsson (1862-1944); Johan Bager-Sjögren (1866-1942) Axel Herrlin (1868-1935); Efraim Liljequist (1865-1941).

Göteborg - Vitalis Norström (1856-1916); Axel Lagerwall (1870-1920).

Följande utgör ett förslag till en idealtypisk modell för vad jag här kallar det moderna genombrottet i nordisk universitetsfilosofi. Såsom idealiserad modell stämmer den *inte* överens med verkligheten, utan tjänar syftet att vara ett hjälpmedel för att *sikta* verkligheten, i detta fall utvecklingen av universitetsfilosofin i Norden från cirka 1860 och ett antal decennier framåt.

1. Utgångsposition: olika former av idealistisk systemfilosofi (hegelianism, boströmianism) innehar en hegemonisk position.

2. Det moderna genombrottets **första** fas: *l'esprit positif* (Comte, St. Mill, Spencer, Lange m.fl.) och kampen mot den idealistiska systemfilosofin.

3. Det moderna genombrottets **andra** fas: kampen om en modern ståndpunkt i filosofin; *l'esprit positif* utmanas av olika värdeidealistiska och livsfilosofiska strömningar (Windelband, Eucken, Nietzsche, Bergson m.fl.).¹⁴

Jag avser att undersöka i vad mån det är möjligt att med hjälp av denna modell fånga upp och framställa olika men besläktade utvecklingslinjer i de nordiska ländernas respektive universitetsfilosofier. En utomordentlig - utomnordisk - illustration av denna tankerörelse återfinns i den tyske nykantianen Friedrich Paulsens bok *Die deutschen Universitäten und das Universitätsstudium* från 1902.

Der letzte Stammhalter der reinen Vernunft war Hegel. Dann wendete sich ein neues Geschlecht, miss-traurisch gegen die Vernunft wie das frühere gegen den Glauben, zur Wissenschaft: die exakte Forschung wird uns den Boden unter den Füßen sichern und uns ein treues Weltbild geben. Aber die Wissenschaft leistet das nicht ... Die Folge ist ein Gefühl der Enttäuschung ... Das Gefühl solcher Enttäuschung ist weit verbreitet; die Gefolgschaft, die hinter Nietzsche herzieht, ist in der Hauptsache doch wohl durch den Unglauben an die Wissenschaft verbunden ... Aber auch aus den Kreisen der Wissenschaft selbst klingt gelegentlich eine Stimmung der Resignation entgegen ... (cit. i Schnädelbach, 1991, 46).

Idéer och institutionalisering

Förekomsten av en bestämd uppsättning *idéer* inom respektive lands universitetsfilosofi är en nödvändig betingelse för att man skall kunna tala om ett *modernt* genombrott. *Institutionalise-*

ringen av dessa idéer vid universiteten är likaså en nödvändig betingelse för att ett modernt *genombrott* skall kunna sägas föreligga eller ha ägt rum.

De idéer som i sammanhanget måste vara företrädade är sådana som tar avstånd ifrån en idealistisk systemfilosofi med avseende på synen på filosofins bestämning och uppgifter, och då inte minst synen på förhållandet mellan filosofi och fackvetenskap, samt genomför en - mer eller mindre utarbetad - nybestämning av filosofin och dess arbets- och kompetensområde utifrån förhållandet till fackvetenskaperna.

Dessa idéer institutionaliseras först företrädesvis i form av från universitetet mer eller mindre fristående *kulturtidskrifter* och i form av mer eller mindre löst organiserade persongrupperingar, dvs. inom vad man brukar kalla den borgerliga offentlighetssfären. Som sådana kommer dessa tidskrifter och grupperingar att företräda ett 'oppositionellt program' som gör anspråk på att utgöra ett alternativ till den på universiteten förhärskande filosofin. Här öppnas möjligheten av en mängd olika konstellationer mellan *nationella kulturer*, *universitetskulturer* och *universitetsfilosofier*.

Ett vanligt förekommande andra steg i institutionaliseringsprocessen är att idéerna ifråga vinner insteg i studentkretsar och bland yngre akademiska lärare. Därmed kommer också ett *generationsperspektiv* in i bilden. Det avgörande steget utgörs emellertid av tjänstetillsättningarna och framför allt erövringen av professorsstolarna. Genom det specifika utnämningförfarandet besitter universitetsfilosofin en relativt stor autonomi som möjliggör konstellationer av stark osamtidighet; det blir möjligt för en filosofisk 'skola' att regera från andra sidan graven. Universitetsfilosofi och än så starka strömningar i tiden är två skilda saker. Mot bakgrund av det minimala antalet universitet i de nordiska länderna och det lilla antalet perso-

ner som har sin utkomst inom filosofiämnet så utgör den nordiska universitetsfilosofin ett *kampfält* där det är ytterst trångt om plats. Professorsutnämningarna - understundom även docenturerna och disputationerna - tenderar att anta karaktären av vägska, att bli till 'partistrider' där olika ståndpunkter rivaliserar med varandra.

Ett panorama

I det följande görs ett försök att antyda några linjer i dansk, norsk, finsk och svensk filosofihistoria utifrån det perspektiv och den problematik som skisserats ovan.¹⁵ Universiteten i Köbenhavn, Kristiania och Helsingfors var samtliga huvudstadsuniversitet, vilket radikalt skilde dem från t.ex. de båda svenska universitetsstäderna. Köbenhavn expanderade under 1800-talets senare hälft från att vara en större stad till något av en europeisk metropol, medan Kristiania och Helsingfors under samma period växte från förhållandevis små städer till moderna storstäder. Bland svenska lärosäten där filosofiämnet var representerat var det endast den nygrundade högskolan i Göteborg (1891) som verkade i en utvecklad urban miljö.

Utmärkande för den filosofiska situationen i Danmark var att någon idealistisk systemfilosofi aldrig lyckades erövra en hegemonisk position vid universitetet. Man kan som skäl för detta peka på ett bestående intresse för psykologiska frågeställningar till förmån för metafysiska inom danskt tänkande, samt naturligtvis på de mäktiga impulser som utgick från Søren Kierkegaards person och verk. Overtyren till det moderna genombrottet inom dansk universitetsfilosofi markerade den s.k. striden om 'tro og viden' som rasade under 1860-talets senare hälft. Som något av en övergångsgestalt framstår Sophus Heegaard som i denna strid bröt med sin lärare Rasmus Nielsen, för

att i stället bli den störste inspiratören på hemmaplan för en yngre generation av filosofer. Till de senare, som disputerade under 1870-talet, hörde framför allt Harald Høffding, Claudius Wilkens och Kristian Kroman. De var alla födda under 1840-talet och hade som unga män upplevt Danmarks katastrofala nederlag i det tysk-danska kriget 1864, och besjälades alla av ett tvivel på den spekulativa filosofins möjligheter och en önskan att ställa sig *auf dem Boden der Tatsachen*. "Den Tid", skriver Høffding i ett av sina tidiga arbeten, "synes i det Hele at være forbi, da man ad den dialektiske Begrebsudviklings Vei troede at kunne gribe det Absolute." (1874, 16-7) I stället bekänner han sig till vad han kallar *l'esprit positif* - "en Aandsretning, som er udsprungen af hele den nyere Kultur og Videnskab, og af hvilken Positivismen selv", dvs. Comtes lära, "kun er en særegen Form" (ibid., 9). Ännu starkare förlänar Kroman uttryck åt liknande tankar i en dagboksanteckning från november 1875: "Det er nu engang Videnskabens Ejendommelighed, at den kun *vil* have tankebegrundet Sandhed og kan taale aabne Problemer uden at behøve i Kraft af Villie, Lidenskab, at lukke dem af til Dogmer. Jag siger alt dette for at komme ud af den romantiske Afsluttethed og faa Filosofien videnskabelig = Naturvidenskabem." (cit. i Hansen, 1955, 31) Här är uttalat ett avsked från filosofin som systemvetenskap till förmån för densamma som en öppen och i princip oavslutad forskningsvetenskap.

Det moderna genombrottets idéer var således för handen inom dansk filosofi redan under 1870-talet; institutionaliseringen skedde under det följande decenniet. Høffding utnämndes till professor i filosofi 1883, Wilkens samma år till docent i filosofi och sociologi, och Kroman till professor i filosofi 1884. Till bilden hör även det institut för experimentell psykologi som Alfred Lehmann grundade på eget initiativ 1886 (och som 1893 blev till Universitetets psykofysiske Laboratorium). På

det hela taget var det ett snabbt och smärtfritt genombrott: Kroman hade haft en kontrovers med Rasmus Nielsen i samband med sin avhandling några år tidigare, och Høffding erhöll en skarp reprimand från regeringshåll för sitt deltagande i ett möte i Studentersamfundet med politiskt-oppositionella förtecken på hösten 1885. En viktig förutsättning för det snabba genombrottet torde ha varit det Janus-ansikte som universitetet uppvisade, och som gjorde att detta trots att det uppfattades som konservativt i offentligheten i praktiken var öppet för nya idéer och föga repressivt mot de som företrädde dessa, förutsatt att detta ställningstagande för de nya idéerna inte tog sig extravaganta former (som t.ex. var fallet med Georg Brandes). “[P]å den ene side det kongelige universitetet, samfundsbevarende, autoritetstro, værnende om traditionelle værdier - på den anden side fakulteternes og fagenes universitet, kritisk, uafhængigt, en garant for den videnskabelige lærefrihed.” (Petersen, 1993, 404)

Vid universitetet i Kristiania innehade däremot en idealistisk systemfilosofi länge en hegemonisk position: hegelianismen. Dess främste företrädare var Marcus J. Monrad, som från 1851 fram till sin död 1897 verkade som professor i filosofi. Vid sin sida hade han från 1869 till 1884 sin elev, Georg Vilhelm Lyng, likaså hegelian. Den norska hegelianismen långa hegemoni och sedermera överlevnadskamp erhöll sin specifika prägel bl.a. genom att den kom att kopplas till den politiska kampen för eller emot en upplösning av unionen med Sverige. Monrad var en övertygad skandinavist, och såg den svensk-norska unionen som det fundament varpå alla strävanden att föra de skandinaviska länderna närmare samman måste bygga. För vedersakarna, det moderna genombrottets män, kunde den norska hegelianismen av detta skäl helt enkelt framstå som onorsk. “I Norge”, skriver Anathon Aall, “har filosofien ved

universitetet ikke hat noget forbund med eller noget positivt forhold til nationalfølelsen, til den nationale politik eller til den aandsvekst i det hele som bær farve av folket hjemme.” (1919, 253) Steget förefaller inte långt till en anklagelse om filosofiskt landsförräderi! Men härom kunde uppenbarligen råda delade meningar. Monrad själv tvekade inte att betrakta sig själv som en son av det norska folket och som väl förtrogen med dess liv och leverne. “Jag er opfostret paa Landet mellem Bønder”, heter det i en tidningsartikel från sommaren 1886, “og er fra Barn-
domen af fortrolig med deres Sæder og Tankemaade.” (cit. i Christopherson, 1959, 279)

Positivismen och darwinismen gjorde sin entré på allvar i den norska debatten och på universitetet i början av 1870-talet. Monrad svarade på denna utmaning genom sitt stora arbete *Tankeretninger i den nyere Tid*, som bär undertiteln *Et kritisk Rundskue*. Han tillämpade där en klassisk hegeliansk strategi: att neutralisera ‘fienden’ genom att inkorporera denne i systemet, genom att, i det aktuella fallet, uppfatta positivismen “som et nødvendigt Moment i Ideens Udvikling” (1874, 399). Men allt var långt ifrån frid och fröjd. Monrads egen favoritelev, Waldemar Dons, som tidigt utmärkt sig genom en vass kritik av den svenska boströmianismen, vände sig mot slutet av decenniet bort ifrån Hegel och visade ett intresse för positivismen, samtidigt som han riktade våldsamma angrepp mot den förhärskande universitetsteologin. Kontroverserna slutade med att Dons blev *persona non grata* på universitetet. Frågan om ett modernt genombrott i norsk universitetsfilosofi kom att ställas på sin spets i samband med två professorstillsättningar under 1880-talet. Bland de sökande fanns vid båda tillfällena Arne Løchen som uppträdde med en utpräglad empiristisk filosofisk profil, och hade stöd av en grupp ‘förnyare’ inom den historisk-filosofiska fakulteten. Vid det första tillfället utnämndes med

stöd av Monrad svensken Pontus Wikner utan något konkurrensförfarande, ehuru i motståndarpartiets ögon "ingen af ansøgerne staar den moderne filosofi fjernere end [denne], har mindre syn for den filosofiske spekulationens grænser og for empiriens betydning" (cit. i Aall, 1911, 407).¹⁶ Några år senare skulle Løchen ånyo få stå tillbaka, denna gång för John Mourly Vold, som närmast företrädde en av nykantianismen influerad position, vilket antyder att det denna gång snarare handlade om en strid *inom* det moderna lägret än om en mellan gammalt och nytt.

Först 1900, efter Monrads död, utnämndes Løchen till extra ordinarie professor i filosofi, och samma år utnämndes Kristian Birch-Reichenwald Aars, som bl.a. visat ett stort intresse för den experimentella psykologin, till universitetsstipendiat i samma ämne. Ytterligare några år senare, 1908, efterträddes Mourly Vold av Anathon Aall. Till dennes första strävanden hörde att verka för uppbyggandet av en psykologisk institution där experimentella undersökningar kunde genomföras. Från och med 1909 erhöll han bidrag från det norska stortinget för en sådan verksamhet. Om den gamle kämpen Monrad måste sägas att han dog med de filosofiska stövlarna på. Men att regera från andra sidan graven förmådde han inte. Ett decennium in på det nya århundradet kunde Aall fastställa i festskriften till universitetets hundraårsjubileum: "Erfaringsfilosofiens stilling i Norge maa nu regnes som sikkret." (1911, bd. II, 430)

Den som skriver det moderna genombrottets historia i finsk filosofi ställs omedelbart inför det något paradoxala förhållandet att tre av dess centrala gestalter är födda utanför Finland: en i Stockholm (Johan V. Snellman) och två i S:t Petersburg (Wilhelm Bolin och Hjalmar Neiglick). Detta förhållande speglar tämligen väl Finlands läge under 1800-talet som ryskt storfurstendöme med en lång svensk historia och det finska som ett styvmoderligt behandlat barn däremellan.

Hegelianismen vann redan under 1820-talet fotfäste inom det finska universitetslivet. Sin främste talesman fick denna i Johan V. Snellman, från början närmast en oppositionsman, som kom att företräda en politisk hegelianism enligt vilken statens väsen består i nationalandan, som i sin tur vilar på patriotismen. Från 1856 verkade han som politisk professor vid universitetet i Helsingfors, där han genom att företräda en rysslandslojal linje hoppades kunna säkra ett frirum för det finska nationsbygget. Redan 1863 utnämndes emellertid Snellman till senator och hans tjänst utlystes. Striden kom att stå mellan hegelianen Thiodolf Rein, som genom sin familj var djupt förankrad i den finska universitetetsvärlden, och nykomlingen Wilhelm Bolin, som lutade åt determinism och materialism. Föga förvånande blev det Rein som till slut triumferade, även om det fanns krafter inom konsistoriet som ansåg att "det Hegelska systemet nu mera icke äger annan betydelse än den af ett intressant kapitel i filosofins nyaste historia" (cit. i von Wendt, 1922, 66-7).¹⁷

Rein kom att inneha den enda ordinarie filosofiska professuren under mer än trettio år, från 1869 till 1900, då han erhöll avsked på egen begäran. Under nästan lika lång tid, från 1873 till 1900, verkade han som ordförande i den av honom själv grundade Filosofiska föreningen. Själv kom han ganska snart efter sin utnämning att vända sig bort ifrån Hegel för att i stället närmast ansluta sig till Hermann Lotzes idealrealism, vilken kan ses som en fortsättning av den idealistiska traditionen med andra - modernare - medel. Rein kom i sin filosofiska strävan att eftersträva en försoning mellan den empiriska forskningen och spekulativen. Med denna ambition tog han sig an psykologin, som vid denna tid var något av vetenskapen för dagen. Resultatet av hans mödor var två tjocka volymer som kom att publiceras med femton års mellanrum: *Försök till en framställ-*

ning af psykologin (1876 och 1891). Reins ställning som övergångsgestalt framgår tämligen väl av följande ställe: "En metafysik måste finnas, om en enhetlig verldsåsig skall vara möjlig. Men visserligen måste denna metafysik blifva något helt annat än den vetenskap, som tidigare burit detta namn. (...) Metafysiken skall icke vara en apriorisk vetenskap, utan direkt eller indirekt stödja sig på erfarenhetsvetenskaperna." (1891, 50)

Redan under 1880-talet hade den förhärskande filosofin å det kraftigaste utmanats av den unge nylänningen Hjalmar Neiglick, som redan från början ställde sig avvisade till hegelianismen och överhuvudtaget bröt med det dominerande tyska inflytandet vid universitetet. Sin inspiration hämtade han främst från Paris och, intressant nog, Köbenhavn. Så skriver han i ett brev från början av 1886: "I en massa idéer, i sättet att tala och skriva råder faktiskt mellan Tyskland och det moderna Skandinavien en så i ögonen fallande motsats, att man icke först vill kunna fatta, att de båda äro af samma germaniska blod." (cit. i Hagelstam, 1891, 26) Sin avhandling kom emellertid Neiglick likväl att utarbета i Tyskland, närmare bestämt i Leipzig och Wilhelm Wundts berömda psykofysiska laboratorium. Mycket tyder på att han fortsättningsvis skulle ha slagit in på etnologiskt och historiskt orienterade undersökningar av moralbegreppens ursprung och utveckling, men på grund av hans tidiga död 1889 blev därav intet. Neiglicks filosofiska verk blev därför som helhet betraktat ett icke infriat löfte; hans insats var att gå i bräsch för en västlig orientering och ett empiristiskt program inom filosofin.

Under 1890-talet företräddes Rein professur i omgångar av Arvi Grotenfelt och Edvard Westermarck. Den förre hade disputerat 1888 på en avhandling innehållande teoretiska överläggningar kring den experimentella psykologin, och kom senare att i anslutning till Rudolf Eucken behandla värderingarnas roll

inom historieskrivningen. Den senare hade disputerat två år senare, 1890, på en engelskspråkig avhandling behandlande äktenskapets ursprung, och skulle snart vinna internationell ryktbarhet för sina studier inom etnologins och sociologins domäner, och däribland frågan om moralbegreppens uppkomst och utveckling. Den strid mellan de båda om vem som skulle efterträda Rein som rasade under förryskningspolitikens ofärdssår i början på det nya seklet är närmast att karakterisera som en uppgörelse inom det moderna lägret, som en kamp om vad en modern ståndpunkt inom filosofin innebär. Utgången av striden blev att Grotenfelt utnämndes till professor i filosofi i maj 1905, medan Westermarck följande år föreslogs till innehavare av en nyinrättad lärostol i praktisk filosofi. Några år senare, 1909, utnämndes med stöd av framför allt Westermarck den finländska filosofins *enfant terrible*, Rolf Lagerborg, efter många om och men till docent i filosofi. Därmed var det moderna genombrottet i finsk universitetsfilosofi definitivt ett faktum.

Den svenska universitetsfilosofin uppvisar inte mindre än tre olika vägar till ett modernt genombrott. Dessa vägar avtecknar sig mot den gemensamma bakgrunden av ett samhälle som genomgår en snabb moderniseringsprocess. Den filosofiska situationen i landet omkring år 1870 var att idealistiska systemfilosofier innehade en fullständig hegemoni vid de båda lärosätena i Uppsala och Lund. Vid det förra härskade den boströmska filosofin oinskränkt; vid det senare rådde en kamp om herraväldet mellan boströmianism och hegelianism. Av dessa båda idealismer gällde boströmianismen under lång tid som något av den svenska ämbetsmannastatens officiella filosofi.

Vid universitetet i Uppsala förvaltades arvet efter mästaren själv, Christopher Jakob Boström, av hans båda elever Sigurd

Ribbing och Carl Yngve Sahlin. Krissyntom började göra sig märkbara först i samband med Pontus Wikners avfall i början av 1880-talet och den interna strid som strax därefter bröt ut inom skolan angående förekomsten av enhet eller mångfald inom det absoluta. Som det på sikt mest verksamma giftet skulle emellertid visa sig Erik Olof Burmans vändning mot kunskapsteoretiska frågeställningar. Därmed initierades ett förnyat och fördjupat studium av den tyska transcendentalfilosofins ledande företrädare. Resultatet härav blev att en utpräglad rationalistisk filosofisk tendens med moderna förtecken växte fram kring Axel Hägerström, såsom den tongivande bland de yngre filosoferna. Som något av en katalysator verkade förmodligen Høffdings gästföreläsningar i Uppsala i februari 1902. Visserligen höll sig Hägerström själv borta från dessa, med hänvisningen att han och Høffding "se allting på detta område [filosofin] från så olika synpunkter", men hans nära vän och kollega Karl Hedvall skall ha varit närvarande och levererat en generalkritik mot den store danske filosofen.¹⁸ Front mot såväl boströmianismen som mot nyare former av psykologism och empirism, kring detta fundament samlades de unga uppsalafilosoferna. Ytterligare några år in på det nya seklet skedde så en avgörande vändning bort ifrån transcendentalfilosofin och fokuseringen på kunskapsproblemet. Detta föranledde ett angrepp på bred front mot hela den samtida filosofin som på olika sätt fanns vara kännetecknad av en 'subjektivism' som uppfattar verkligheten som ett förställningsinnehåll. Likaså kom man att företräda en värdenihilism enligt vilken värdeomdömen inte kan göra anspråk på att utsäga något om verkligheten, utan endast är uttryck för känslor.

Den man som framför allt kom att sätta sin prägel på filosofin i Lund under senare delen av 1800-talet var hegelianen Johan Jakob Borelius. Även om han själv under hela sitt filoso-

fiskt verksamma liv företrädde en idealistisk systemfilosofi, så kom han genom sitt öppna sinne och sin polemiska iver att verka som inspiratör för yngre generationer av lundafilosofer.¹⁹ Det var i första hand hans elever - Sven Wägner, Johan Thyrén, Hans Larsson, Johan Bager-Sjögren, Axel Herrlin m.fl. - som blev den nyare filosofins talesmän i Lund. "Medan i Uppsala", skriver den sistnämnde tillbakablickande, "filosofer och naturvetare på den tiden synas hava vandrat skilda vägar, rådde i Lund en påtaglig intressegemenskap mellan dem." (1936, 5) Därtill kommer inflytandet från framför allt Harald Høffding i det närliggande Köbenhavn. Redan mot slutet av 1870-talet, alltså åtskilliga år innan Høffding utnämns till professor, förelåg enligt en initierad källa bland "de yngre akademiska lärarna" en önskan om att göra dennes bekantskap. "Jag ock många med mig", skriver i sin tur Sven Wägner i ett brev till Høffding från den 30 mars 1879, "längta efter Hr Doktors utlofvade Psychologie."²⁰

Kring sekelskiftet och några år in på det nya seklet var universitetet i Lund skådeplatsen för två synnerligen infekterade filosofiska tillsättningsstrider (en parallell till de två tillsättningsstrider som rörde upp sinnena i Kristiania under 1880-talet). Det gällde att finna efterträdare till de båda professorerna Borelius och Pehr Herman Leander, den senare boströman av mera ortodox snitt. Av dessa båda tillsättningsstrider, som också innebar ett generationsskifte, framgår med all tydlighet i hur hög grad filosofiämnet var ett *kampfält* där olika positioner stred med varandra på ett mycket trångt utrymme. Såväl bland de sökande som bland de sakkunniga var de flesta filosofiska positioner som var i omlopp - gamla som nya - företrädde. Høffding, såsom en av de sakkunniga, fastslog t.ex. i ett utlåtande vid Humanistiska sektionens sammanträde den 20 oktober 1905: "Afgørelsen af den Sag, der her gælder, vil bero paa,

hvorledes man stiller sig i den Brydningstid, i hvilken de filosofiske Studier nu ere stedte.” (*Handlingar*, III, 1905, 9) I det ena ärendet triumferade Hans Larsson, som stod nykantianismen nära och företrädde ett ambitiöst transcendentalfilosofiskt grundläggningsprogram. I den andra stod kampen framför allt mellan Axel Herrlin, som företrädde en mera empiristisk orientering, och Efraim Liljeqvist, såsom företrädande en något moderniserad boströmianism. Det blev den senare som till sist triumferade. Sätillvida är det rimligt att bara tala om ett halvt modernt genombrott i Lund, samtidigt som det inte råder någon som helst tvekan om att det var Hans Larsson som kom att sätta sin prägel på lundafilosofin under de närmast följande decennierna.

Vid högskolan i Göteborg verkade sedan 1891 Vitalis Norström som professor i teoretisk filosofi (först som tillförordnad och efter två år som ordinarie). Denne var filosofiskt fostrad inom den boströmska skolan i Uppsala, men utvecklade under loppet av 1890-talet en mera självständig position. Han publicerade 1898 skriften *Hvad innebär en modern ståndpunkt i filosofien?*, där han fastslog att “framtidens filosofi” kommer att stå under “den historiska kulturutvecklingens tecken” (1898, xxxiii). Vad han enligt egen utsago syftade mot var “en boströmianism, som genomträngas af kriticismens vetenskapliga själfmedvetande” (xxxvi). Även om Norström var en utpräglad själv tänkare så förde hans nya inriktning honom i närheten av filosofer som Rudolf Eucken och Heinrich Rickert. Han kom att utgöra den *filosofiska* armen av den *moderniserade* konservatism som framträdde i svenskt samhälls- och kulturliv kring sekelskiftet, och som själfmedvetet betraktade åttiotalisterna som överspelade just därför att de själva var mer moderna. I sin egenskap av kritiker av demokratin och massamhället kom Norström att bli den andlige ledaren för den s.k. unghögern i Sverige.

Om unghögern vill jag för min del framhålla, att den är en allmän tidsrörelse bland de yngre i alla kulturländer. (...) Den bottnar i en viss anti-intellektualism, som inser, att vårt djupaste behof är frigörelse från teorier, fattade som dogmer. (...) Ett oändligt perspektiv upplåter sig för oss i stället för alla dessa eländiga -ismer, som nyss gjorde tillvaron så trång.

Att i mitt land ha förberedt förståelsen för denna oförlikneliga frigörelse, det är mitt lifsverk, och häri ligger unghögerns ännu dock ganska omedvetna raison d'être. Allt flyter ur denna källa! (Norström, 1923, 337)²¹

Alla vägar bar således i det här fallet till Rom, dvs. till ett modernt genombrott. Men de slingrade sig fram genom radikalt olika landskap och de hinder som de vilka färdades längs dem hade att kämpa mot och övervinna var av olika slag och svårighetsgrad.²² Historien om det moderna genombrottet i den nordiska universitetsfilosofin är en mångfacetterad och hittills oskriven historia.

Noter

¹ Frederic Harrison (1831-1923), advokat, var sedan slutet av 1870-talet ordförande i *the Positivist Committee* i London (se Plé, 1996, 127ff). Hans *Autobiographic Memoirs* publicerades 1911.

² Redan 1864 talade den franske historikern och statsmannen Guillaume Guizot med anledning av de positivistiska lärorna om "l'incrédulité qui rejette le miracle tend à dépeupler le ciel et à désenchanter la terre" (cit. i Plé, 1996, 107).

³ Genom denna dubbla process - "Ausdifferenzierung der Wissenschaft"

och "Innendifferenzierung der Wissenschaft" - "wird die Universität zu dem institutionellen Ort der disziplinären Struktur der modernen Wissenschaft" (Stichweh, 1994, 15, 18).

⁴ Hans van der Loo och Willem van Reijen lägger till dessa tre processbegrepp ett fjärde: **domesticering**, varmed de avser människans växande förmåga att behärska och kontrollera naturens krafter, inklusive sin egen kropp och dess drifter (se 1992, 29ff).

⁵ Uttrycken *philosophische Modernisierung* och *Modernisierung der Philosophie* förekommer t.ex. hos Klaus Christian Köhnke i samband med analysen av nykantianismen uppgång och utbredning (se 1993, 345, 381), dock, så vitt jag kan se, utan att något försök görs att närmare förankra dessa i ett mera övergripande begrepp om modernisering.

⁶ Detta är en bidragande förklaring till att positivismen kunde bli ett "kulturgeschichtliches Phänomen europäischen Ausmaßes": "Sowohl die Verselbständigung der Wissenschaften von der allgemeinen Kultur als auch die Differenzierung der Wissenschaften nach Einzeldisziplinen bildete einen Problemdruck, wofür der Positivismus eine Lösung anzubieten schien." (Plé, 1996, 58, 80)

⁷ Habermas talar om utvecklandet av en specifik *Verfahrensrationalität*: "Als vernünftig gilt nicht länger die in der Welt selbst angetroffene oder die vom Subjekt entworfene bzw. aus dem Bildungsprozeß des Geistes erwachsene Ordnung der Dinge, sondern die Problemlösung, die uns im verfahrensgerechten Umgang mit der Realität gelingt." (1987, 42-3)

⁸ "Die Empirisierung der Wissenschaft bedeutet vor allem *Dynamisierung* der Wissenschaft; sie ist nicht nur *Reaktion* auf das explosive Wachstum des empirischen Wissens, sondern ein wichtiger *Motor* dieses Wachstums selber." (Schnädelbach, 1991, 113) Det är bl.a. denna egendynamik som bildar utgångspunkt för Rudolf Stichwehs försök att tolka den moderna vetenskapen som ett *autopoietiskt* - självproducerande - system (se 1994, 52ff.).

⁹ Jfr. Habermas: "Der Fallibilismus wissenschaftlicher Theorien ist unvereinbar mit der Art von Wissen, das die Prima philosophia sich zutraute." (1987, 44)

¹⁰ Denna fråga har sedan dess förblivit aktuell. Se t.ex. Odo Marquard

som vitsigt men ändå allvarligt tillskriver filosofin en specifik *Inkompetenzkompensationskompetenz* (1984, 23ff).

¹¹ När Thiodolf Rein, professor i filosofi vid universitetet i Helsingfors, besökte Leipzig 1878 verkade där tolv professorer i filosofi. Det sammanlagda antalet filosofiprofessorer i de nordiska länderna var vid samma tidpunkt nio. Se Rein, 1918, 267.

¹² Några av de namngivna var verksamma vid mer än ett universitet, men är endast nämnda under ett av dessa.

¹³ Att Søren Kierkegaards namn saknas är betingat av att denna inte verkade som universitetsfilosof.

¹⁴ Jfr. Odo Marquards avsnittsrubriker i *Historisches Wörterbuch der Philosophie* (uppslagsord: Philosophie) för perioden från Kant till början av 1900-talet:

Beschränkung: Philosophie als Kritik
Überforderung: Philosophie als absolute Wissenschaft
Enttäuschung: Philosophie als Ideologiekritik
Ernüchterung: Philosophie als Wissenschaftswissenschaft
Wiederkehr des Verdrängten: Lebensphilosophie

¹⁵ Jag har i sammanhanget medvetat avstått att anföra och hänvisa till sekundärlitteratur i ämnet.

¹⁶ Yttrande i universitetskollegiet av Bernhard Getz (1859-1901), professor i 'lovkyndighed'.

¹⁷ Yttrande i konsistoriet av medicinaren J. A. Estlander.

¹⁸ Brev från Hägerström till Høffding den 19 februari 1902 (Det Kongelige Bibliotek, København); om Hedvalls polemik berättar Axel Hirsch, 1953, 102.

¹⁹ Borelius skriver till Høffding i ett brev från den 20 maj 1879: "Sverige får icke hålla sig afspärradt mot den tankerörelse, som nu genomgår det öfriga Europa; berättigad eller oberättigad har den dock anspråk på att blifva hörd och tagen i öfvervägande." (Det Kongelige Bibliotek, København)

²⁰ Det föregående citatet är från ett brev från Magnus Billing till Høffding

från den 17 februari 1878. Detta och Wagners brev återfinns på Det Kongelige Bibliotek i København. Både Billing och Wagner hade disputerat för Borelius 1877 över William Hamiltons respektive Eduard von Hartmanns filosofier.

²¹ Norström i ett brev till Adrian Molin från den 16 november 1912.

²² NB! Huruvida färdriktningen är från det sämre till det bättre, från det mindre till det mera sanna, skall i sammanhanget vara osagt.

²³ Anförd efter Tigerstedt, 1938, 62; text inom [ ] är dennes suppleringar.

Appendix

I februari 1885 insände den unge finländske filosofen Hjalmar Neiglick en ansökan till den Nyländska avdelningen om ett reststipendium ur den Kiseleffska donationsfonden. Blott en vecka tidigare hade han avlagt sin kandidatexamen. Neiglick erhöll det sökta stipendiet och genomförde en längre studievistelse i Leipzig, med uppehåll på dit- och hemvägen i Köpenhamn, samt en tvåmånadersvisit i Paris. Hans stipendieansökan andas en åttiotalistisk uppbrottsstämning och har i efterhand karakteriserats som "den nya generationens andliga myndighetsförklaring" (Tigerstedt, 1938, 63). Den lyder i sin helhet som följer.²³

Till Nyländska Afdelningen.

Då Afdelningen står i begrepp att utdela Kiseleffska donationsfondens räntor för senaste år, tager jag mig friheten anhålla om benäget understöd för den vetenskapliga studieresa, jag har för avsigt att anträda nästinstundande höst.

Den moderna filosofin kan i så måtto göra anspråk på ett särskildt intresse som den, i tvänne väsentliga afseenden, slagit

in på helt andra banor än det filosofiska arbetet under föregående hälften af detta århundrade. Den mäktiga ställning naturvetenskaperna i våra [dagar] tillkämpat sig och den lyftning, som dessa vetenskapers metod, den empiriska, därigenom erhållit, äro företeelser, som med nödvändighet återverkat på filosofin. Det har inom dess gamla murar timat en revolution, som ryckt väldet från den spekulativa skolan och i dess ställe infört just de metoder, genom hvilka den moderna forskningen öfver hufvud vinner sina stora och stadiga resultat. Den bländande dialektiken från trettio- och fyrtio-talen har sålunda blifvit en nästan namnlös storhet, och för priset af dessa kompletta *system*, i hvilka våra fäder trodde sig hafva fattat alla tillvarons gåtor, har vår tids filosofi vunnit en skenbart anspråkslösare fördel, att äntligen vara inne på en väg, som skall leda till verklig vetenskap. Men å andra sidan har den moderna filosofin äfven utanför katedern intagit en ställning, som måste bli välsignelserikare än den gamlas. Ty då hon afsagt sig alla anspråk på att från höjden af sina sublimes spekulationer kunna bjuda, i en enda öfversvinnelig formel, svar på alla tänkbara frågor, då har hon på samma gång förbundit sig att stiga ned bland de stridandes och sökandes led, för att tåligt och allvarligt arbeta på en verklig lösning af tidens brännande *praktiska* frågor. Och därför möter man henne, den unga filosofin, på hvart steg i den dagliga debatten, främst af de sociala, men äfven af konstens och litteraturens frågor.

Hvad för Finland återstår att göra, innat det kommit i jämbredd med det europeiska framåtskridandet, synes kanske ingenstädes bättre än af [den stånd]punkt filosofin för närvarande in[tager] hos oss. Medan det råder och redan i årtionden rådt utveckling och förnygring i kulturländerna, lefver man här på förstenade rester af fader Snellmans visdom. Medan den moderna filosofin, lik en ny Abélard, vid de utländska högsko-

lorna draga till sig kraftiga och lyckliga medarbetare från olika läger och fack, kan man vid vårt universitet knappast tala om andra filosofiska sträfvanden än de, som utmyna i en eller annan examen. Medan det nu redan öfver alt i världen verkligen *tänkes* öfver det som ligger människorna nära, får här i Finland hända i det närmaste hvad som hälst utan att det utanför de egentliga och fåtaliga fackpublicisternas led kan förspörjas vare sig lust eller förmåga att lägga ett förnuftigt och fritt ord i händelsernas vågskål. Att filosofera, att revidera sina öfvertygelser och att föreka det som man icke längre tror på, vill därför den dag som är här i Finland säga i det närmaste detsamma som en förbrytelse mot den nationella moralens begrepp både om yttre anständighet och "andens inre tuktan".

Det är således, med ett ord, nättopp *filosofin*, i hvarje modern mening af ordet, som enligt min tanke, erbjuder det bästa tillfälle att bruka sin arbetskraft och i mon af gåfvor gagna landet. Öfvertygad härom hade jag äfven beslutit mig för att efter förmåga fortsätta mina studier i filosofi vid utländska högskolor. Samma synpunkter hafva äfven bestämt mig för att innesluta mig i Nyländska afdelningens benägna åtanke för erhållande af det betydliga stipen[dium so]m vore af nöden för att, i väsentlig mon, underlätta en vetenskaplig studieresa på circa tvänne år.

Jämte det jag bifogar af stadgarna föreskriven resplan och meritförteckning får jag altså ödmjukast anhålla om ett reseunderstöd på ettusen femhundra (1500) mark eller därutöfver, om tillgångarna sådant medgifva.

Helsingfors den 25 februari 1885.

Hjalmar Neiglick
fil. kand.

Litteratur

Aall, Anathon, Filosofien, *Det Kongelige Fredriks Universitet 1811-1911*, Festschrift, Bd. II, 381-422, Kristiania, 1911.

Aall, Anathon, *Filosofien i Norden*, Kristiania, 1919.

Ahlström, Gunnar, *Det moderna genombrottet i Nordens litteratur*, Stockholm, 1947.

Beck, Ulrich, *Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne*, Frankfurt am Main, 1986.

Borelius, Johan Jakob, *Filosofiens begrepp och förhållande till den vetenskapliga forskningen öfver hufvud*, 1867, manuskript LUB.

Brandes, Georg, *Det moderne Gjennembruds Mænd*, København, 1883.

Christophersen, H. O., *Marcus Jacob Monrad. Et blad av norsk dannelses historie i det 19. århundre*, Oslo, 1959.

Dahme, Hans-Jürgen, Das 'Abgrenzungsproblem' von Philosophie und Wissenschaft bei Georg Simmel, i *Georg Simmel und die Moderne*, Hg. H-J. Dahme & O. Rammstedt, Frankfurt am Main, 1984, 202-230.

Durkheim, Émile, *De la division du travail social* [1893], Quadrige: Presses Universitaires de France, 1991.

Formations of Modernity, ed. Stuart Hall & Bram Gieben, Cambridge Polity Press, 1992.

Habermas, Jürgen, Motive nachmetaphysischen Denkens, i *Nachmetaphysisches Denken*, Frankfurt am Main, 1987, 35-60.

Hagelstam, Jarl, Hjalmar Neiglick, *Album utgifvet af nyländingar*, X, Helsingfors, 1891, 1-42.

Handlingar rörande tillsättningen av professuren i praktisk filosofi vid Lunds universitet, I-III, Lund, 1905.

Hansen, Valdemar, *Kristian Kroman. Træk af en dansk Filosofis liv og tankeverden*, Odense, 1955.

- Herrlin, Axel, *Från sekelslutets Lund*, Lund, 1936.
- Hirsch, Axel, *Minnen som dröjt kvar*, Stockholm, 1953.
- Høffding, Harald, *Den engelske Philosophi i vor Tid*, Kjøbenhavn, 1874.
- Høffding, Harald, *Danske Filosofer*, Kjøbenhavn, 1909.
- Köhnke, Klaus Christian, *Entstehung und Aufstieg des Neukantianismus*, Frankfurt am Main, 1993.
- Loo, Hans van der & Reijen, Willem van, *Modernisering. Projekt und Padox*, München, 1992.
- Marquard, Odo, *Abschied vom Prinzipiellen. Philosophische Studien*, Stuttgart, 1984.
- Marquard, Odo, Philosophie: Von Kant bis zum Beginn des 20. Jh., *Historisches Wörterbuch der Philosophie* 7, 1989, Sp. 714-731.
- Monrad, Marcus Jacob, *Tænkeretninger i den nyere Tid. Et kritisk Rundskue*, Kristiania, 1874.
- Norström, Vitalis, *Hvad innebær en modern ståndpunkt i filosofien?*, I, Göteborg, 1898.
- Norström, Vitalis. *Brev 1889-1916*, i urval utgivna av Elof Åkesson, Uppsala, 1923.
- Petersen, Niels, Københavns Universitet 1848-1902, *Københavns Universitet 1479-1979. Bind II. Almindelige historie 1788-1936*, København, 1993, 269-454.
- Plé, Bernhard, *Die 'Welt' aus den Wissenschaften. Der Positivismus in Frankreich, England und Italien von 1848 bis ins zweite Jahrzehnt des 20. Jahrhunderts. Eine wissenssoziologische Studie*, Stuttgart, 1996.
- Rein, Thiodolf, *Försök till en framställning af psykologin eller vetenskapen om själen*, Helsingfors, Förra delen: 1876, Senare delen. Förra afdelningen: 1891.
- Rein, Thiodolf, *Lefnadsminnen*, Helsingfors, 1918.

Schnädelbach, Herbert, *Philosophie in Deutschland 1831-1933*, Frankfurt am Main, 1991.

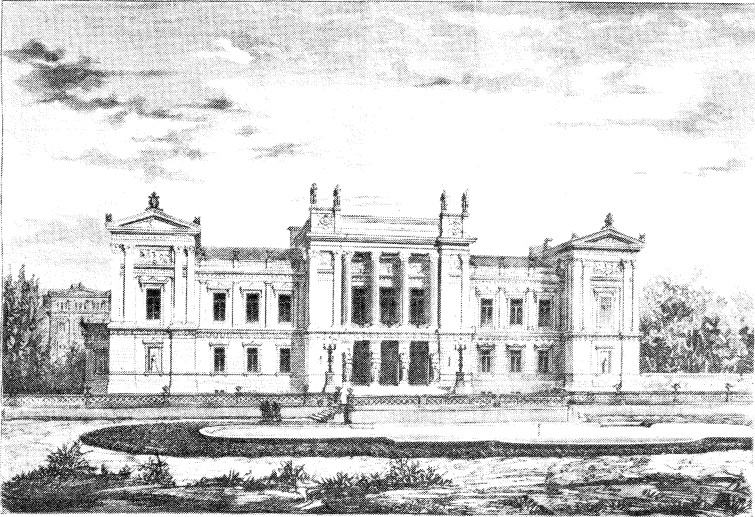
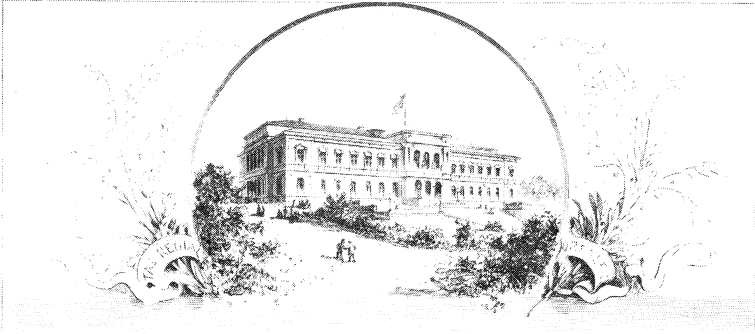
Sorainen, Kalle, Höfðings brevväxling med nordiska personligheter. II. Svenska korrespondenter, *Nordisk Tidskrift* N.S. 45, 1969, 107-118.

Stichweh, Rudolf, *Wissenschaft, Universität, Professionen. Soziologische Analysen*, Frankfurt am Main, 1994.

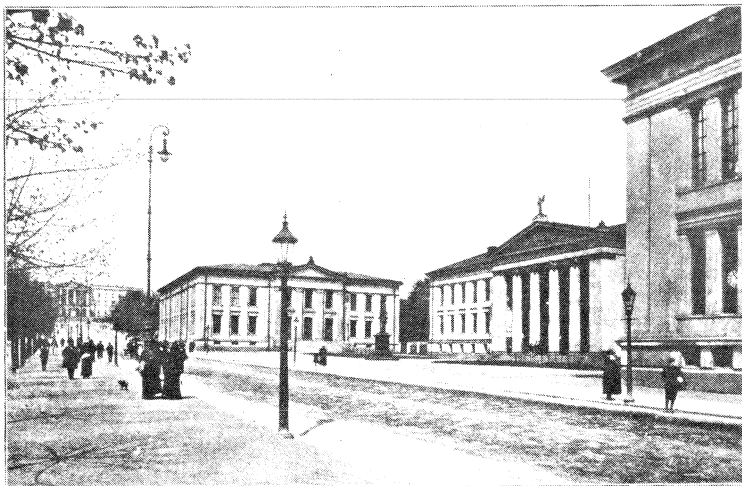
Tigerstedt, E. N., Hjalmar Neiglicks filosofiska program, *Nya Argus*, 31. Årg., 1938, 61-63.

Weber, Max, Vetenskap som yrke, i *Vetenskap och politik*, Korpen, 1991.

Wendt, Ernst von, Filosofiska professurer och politiska utnämningar. Konturer under ett sekel, *Finsk Tidskrift* 93, 1922, 60-74.

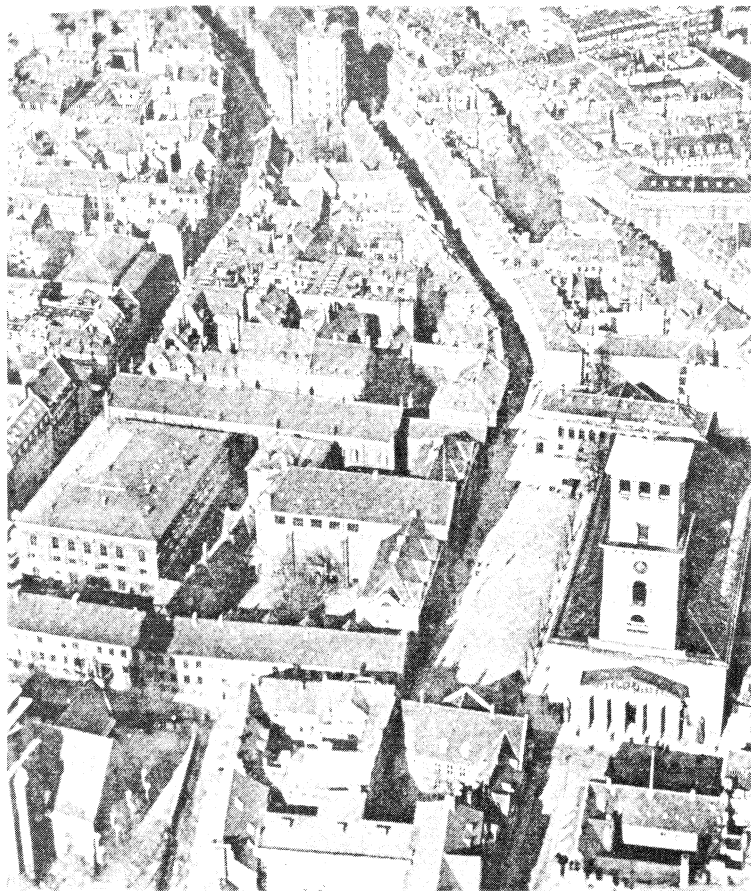
Byggnaden som retorik: Universitetshuset i Uppsala, ritat av Herman Teodor Holmgren, invigdes 1887. Helgo Zettervalls universitetsbyggnad i Lund stod färdig fem år tidigare. Ur Ny Illustrerad Tidning.

På detta fotografi från sekelskiftet 1900 finner man flera av Norges nationella institutioner samlade: Kungliga slottet, Universitetet och framför detta Ibsen stående vid lyktstolpen.

Universitetet som politisk kraft: Demonstrerande studenter, bevakade av ryska kosacker framför universitetsbyggnaden vid Senatstorget i Helsingfors 1901.

*Ännu under mellankrigstiden var Danmarks akademiska liv så gott som helt koncentrerat till Latinkvarteret, med universitets-
huset vid Vår Frues Plads och Runde Tårn, det gamla observa-
toriet. Fotografi från 1929.*

Humaniora flyttar in i medicinens och naturvetenskapens byggnader. Hösten 1997 övertog Institutionen för kulturvetenskaper i Lund den anatomiska institutionens hundraåriga hus vid Biskopsgatan. Ämnet idé- och lärdoms historia ingår i den nya institutionen. Fotografi: Jakob Christensson.

Uleåborgs universitet (Oulun yliopisto) inledde sin verksamhet 1959. Verksamheten är i huvudsak förlagd till universitetsområdet Linnanmaa, omkring fem kilometer från stadens centrum.

Ämneskulturer inom nordistiken

Sten Högnäs

Bildningsspråk och nationella språk.

År 1800 ägde Norden endast två inhemska "bildningsspråk" eller "kulturspråk", danskan och svenskan. Det svenska språket var kulturens och administrationens språk även i Finland, danskan hade motsvarande roll i Norge och på Island och Färöarna. Det var med dessa språkliga förutsättningar som skandinavismen växer fram, tanken på en nordisk kulturell och politisk enhet.

Skandinavismen var ett bland flera likartade utslag i Europa av tidens nationalliberala strävanden. Den bars upp av den akademiska världen: det var en enhet på den bildades villkor. Som akademisk elitrörelse var den åtminstone teoretiskt möjlig. Men anknytningen till de nationalliberala idealen hade ju också demokratiska och "folkliga" konsekvenser. Skandinavisterna ville integrera Folket i sina led; inte minst intresserade man sig för den folkliga kultur som man såg som bärare av en gemensam nordisk tradition. Folkets språk och seder skulle studeras och beskrivas – gärna i en fornnordisk ljussättning. Egentligen bar skandinavismen inom sig fröet till sin egen undergång, beroende av de utrikespolitiska realiteter som på ett effektivt sätt skulle sätta käppar i hjulet.

Dialektforskaren och etnologen fann nämligen ett språkligt och kulturellt tämligen splittrat Norden. Och nationalromantikens idealbild av det folkliga visade sig ha föga förankring vare

sig i historien eller samtiden. Samtidigt gick Norden in i en moderniseringsprocess. 1800-talets senare del blev därmed den nationella integrationens epok: regionala och sociala klyftor inom de olika länderna skulle överbryggas, och detta arbete skedde förstås på varje särskilt lands villkor. I synnerhet vad gäller Norge och Finland är det rimligt att tala om ett nationalstatsprojekt: den egna nationella identiteten skapades och utvecklades. Därmed blev frågan om bildnings- och nationalspråk allt mer brännande.

Vid 1800-talets början alltså två bildningsspråk. Etthundra år senare var situationen helt förändrad. Norden ägde nu åtminstone fyra eller fem inhemska bildningsspråk: finskan, norskan (till och med i två varianter), och isländskan höll på att inträda i denna roll som språk för en samtida modern bildning. Den gamla sortens skandinavism var död, och den som eftersträvade en nordisk samhörighet fick söka en sådan på andra vägar.

Det är då inte så förvånande att man inom den nordiska universitetsvärlden under perioden 1850-1920 möter en hel räckta delvis motsatta tendenser och strävanden vad gäller bildningen, dess räckvidd, enhet och redskap, motsättningar som de mellan nationellt och internationellt, mellan bildningsambitioner med syftet att nå folket och insikten om den vetenskapliga verksamhetens ofrånkomliga elitkaraktär, mellan den lokala anknytningen och de internationella kontakterna och så vidare. I de olika ländernas universitetsvärldar kan problemen och lösningarna framstå som ganska likartade, men skiftningar är ändå iögonenfallande. Inte bara specifika nationella förutsättningar utan också inomakademiska traditioner, ”kulturer”, kommer att spela sin roll då universiteten har att möta förändringarna.

Det ovan sagda gäller inte minst synen på bildningsspråket, eller med en modernare och neutralare term: standardspråket.¹

Detta skall vara ett instrument för samhällets överregionala kommunikation, användbart över statens hela geografiska område. Det skall samtidigt vara medel för den ”högre” kulturens och vetenskapens uppgifter.

Situationen bär ofrånkomliga motsättningar inom sig: Standardspråket skall representera stabiliteten, men det etableras över landet i samband med snabba förändringsprocesser av samhället, och därmed en förändring av språket och dess villkor. ”Nya” och relativt små nationella språk träder fram och befäster sin ställning också vid universiteten, samtidigt som världen och vetenskapen alltmer internationaliseras. Och en allmängiltig tendens som också gör sig gällande i Norden, var den, att ju mindre och svagare ett språk, desto starkare tendens till isolationism och purism.²

Det nationella språket som universitetsämne

Ett ämne som studiet av det egna landets språk kan uppfattas som bärare av ett statligt uppdrag med särskilt klara nationella direktiv. Till detta kommer att ämnet nordiska språk etableras under en period då det byråkratiska samhället sätts under attack från flera allt inflytelserikare samhällsskikt.³ Inte minst intresserar sig dessa attackerande grupper – mer eller mindre knutna till ett expanderade näringsliv – för reformer inom skolväsendet. Indirekt, och ibland direkt, kommer detta att medföra krav på reformering av universitetens utbildning, som ju både tar emot läroverkens elever och sänder åtskilliga av dessa tillbaka som lärare. Man bör nog se läroverksreformerna som ett av de viktigaste incitamenten till förändringar inom universitetens utbildningar, och med särskild tydlighet framgår denna förbindelse inom ämnet nordiska språk och dess systerämnen.

Likheter mellan Sverige och Danmark å den ena sidan

och Finland och Norge – och Island, vars högskola startar 1911 – å den andra är ganska uppenbara. De förstnämnda länderna, Danmark och Sverige, hade en självklar, obruten och väletablerad kulturspråklig tradition. Danskän eller svenskan hade i stor utsträckning övertagit latinets roll som det lärda språket i högre undervisning och vetenskaplig redovisning. Tyskan och engelskan dominerade ännu inte den vetenskapliga bokproduktionen. Svenskan var länge universitetsspråket också i Helsingfors, danskan också i Kristiania.

Min undersökning sträcker sig i huvudsak över perioden 1850 till 1920. Den avgränsningen känns ganska naturlig. Det var kring 1850 som de egna språken fick professorer, och omkring 1920 hade situationen i stort sett stabiliserat sig vad gäller de nationella språkens status och studiet av dessa vid Nordens universitet.

Universitets- och institutionskulturer

Projektets samlingsrubrik är ”Universitetskulturer”. Vad som avses med detta begrepp utvecklas utförligare annorstädes. Här må bara påpekas att man förstås kan tänka sig flera nivåer både över och under universitetskulturens. Den dominerande nationella kulturen, representerad av till exempel ett politiskt etablissemanng och dominerande opinionsorgan, hamnar ibland i konflikt med universitetskulturen.

Ett universitet var ingen alldeles homogen inrättning ens under 1800-talet. Motsättningar finns mellan de fyra fakulteterna. Institutioner utvecklar sina speciella kulturer och traditioner.⁴ Det är snarast på denna sistnämnda nivå, ämnets eller ämnesgruppens, undersökningen i förstone kommer att röra sig, hela tiden dock relaterad till de högre nivåerna, i första hand universitetets, men också till den nationella, nordiska och inter-

nationella nivån. I Danmark och Sverige etablerades ämnet "Nordiska språk" kring 1800-talets mitt, och detta skedde utan stora motsättningar. I Kristiania och Helsingfors uppstod däremot långvariga strider kring ämnen som "Landsmaalet og dets Dialecter" eller "Svenska språket och litteraturen". Också tillkomsten av ämnet "Finska språket och litteraturen" (1852) hade en hel del, ibland paradoxala, politiska inslag.

Studiet av det egna språket var för 150 år sedan en disciplin med på en gång hög och låg status. Det verkar rimligt att påstå att ämnets status initialt var lägre inom den akademiska världen än utanför: Bland den politiska sfärens representanter – liksom bland journalister och skollärare – hade en diskussion och forskning kring det egna språket sitt självklara värde; i den akademiska och vetenskapliga världen var ämnets ställning mer omstridd: kunde modersmålet, som ju alla redan behärskar, verkligen betraktas som ett tillräckligt omfattande och avancerat studieområde, i synnerhet om litteraturhistorien avskiljs?²⁵ Till en början ingår heller ämnet inte som obligatorium i examen. Ibland får det funktionen att bidra med lättvunna betyg.

För att detta nya ämne skulle vinna en högre prestige även som akademiskt ämne erbjöd sig flera delvis förenliga strategier: Man kunde sträva mot en frigörelse från den ovannämnda utomakademiska bindningen, markera att verksamheten skulle styras av vetenskapens krav, inte av allmänpolitiska, skolpolitiska eller ekonomiska förväntningar. Man kunde därvid på ett markerat sätt anpassa sig till den strävan mot av vetenskaplig professionalism som utvecklades vid universiteten. Man kunde till och med välja en egen väg av professionaliteten genom att knyta an till en modern och framgångsrik internationell vetenskaplig skola. Denna sista väg kunde innebära att institutionen i viss mån utvecklade en vetenskaplig kultur som skiljer sig från den förhärskande inom det egna universitetet.

Före 1800-talets utgång hade nordisterna framgångsrikt, men inte utan möda, värnat sitt revir och så hävdat sin vetenskapliga prestige. Ämnet var tryggt och fast etablerat. Därmed inträdde också en utveckling mot vetenskaplig specialisering, något som samtidigt medförde att den vittfamnande och i samhällsdebatten centrala ställning som ämnet ett tag hade intagit blev ett minne blott.⁶

Uppsala och Lund

Sverige genomgick som känt en snabb industrialisering, eller om man så vill: modernisering, under den period som här beskrivs. Förvandlingen blev mer dramatisk, snabb och omvälvande än i det samtida Danmark eller Norge (i Finland kom den på allvar i gång betydligt senare). Den svenska samhällsstrukturen ändrades i grunden – med en anknytning till den i tiden så aktuella Herbert Spencer kunde man säga att arbetsmarknaden differentierades samtidigt som samhället integrerades. Den här utvecklingen medförde en diskussion kring riksspråkets roll, form och struktur, frågor som med en modern term sammanfattas som språkplanering eller språkpolitik.⁷ Hur skulle ett väl fungerande riksspråk se ut?

Det gällde att se till att riksspråket fungerade som medel för hela landet och alla befolkningslager, som nu allt mer kom i direktkontakt med varandra. Samhället behövde ett språk som var på en gång praktiskt och sammanbindande. Hur skall man förhålla sig till ”folkspråken”, alltså dialekterna, och till det ”vulgära” talspråket?

Problemet är inte unikt för Sverige. Men här får diskussionen de klaraste konturerna och här utvecklas det tydligaste programmet. Trots hettan i debatten i Sverige, var det hela också

minst besvärligt här. Visst uppstår motsättningar mellan dem som betonar språket som nationens själ och dem som betraktar språket som ett kommunikationsmedel (eller med tidens term ”meddelselsemedel”). Men till och med en senkommen språkromantiker som Viktor Rydberg och en den nya positivistiska tidens man som Adolf Noreen var överens på en central punkt: Det moderna Sverige måste ha det dåvarande bildningsspråket som riksspråk, och detta språk måste – Noreen skulle kanske hellre säga: detta språk kommer med nödvändighet att – utvecklas i demokratisk riktning. I Sverige var alltså situationen på den här punkten betydligt mindre komplicerad än i Norge och Finland, där man till och med såg en allt bittrare kamp mellan två bildningsspråk eller språkformer utveckla sig.

Den här utvecklingen har förstås sin historiska och politiska bakgrund. Jämfört med övriga nordiska länder framstod Sveriges nationella integritet som ganska oproblematisk. Finland var en del av det väldiga ryska tsardömet, Norge den svagare parten i en union, och Danmark hade under hela seklet hotet mot de södra riksdelarna, ja ibland kändes det som om hela den danska nationens överlevnad var i fara. Frågan aktualiserades på ett dramatiskt sätt genom kriget 1864 och efterdyningarna av den katastrofen. Det var naturligt att studiet av det egna språket i Sverige lättare än i grannländerna kunde frigöra sig från nationella och nationalromantiska bindningar.

En annan omständighet som skiljer ut Sverige skall här inledningsvis bara nämnas. Intet av Sveriges två universitet låg i huvudstaden. Stockholms högskola tillkom 1878, men kan inte under den period vi behandlar kallas ett universitet i klassisk mening. Det samma gäller Göteborg. I Stockholm hade dessutom humaniora under detta första skede en svag representation, medvetet så i opposition mot de traditionella universitetens inriktning.

Det ”moderna genombrottet” inom den nordiska språkvetenskapen inträffade vid Uppsala universitet omkring år 1880. Det är ovedersägligen så, att en ny vetenskaplig anda och nya metoder inom nordistiken tidigast och mest kraftfullt bröt fram just i Uppsala.

Den förste representanten för ämnet i Uppsala, Carl Säve, hade dialektologin som sitt huvudintresse. Hans inriktning var i stora stycken nationalromantikens. Men det sena 1800-talets svenska dialektforskning har snarare socialreformatoriska än traditionellt nationella bevekelsegrunder. Till viss del gäller detta redan Säve-epoken, även om tendensen förstärks efterhand. Det fanns i det sena 1800-talet egentligen ingen ambition att bevara dialekterna som levande språk, att underlätta deras överlevnad. Man undersökte och registrerade dialektala språkformer som oundvikligen måste gå under.

Den språkvetenskap som stiger fram i Uppsala, sedan Säve avgått med döden, var på flera sätt förenlig med ”åttitalsradikalismen”. Nästan alla den nya skolans representanter var politiska vänstermän. Det visade sig möjligt att knyta samman en naturvetenskapligt färgad språksyn med en politisk förklaring till motsättningarna i samhället och med krav på sociala reformer. Därmed aktualiserades med särskilt eftertryck även frågan om språkvetenskapens förhållande till naturvetenskaperna, vilka med viss rätt uppfattades som den moderna tidens banerförare.

I Oslo och Helsingfors fanns tydligare tecken på att vetenskapen om det egna språket länge uppfattades som ett nationellt och till och med ett av statsmakten givet politiskt uppdrag. Vi har nämnt diskussionerna kring landsmålsprofessuren i Oslo. Man kunde också nämna Elias Lönnrots tid som professor i finska språket och litteraturen, och för den delen också hans efterträdare August Ahlqvists tid. Litet av samma tendens för

ämnet nordiska språk kan man finna i Köpenhamn under Ludvig Wimmer.

Det kan helt enkelt antas att om en språkvetenskaplig disciplin har det nationella som ett slags överideologi, så kommer denna vetenskap att hämmas i sin moderniseringsprocess. Visst kan ambitionen vara – som den norske landsmålsförfattaren Olav Aukrust säger – att gå ”fra det lokale, gennem det nasjonale til det universale”, men det är en hemskt lång vandring att göra åtminstone för språkvetenskapsmannen, och han kommer inte alltid fram.

Och konflikter kunde uppstå vad gäller synen på vetenskapen uppgifter. En ”modern” språkvetenskap borde, som vi antydde, rimligen ha till uppdrag att undersöka och beskriva, inte ha ett närmast politiskt uppdrag att styra och reglera utvecklingen. Bland annat därför uppstod konflikter kring ”riksdagsprofessurer” och deras målinriktning, inte minst i Norge – en likartad och lika inflammerad diskussion förs kring professuren i svenska i Helsingfors, liksom vid tillsättandet av professor i finska efter Ahlqvist. Då nationella eller ideologiska uppgifter tilldelades språkvetenskapen uppstod blockeringar.

Nationella och språkvetenskapliga intressen kan alltså komma i konflikt. Det är däremot lättare att förena en naturvetenskapligt inspirerad språkvetenskap med vad vi kan kalla socialreformatoriska synsätt. Det gäller för vår egen tid och inte minst gäller detta nordiska språk i Uppsala på 1880-talet och framåt. Det dök snart upp språkvetare i Köpenhamn och Oslo som företrädde samma anda som den i Uppsala, men nog var det symptomatiskt att dessa den nya tidens män återfanns inom angränsande ämnen som engelska, tyska eller romanska språk: Otto Jespersen i Köpenhamn var paradfallet, professor i engelska, vän och själsfrände till Noreen, politisk vänsterman.

2 Modersmålet som akademiskt ämne

Bakgrunden

Vi kan i det svenska 1800-talets mer avancerade språkdebatt se deltagare i en glidande skala, från den kunniga amatören, över den akademiskt bildade popularisatorn och den utåtriktade professorn, till den "rena" akademiska lingvisten: från friherre von Kraemer, Carl Jonas Love Almqvist och Viktor Rydberg, över docenten i grekiska, senare journalisten och politikern Carl Fredrik Bergstedt in i den egentliga universitetetsvärlden med Gustaf Cederschiöld och Johan Lundell, till Adolf Noreen och den strikt fackmannamässige Axel Kock (även om till och med den sistnämnde vid något tillfälle fick verka som popularisator till följd av Göteborgs Högskolas säregna statuter).

Under senare hälften av 1800-talet fastställs kriterierna för vad som konstituerar vetenskaplig metod och kompetens; man distanserar sig medvetet från amatörismen. Ämnet nordiska språk hade egentligen etablerats i ett område bebott av allmänintresserade akademiker, lärda sällskap och mer eller mindre kunniga amatörer. Men härefter tydliggörs de hittills ganska flytande gränserna mellan akademiskt och icke-akademiskt, mellan läroverks- och universitetslektorn, mellan den intresserade amatören i det vetenskapliga sällskapet och universitetsmannen i strikt mening.

Periodens verksamhet vid universiteten präglas alltså av en strävan mot professionell vetenskaplighet.⁸ Men naturligtvis påverkas det akademiska livet också av externa faktorer: inte minst samhällsutvecklingen som ställer krav på ett reformerat skolväsen, och därmed på högskolan, som ju både tar emot läroverkens elever och sänder en hel del av dem tillbaka som färdiga

adjunkter och lektorer.⁹ Särskilt tydligt blir detta beroende i den nyinrättade disciplinen nordiska språk – här är förbindelsen till skolans och nationens krav och förväntningar lättidentifierade. Samma förhållande gäller för alla Nordens universitet.

Det är heller inte så märkligt att just språkvetenskapen hade en tendens att locka sina utövare in på samhällsdebattens område: språket är trots allt ett av det sociala livets grundläggande element. En anknytning till en vidare värld än den strikta språkvetenskapen visade sig också ofta oundviklig. Gränsen mellan språk- och samhällsfrågor upplöstes inte sällan. Esaias Tegnér d.y. skriver 1874:

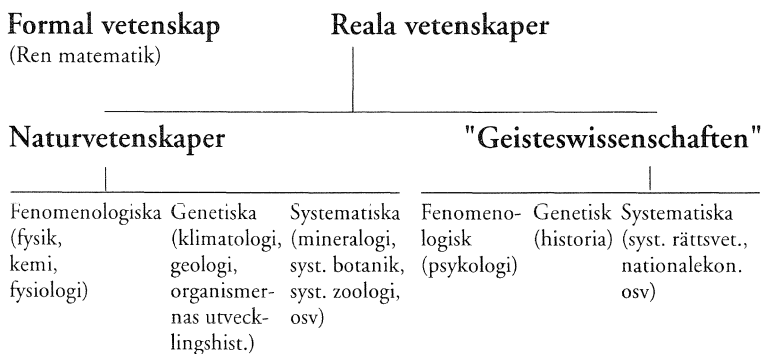
Språket har blifvit en faktor, hvilken statsmannen ej kan undgå att taga med i sina räkningar, om han annars önskar, att de skola till facit gifva annat än bråk. Det blir mer och mer, han som måste göra upp rågångarne för de tungomål, hvilka grammatikens män beskrifva. Och desse å sin sida kunna nu jämväl från sin vetenskapliga ståndpunkt våga ett ord i ämnen, som närmast höra statsmannen till.¹⁰

Det akademiska studiet av modersmålet etablerades i de nordiska länderna vid 1800-talets mitt i en brytningstid mellan idealism och positivism – i Comtes och Buckles epok. Snart skulle försök göras att definiera gränserna mellan naturvetenskap och humaniora. Vilken var då språkvetenskapens egenart? Var den en naturvetenskap, som geologin eller fysiken, eller en humanistisk vetenskap (moral science) som historien?

Till en början görs en hel del försök att helt enkelt inordna språkvetenskapen bland naturvetenskaperna. I ett första skede ger biologin modellerna för språkbeskrivningen; lite senare skall framför allt ljudläran bli den brygga som för över språkvetaren till naturvetenskapens område. Inom ljudhistoria och fonetik kan lagbundenheter studeras, precisa undersöknings-

metoder utvecklas, till och med med hjälp av avancerad apparatur – här kan språket betraktas i sig, oberoende av det kulturella eller estetiska.¹¹ Vi kan notera att fonetiken ("ljudfysiologin") växer fram som disciplin just under det skede då de filosofiska fakulteterna delas i två sektioner, en naturvetenskaplig och en historisk-filosofisk. Språkvetaren får en möjlighet att se sig som representant för en övergripande och brobyggande verksamhet. Sådana tendenser kan relativt tidigt spåras inom ämnet nordiska språk i Uppsala, betydligt senare i Lund.

Wilhelm Wundt föreslog på 1880-talet en klassifikation av vetenskaperna som väl inte fick stå oemotsagd men som ändå var ett av de förslag som väckte allmänt intresse. Den återges i Nordisk Familjebok 1921 (artikeln "Vetenskap" av Ruben G:son Berg) som det mest betydelsefulla av samtidens försök:

Härtill kommer *filosofien* med sina delar

Filosofin befinner sig utanför schemat. Den har en universell karaktär genom att spänna över hela fältet. En del språkmän menade nu att deras vetenskaps rätta ställning borde motsvara den som filosofin intar, utanför, eller ovanför övriga vetenskaper, spännande över dem alla. Så kan två av det sena 1800-talets

ledande svenska språkmän, Tegnér och Noreen, någon gång beskriva saken. Språkvetenskapen och filosofin har båda ambitionen att i sitt verksamhetsområde finna nyckeln till förståelse av övriga vetenskaper – och kanske i något exalterat ögonblick, av världen i dess helhet.

Den klassiska filologin hör naturligen hemma bland *Geisteswissenschaften*¹². Men den nya ”språkvetenskapen”, som utvecklas av bland andra August Schleicher, Wilhelm Scherer och Max Müller, har sin bindning till geologi och biologi och vill snarare räkna sig till naturvetenskaperna. Den här tendensen upplever sin högkonjunktur på 1870-talet.

Utvecklingen av en *Sprachwissenschaft* eller *Science of Language* kan ses som ett försök till distansering från utomvetenskapliga intressen. Och visst kunde en sådan strävan att uppnå naturvetenskapens ”objektivitet” innebära en frigörelse från bindningar som ofrånkomligen tycktes häfta vid den äldre filologin, eller vid en ”moralvetenskap” som historia. Den professionalism som eftersträvades förknippades i stället med värden som vetenskaplig rationalitet, objektivitet och en frigörelse från ideologier. Naturligtvis var detta till stor del en idealiserande självsyn.

Anknytningen till naturvetenskaperna har även en annan sida. Deras oerhörda prestige var bunden till deras samhällsordnande kraft. Då språkvetaren gick med i detta triumftåg lösgjorde han sig visserligen i viss mån från en äldre tradition, men anslutningen till den moderna tidens empiriska och positivistiska ideal gjorde förstås inte hans vetenskap värderingsfri.

Man kan dock fråga sig i vilken mån naturvetenskaperna vid de nordiska universitetet under perioden 1850-70 verkligen representerade denna pionjäranda och kraft.¹³ Var det helt enkelt på det sättet att språkvetenskapen i Uppsala, som så tydligt och tidigt anknöt till den moderna naturvetenskapens positi-

vism, alls inte fann sin modeller i den närmaste omgivningen, utan hos utländska, främst tyska förebilder?

Så är det sannolikt. Den enklaste förklaringen till det märkliga ”moderna genombrottet” i Uppsalas nordiska språkvetenskap är den att docenterna studerade i Tyskland och Leipzig. Men, kan man också fråga sig, varför reste just Uppsalas docenter till Leipzig? Varför visar just de denna nyfikenhet och öppenhet inför det nya?

En förklaring till villigheten att anamma det nya är kanske helt enkelt närheten till Stockholm, en stad i kraftfull omdaning där nya vindar blåste in från Europa. Ständigt gjordes i huvudstaden jämförelser mellan ett stagnerat liv i den lilla lärdomsstaden och den nya tidens krav. Frågan om inte universitetet helt enkelt borde flyttas till Stockholm har ju gamla anor, men fick en ny aktualitet på 1850-talet. Som vi skall se var etableringen av ämnet nordiska språk förbunden med just denna debatt. Ämnet skapades i en samverkan mellan nationellt patos och moderniseringsiver.

Sveriges universitet låg alltså i två småstäder. Även om befolkningsantalet tredubblades också i Uppsala och Lund under samma tid blir kontrasten mellan den expansiva storstaden Stockholm och de små universitetsstäderna alltmer iögonfallande.¹⁴ Förslag att flytta Uppsala universitet till Stockholm hade framförts då och då och med varierande styrka; ibland tänkte man sig en sammanslagning med Lunds universitet i samband med en sådan flyttning. Frågan aktualiserades på 1860-talet av liberala Stockholmskretsar; delvis inspirerades man av London Universitys framväxt.¹⁵

Vid riksdagen 1856/58 läggs en motion med detta innehåll fram i adelsståndet av Gustaf Cederschiöld, far till den blivande språkprofessorn.¹⁶ Samtidigt framlägger han motionen om professorer i nordiska språk. Det är värt att notera att de två motio-

nera, flyttningen av universiteten till Stockholm och professorerna, alltså kopplas samman.

Vad gäller överflyttningen till Stockholm skriver Cederschiöld: Ingen kan längre betvivla vetenskapernas betydelse för samhället. Medan de lärde fordom snarast bildade ett skrå eller en hemlig orden, talar vetenskapen nu allmänhetens språk och framställer sina resultat så att även den olärde kan fatta. Detta att vetenskapen populariseras är ett av våra tidevarvs ljusaste sidor. Men våra universitet befinner sig ”i så obetydliga städer, att de nära nog utgöra ett slags kloster”. Städerna är blott bihang till universiteten, som därmed saknar stimulerande kontakter och tenderar att ”petrificeras”. Vetenskapens resultat förblir obekanta för den stora allmänheten. I Stockholm däremot skulle en kontakt uppstå mellan samhälle och universitet; industriidkare kunde gå på föreläsningar och ”söka förklaringar på de fenomen, som dagligen ega rum i hans verkstäder”. På alla möjliga sätt skulle ett nytt intresse för vetenskaperna växa fram. I huvudstaden kunde dessutom resurserna samlas i en universitetsinstitution som verkligen gjorde skäl för namnet: även till exempel Vetenskapsakademien, Vitterhetsakademien och Karolinska institutet kunde ingå.¹⁷

Motionärens släkting läkaren F.A. Cederschiöld tillstyrker flyttningen av Uppsala Universitet till Stockholm, men talar för att Lunds universitet måtte bibehållas. Annars blir följden den att Sydsveriges studenter söker sig till det mer närbelägna Köpenhamn, och detta ”fråntog bildningen det nationella element, för hovars bevakande Lunds universitet otvivelaktigt blivit inrättat”.¹⁸

Förslaget föll som bekant, och år 1878 tillkom i stället Stockholms högskola, och nio år senare högskolan i Göteborg. De nya högskolorna hade andra ambitioner än att inta rollen som nationaluniversitet: deras tillkomst skall snarare ses som en

protest mot den traditionella universitetsformen, och i Stockholmsfallet mot universitetens humanistiska slagsida.¹⁹

Naturligtvis levde naturvetenskaperna ändå inte undanskymda och undanskuffade i Uppsala och Lund. År 1877 hade den filosofiska fakulteten delats i två sektioner, en historisk-filosofisk och en naturvetenskaplig, och den senare sektionen visade sig inte mindre livskraftig. Naturvetenskapliga institutioner formerades i rask takt, ibland också i präktiga ny- eller ombyggnader. Men ändå: även de som representerade den ”reala” bildningen var i hög grad formade av samma idealistiska uppfostran som sina humanistiska kollegor, och den filosofiska fakulteten verkade fortfarande som den för alla ämnen grundläggande. Gunnar Eriksson visar hur de naturvetare som utexaminerades från de traditionella universiteten alls inte gick till industrin och näringslivet, utan stannade kvar inom ämbetsmannasfären. Han menar också att i kraven på ’real bildning’ behölls en hel del värdekriterier från den ’klassiska bildningens’ arsenal.²⁰

Det verkar föga sannolikt att den ”moderna” positivistiska andan, som kom att prägla 1870-talets språkforskning i Uppsala, i någon högre grad skulle ha inspirerats av den samtidiga naturvetenskapen vid det egna universitetet. Visst fanns i Uppsala vid den här tiden män som fysiologen Frithiof Holmgren med sina uppmärksammade studier av färgblindheten. Men incitamenten till den nya språkvetenskapen skall nog ändå sökas på annat håll: för det första kontakterna med utländska universitet, främst Leipzig (där också Frithiof Holmgren hade studerat), och för det andra inflytandet från Sveriges, framför allt Stockholms, liberala och radikala opinionsbildare.

Liberalism och språkvetenskap

En inflytelserik liberal opinionbildare var Carl Fredrik Bergstedt.²¹ Hans journalistiska verksamhet inleddes på 1850-talet, det decennium då diskussionen kring modersmålet och de nordiska språken vid universiteten fördes och utmynnade i inrättandet av professurerna i Uppsala och Lund 1858. Bergstedt började visserligen som akademiker, men sina uppmärksammade insatser i den språkvetenskapliga diskussionen gjorde han sedan han lämnat den banan och ägnade sig åt journalistik och riksdagsarbete. En samtida gestalt med likartad hållning och än mindre akademisk bakgrund var riksdagsmannen och den språkvetenskapligt kunnige författaren Robert von Kraemer. Kraemer och Bergstedt företrädde en modern syn på språkets roll, uppfattningar som kom att få sitt riktiga genomslag i det moderna genombrottet inom nordistiken i Uppsala på 1870-talet.

Bergstedts *Tidskrift för Litteratur* hade det uttalade programmet att vända sig till medelklassen. Bergstedt framhåller i sin programartikel med eftertryck England som föredömet. Den högre utbildningen i Sverige måste förändras för att möta en ny tid, skriver han. Bildningen är nu alldeles för estetisk. Detta skapar en bildad klass utan handlingskraft, utan livsmål. I stället måste bildningen bli praktisk och fosterländsk:

Det är en vanlig fördom, att vetenskapen i sin förnäma abstrakthet icke har något att göra med lifvet och samhället. Tvärtom är just all sann vetenskaplighet till sitt innersta väsende praktisk, i det den både gifver impulser åt det yttre lifvet och emottager sådana tillbaka. Geijer, Örsted, Goethe, Alex v. Humboldt, och alla samtidens stora vetenskapliga tänkare, hafva verkat

omätligt på vår tid, och skola verka ännu mer på den kommande.

Man börjar nu också inse, fortsätter han, att kunskap i de klassiska språken inte är inbegreppet av all mänsklig visdom, inse att bortom den klassiska perioden öppnar sig en märkvärdig äldre odling. Likaså vidgas nu naturens historia. Det kunde tyckas att mastodontens käkben eller aztekens gravkullar skulle ha föga relevans för vår samtida kultur. Men tvärtom – just upptäckten av det förflutna driver oss framåt.²²

I tidskriftens första årgång 1851 publicerade Bergstedt också det föredrag han i juni hade hållit inför de skandinaviska naturforskarnas sjätte möte i Stockholm den 16 juni: "Om Språkforskningen såsom Naturvetenskap". Han förklarar här att avsikten är "att äfven åt språkforskningen söka bereda en plats i naturvetenskapernas kedja".

Bergstedt var ingalunda någon politisk rabulist. Snarare inordnar han sig i en hedervärd svenska tradition av måttfulla reformförespråkare. Hans kritik riktade sig mot den traditionella universitetsutbildningens formalism och "estetiska" eller "belletriska" karaktär. Åtskilligt av detta skall förvisso få sitt genomslag inom disciplinen nordiska språk, även om Bergstedt egentligen inte tillhör ämnets ivrigaste förespråkare. Han såg en fara i att även detta ämne skulle utvecklas i esteticerande riktning.²³ Häri blev han inte sannspådd.

3 Ämnet etableras

Ämnet nordiska språk fanns etablerat i Köpenhamn sedan 1845 med N.M. Petersen som första företrädare, och i Uppsala och Lund skulle det få sin begynnelse genom ett riksdagsbeslut

1858, samma år som Robert von Kraemer utgav sin skrift *Om språkfrågan*, egentligen en samling tidigare publicerade artiklar. Det finns ett åtminstone indirekt samband mellan Bergstedts och Kraemers publicistik och de svenska professurernas tillkomst, men den anda som de företräder kom egentligen inte att prägla ämnets allra första skede. I stället var det nationellt anti-kvariska ideal med skandinavistiska förtecken – i och för sig förbundna med god vetenskaplig metod inom dialekt- och namnforskning, åtminstone i Uppsala. Den ”modernare” andan fick sitt genomslag inom ämnet nordiska språk först senare: i Uppsala med Säves död 1877, i Lund senare än så.

Det omtalades här ovan att då Cederschiöld i adelsståndet lade fram motionen om professorer i nordiska språk skedde detta i förbindelse med förslaget att universiteten skulle slås samman och flyttas till Stockholm. I motionen om professuren, och i synnerhet i statsutskottets skrivning, kan visserligen anas en del nationalromantik, eller med andra ord, J.E. Rydqvists inflytande, men också liberalismens krav på modernisering av utbildningen. Ämnet inrättades alltså i viss polemik mot de klassiska språkens starka ställning i skola och vid universitet. Samtidigt tillkom även professorer i nyeuropéisk lingvistik.

Cederschiöld menar i sin motion att på samma gång som orden ”svenska” och ”svensk” ofta uttalas med nära nog ”colibradosiskt” högmod, betraktas det svenska med förakt eller åtminstone likgiltighet.²⁴ Till stor del har detta sin grund i en ”innationell” undervisning, där särskilt de klassiska språken gynnas, medan svenskan intar en underordnad plats. Numera kan heller nästan ingen skriva sitt modersmål felfritt; man gör grova språkfel, som i ett latinskt scriptum skulle rendera sin upphovsman handplagg. Men modersmålet är ”ett af de viktigaste mom:er, af hvilka en samling menniskor constituerar till ett folk eller en nation”. Skolorna saknar goda modersmåls lärare,

och vid universiteten har båda de klassiska språken, medan modersmålet inte har någon. Det saknas också svenska grammatikor; de som går under detta namn är avskrifter av den latinska grammatik som har varit "den Prokrustes' säng, deri Svenska språket blifvit torterad". Svenska Akademien har inte resurserna att förbättra situationen vad gäller modersmålets vård.

Ett sätt, att i någon mån bidraga till vinnande af ett sådant mål, vore otvifvelaktigt, att vid Universiteten inrätta lärostolar för modersmålet. Derigenom skulle kunskapen om detta språk vinna i anseende och tilldraga sig större uppmärksamhet, än hvad nu är händelsen. Dessutom finnes då alltid några personer, hvilka hade studiet af modersmålet till embetspligt, och detta kunde då svårligen undgå att blifva vida mer bearbetadt, än hvad man nu kan hoppas.

Enär Svenska språket icke kan grundligt inhemtas utan genom samtidigt studium af syskonspråken och de fornspråk, från hvilka de förra härstamma, uppstår tvekan, huruvida icke den projecterade nya lärostolen borde kallas Profession för de Nordiska språken; men om man hufvudsakligen äsyftar Svenska språkets bearbetning och utredning, tror jag att sådant lämpligen bör antydvas genom sjelfva benämningen. I annat fall kunde lätt inträffa, att mången lärare i det nya ämnet riktade hela sitt arbete och alla sina forskningar på fornspråken samt lemnade modersmålet helt och hållet å sido.²⁵

Gotlänningen Carl Säve, den förste professorn i Uppsala, var läsåret 1852/53 elev till N M Petersen i Köpenhamn. Säve blev 1849 docent i fornnordiska, universitetskatalogens *lingua veteris septentrionalis*. Den andre sökanden till professuren, Anders Uppström (1806-65) var den store kännaren av Codex

argenteus, Grimms vän och docent i götiska. Om den ena av de två sökandena hade sökt ställningen i Lund hade väl båda fått professurer, men ingendera ville lämna Uppsala. Hellre lönlös i Uppsala än professor i Lund, skriver Säve, vars specialområde var mellansvenska dialekter. Uppström ville inte lämna sin älskade Codex. (Säve kommenterar i ett brev till Petersen att åtta års bläddrande i de 187 skinnbladen borde ha varit tillräckligt.) Pikant är att Säve bearbetade läraren och vännen Petersen för att få denna att skriva en nedgörande recension av Uppströms specimen, helst i Fædreslandet, och där ge ett par prov på Uppströms bristande omdöme – förslag på exempel bifogades brevet. Någon sådan recension kom av allt att döma inte, men Säve fick Petersens varma rekommendationsbrev och tjänsten.²⁶

För Säve hade tiden i Köpenhamn varit en väckelse. Han skriver till sin lärare:

*Tänk en själ, som ligger, år efter år, försänkt i okun-
nighetens trask och omgifven af mörker eller grå dim-
ma just i det, der hon ville se som klarast – hon famlar
omkring, hon önskar, hon ropar efter en ledande hand,
som kan draga henne upp och säga: stå på fast grund
och se! Din, älskelige Lärare! var den hand, efter hvil-
ken jag trängtade, Du räckte mig henne med mildt le-
ende och sade: följ mig och arbeta och det dunkel, som
för den oinwigdes blickar skymmer fädrens visdom,
skall småningom skingras! Och jag arbetade och Du
ledde mig, och det började klarna i min själ, och jag
begynte till ett helt kunna bilda de brutna stycken, som
jag förut famlat ihop i oredig blandning.²⁷*

Säves hemska retorik kommer från hjärtat och säger en del om hur stämningen blev under ämnets första tid i Uppsala: den lite överåriga skandinaviska idealismen, blicken riktad mot Fosterlandet, Broderfolken och Fädernas visdom – men också en

inriktning mot ett klart utformat vetenskapligt program. Det är i mycket Säves förtjänst att dialektstudierna fick en sådan fart och sådan stadga i landet, även om han som så många andra fö-
reträdare för sitt ämne plågades av sjukdom och långa perioder var tjänstledig. (Om det egendomligare valet av C A Hagberg i Lund skall talas senare.)

Samma år som valet av professorer äntligen var klart utkom Darwins *Origin of Species*. Darwinismen fick ett snabbt genomslag i Tyskland vad gäller en språkvetenskapliga tillämpningen.²⁸ Men även i Sverige slog de nya idéerna rot, även här var de språkvetenskapliga fälten väl förberedda för den nya sådden.

Dialektforskningen

Man kan undra om inte den darwinska utvecklingstanken åtminstone indirekt skulle få sin betydelse för att stimulera intresset för dialekter och folkkultur i en tid då dessa tycktes gå med ”jernvägsfart mot undergången”.²⁹ I det upprop som landsmålsföreningarna i Uppsala 1874 sände till den svenska allmänheten talades om det allmäneuropeiska intresset för att ta vara på det inhemska; klarare än förut har man insett att endast så kan ett folk fylla sin uppgift i världen och uthärda en tävlan med andra folkslag.³⁰ Inte minst bör sådana socialdarwinistiska tankegångar ha föresvävat dem som gärna betraktade språk som organismer.

Några år före detta upprop (1861-67) hade prosten i Tygelsjö i Skåne Johan Ernst Rietz utgivit en Ordbok över svenska allmogespråket i elva häften, som fortfarande, med alla sin brister, är ett standardverk i den svenska dialektforskningen. I sitt förord skriver Rietz: Rikhaltiga malmådror av god metall finns i folkspråket. ”Hvarföre då ej tillgodgöra sig de rika grufvorna,

utmynta och, om der så nödigt tarivas, något omprägla dessa ädla metaller för att låta dem ingå i skriftspråkets rörelsekapital?”³¹

Ekon från Rietz förord hörs trettio år senare, i september 1896, då redaktionen för tidskriften *Svenska Landsmål*, det vill säga Johan Lundell, till Kungl. Maj:t inlämnar en anhållan om ekonomiskt understöd för 1898 års utgivning. Statsverkspropositionen från januari 1897 refererar argumentationen: Folkundervisning, kommunikationer, tidningar och väckelse driver undan landets gamla odling. Men härigenom kan gå förlorad ”en guldgrufva för historiska forskningar rörande det svenska folkets inre lif under årtusenden, och en skatt hvaraf mycket, ompregladt i nyare form, skulle kunna blifva af stort värde äfven för framtidens nationella lif”.³²

Det var i en socialt, ekonomiskt och politiskt omvälvande tid som den svenska dialektforskningen utvecklade sina vetenskapliga ideal. Landsmålingarna hänvisade gärna till Max Müllers uttalande om dialekterna som språkets levande form. Två år före deras upprop hade Frits Löffler (1847-1921, han hette då ännu Fredrik Leffler) framlagt sin nydanande avhandling om konsonantjuden i allmogemålen; avhandlingens motto är Müllers sedan så ofta citerade ord: ”The real and natural life of language is in its dialect”.³³ Löffler framhåller språket som levande organism – och att denna organisms naturliga liv kan studeras i dialekterna. När en munart upphöjs till riksspråk störs den i sin naturliga utveckling av främmande inflytanden, av reglementering och förkonstling, för vilket ”de omedelbart på folkets mun ett fritt ock naturligt lif lefvande dialekterna långt mindre äro utsatta”. Dialekterna skall alltså inte – vilket hittills ju skett – i första hand studeras för att ge kunskap om äldre språkstadier. I många stycken står dialekterna tvärtom på en yngre ståndpunkt än det mer fixerade litteraturspråket, de är

levande och föränderliga. Varje ordform har en lärdom att ge ”ock eger sin betydelse såsom en länk i utvecklingens kedja”. Dialektala bildningar kan därmed i många fall ”utpeka den väg, riksspråkets egen utveckling i en framtid skall komma att följa, ock sålunda gifva oss en inblick i vårt modersmåls kommande öden”.³⁴

4 Det moderna genombrottet i Uppsala

Den jämförande indoeuropeiska språkforskningen utvecklas under förra hälften av 1800-talet med namn som Rask, Grimm, Bopp, Pott, Schleicher och Fick. Vid 1870-talets ingång är grunden lagd, och detta decennium ser det slutliga genombrottet för en modern språkvetenskap.³⁵

Man kan skildra debatten inom den tidens språkvetenskap som en senkommen motsvarighet till det tidiga 1700-talets strid mellan *les anciens* och *les modernes* – nu gällde det huruvida moderna språk representerade ett degenererat stadium i förhållande till de ”klassiska” som latin grekiska – eller klassisk fornsvenska eller om moderna språk tvärtom representerade ett högre utvecklingsstadium. Den här diskussionen är på sitt sätt en avspegling av tidens anda – den epok som bland litteraturhistoriker kallas realismens och naturalismens, Buckles, Taines och Ibsens epok. Gammalt bråte som hegelianism och nattstånden idealism kastas ut, naturvetenskapens anda och metod introduceras på humanioras område. Buckle och andra förklarar att gränsen mellan natur och ande, mellan natur och historia är förlegad.³⁶ Liksom konstnären lämnar sin ateljé och ställer staffliet mitt bland buskar och kor, lämnar språkforskaren allt oftare kammarens luntor och går ut för att studera det levande språket.

Beväpnad med den empiriska vetenskapens redskap skall han studera konstaterbara och verifierbara yttringar av ett levande språk: Junggrammatikern Karl Brugmann uppmanar honom att lämna hypotesernas damm och dunkel i de verkstäder, där man smider de indogermanska grundformerna och i stället träda ut i verklighetens och samtidens klara luft.³⁷

Allt detta betyder inte att ett historiskt studium vore ointressant, tvärtom. Nutiden skall belysas genom historien och historien genom nutiden. Utforskandet av det förflutna driver oss framåt, hade Bergstedt skrivit redan 1858, en formulering besläktad med Auguste Comtes *reculer pour mieux sauter*: den som tar sats hoppar längre. Historievetenskapens uppgift är att förklara samtiden och med de vunna erfarenheterna som grund verka i nuet och ge riktlinjer för framtiden – och språkforskningens uppgift blir likartad, något som framgår till exempel av de ovan citerade formuleringarna i Läckners förord 1872.

Den här hållningen får ett kraftfullt genomslag bland nordisterna i Uppsala. Och Frits Läckner, Fredrik Tamm, Adolf Noreen har alla studerat vid den moderna språkforskningens Mecka, universitetet i Leipzig.³⁸ Men nordistiken i Uppsala är faktiskt inte isolerad i detta! Något tidigare hade Noreens gode vän Axel Erdmann, germanist och så småningom professor i engelska, studerat i Leipzig. Ungefär samtidigt som Noreen befann sig de klassiska filologerna O A Danielsson och Per Persson här och tillägnade sig det nya. Den jämförande språkforskningen och de metoder den utvecklade möttes dock med misstro bland åtskilliga klassiska filologer. Inte minst gällde detta Köpenhamn, där den store Madvig härskar. Den klassiska filologin gick också skilda öden till mötes i Köpenhamn och Uppsala.³⁹

En ny vetenskaplig värld skulle snart öppna sig. Redan Läckners ovan nämnda dialektavhandling från 1872 hade lämnat

den rent deskriptiva traditionen och formulerat ett teoretiskt-metodologiskt syfte. Verksamheten i Uppsala kom att kännetecknas av en enastående livaktighet och optimism: vetenskap i modern mening var plötsligt möjlig, lagbundenheter kunde spåras nästan i oändlighet, tycktes det. Efter en tids försök till inordning bland naturvetenskaperna kom ändå betoningen av språket som social företeelse, som ”meddelelsemedel”, att bryta de begränsningar som en alltför nära anslutning till naturvetenskapen skulle kunna innebära. En dylik uppfattning om språket som socialt fenomen dominerade – tvärtemot vad som ofta har hävdats – också bland Tysklands ”junggrammatiker”.⁴⁰ Men hos Mårten Richert, som började som naturvetare, finner vi en mer förbehållslös anslutning till naturvetenskapliga synsätt.

Richert och darwinismen

Året 1877 markerar ingången till ett nytt skede inom svensk nordistik, skriver Lennart Moberg i sin översikt över de senaste 100 årens utveckling. Rydqvist dör, Noreen lägger fram sin avhandling om fryksdalsmålet och blir docent, Kock blir klar med sin språkhistoriska avhandling om svensk accent. Detta år efterträds Carl Säve av Mårten Richert på professorsstolen i Uppsala.⁴¹

Richert hade som nämnts sin bakgrund inom naturvetenskapen. Han hade 1859 nästan slutfört en bergsexamen, då en elakartad tvist med professorn i kemi, Lars Fredrik Svanberg, fick honom att sadla om: Svanberg antydde att Richert hade fuskat i ett slutprov. Richert framförde i sin tur skarpa anmärkningar mot Svanbergs lärarverksamhet, och saken fördes till konsistoriet, där pluraliteten gav Richert en varning, och vidare ända upp till kanslersämbetet, som fastställde konsisto-

riets beslut.⁴² Richert valde att övergå till det alldeles nya ämnet nordiska språk.

Richerts stora arbete *Bidrag till läran om de konsonantiska ljudlagarna i äldre och nyare språk* (1866) beskrivs som det första arbete på svensk botten som baserades på den moderna jämförande språkforskningen. Hans språksyn kan sägas vara språkdarwinistisk; inte minst präglar detta installationsföreläsningen 1877.⁴³ (Richerts föreläsning hålls förresten samma år som Joseph Kuhls bok om Darwin och språkvetenskapen publiceras i Tyskland och i Sverige.) Principen ”survival of the fittest” kan ju tänkas gälla mellan skilda språk, mellan dialekter och riks-språk, men också mellan olika ordformer, och föreläsningens tema berör det sistnämnda: kampen för tillvaron mellan ord och former inom ett språk.

Richert menar att en ”levande och framåtskridande” nations språk med nödvändighet måste utvecklas; språket liksom folket blir hela tiden föryngrat. Nya former tillkommer, ålderdomliga dör, och skriftspråket måste avspegla denna utveckling. Det råder sålunda en oavbruten kamp mellan äldre och nyare former. Dubbelformer kommer alltid att finnas (som *fäste* och *fästade*, *en finger* och *ett finger*), och det är alldeles obefogat att klaga över detta förhållande som en ”brist” hos språket. Språkbukaren måste rätta sig efter språket, inte språket efter honom. ”Språket är alltför mycket en naturprodukt för att dess utveckling skall kunna på så sätt försiggå i drifbänk.” Det fungerar som den levande naturen i övrigt: en ordform föds, växer till sig och om den är framgångsrik så tränger den slutligen fram i skriftspråket. Och detta kan liknas vid en växt, som samtidigt bär knopp, utvecklad blomma och frukt: en hel del ålderdomliga drag samtidigt som nya former på väg att växa fram.⁴⁴

Richert förklarar sålunda att samma lagbundenheter kan studeras i språket som i övriga naturens uppenbarelseformer.

Allt styr av orubbliga lagar. Vad man tyckt vara oregelbundet visar sig tvärtom vara fullständigt regelbundet, ”de förmenta oregelmässigheterna uppstå derigenom, att flera särskilda lagar göra sig gällande på en gång”.⁴⁵

Språkutvecklingen är underkastad naturens lagar: den kan inte försiggå i en drivbänk, hade Richert menat. Den invändningen ligger emellertid nära till hands att liksom man kan tänka sig en ”växtförädling” kan språket förädlas. Folkspråk och dialekter kunde liknas vid till exempel en vildapel, medan bildningsspråket, den förädlade naturen, vore det äppelträd som bär nyttig och smaklig frukt. Så formulerar sig Adolf Noreen och Johan Lundell, man talar gärna om en ”inympling” av friska dialektdrag på riksspråkets stam. Den ”biologiska” språkteorin, den ganska grova språkdarwinism som formulerades av Schleicher och Richert, utsätts för kritik. Språkdarwinismen förfinades genom att de sociala faktorernas betydelse – samspelet mellan samhälls- och språkutveckling – betonades allt starkare.⁴⁶

Radikalism och positivism

Den nya generationens män, Fredrik Tamm, Frits Löffler, Adolf Noreen och till och med Johan Lundell kan alla beskrivas som vänstermän – i den betydelse som 1880-talet lägger i ordet. Än tydligare framträder de radikala dragen hos Karl Ljungstedt, som hade började sin språkstudier under Richerts tid och slutförde dem under Noreen.

Ljungstedt var omkring 1880 medlem av den kultur-radikala gruppen ”Nihilisterna”, där Branting, Staaff, Harald Sohlman och andra utvecklade sin republikanism och sina krav på allmän och lika rösträtt till en enkammarriksdag.⁴⁷ Han blev 1888 docent under den nytillträdde Noreen. Verdandisten

Ljungstedt uppvisade emellertid en sådan politisk radikalism att detta tycks ha stäckt hans akademiska bana, och han slutade sina dagar som läroverkslärare i Östersund.

Ljungstedt hade 1889 av Noreen förordnats att upprätthålla e.o. professuren i svenska, Löffler var som alltid tjänstledig. Men samtidigt som saken kom före inom den humanistiska sektion, utkämpades inom medicinska fakulteten en våldsam strid kring den ledande verdandisten Hjalmar Öhrwall. Denne hade sökt en laboratorjtjänst men stoppats av politiska skäl. Sannolikt inspirerad av Öhrwallstriden underkände nu den humanistiska sektionen Noreens förordnande av Ljungstedt.⁴⁸ Professor Alin ansåg varje medlem av föreningen Verdandi vara alldeles olämplig som universitetslärare och anknöt till sedlighetsdebatten 1887. Noreen förde saken vidare, men majoriteten fick stöd i mindre konsistoriet och av universitetskansler Ehrenheim. Saken diskuterades i *Handelstidningen* i Göteborg, liksom i *Dagens Nyheter* och *Aftonbladet*.⁴⁹

Ljungstedt kan kanske sägas införa en åttitalsnaturalism i språkvetenskapen i sina populära framställningar, så till exempel i Verdandis småskrift nr 30, *Språkets, dess lif och ursprung*, som slutar: "Äfven från språkets synpunkt visar sig människan blott vara ett högre djur". I en annan skrift beskriver han slangspråket som det tydligaste exemplet på kampen för tillvaron inom språket. Här finns inte traditionens eller anständighetens eller eftertankens band, här ser vi bäst att språkets själva livsprocess är en oupphörlig kamp för tillvaron; böjningar, bildningar, tendenser armbågar sig fram, det gamla trängs undan, tusentals ansatser dör redan i sin linda. Kanske är det till och med hos den sluskige och halvrusige sjäaren som språket framträder i sin mest naturliga nakenhet.⁵⁰

Det är måhända kännetecknande för tidens anda att Ljungstedts Verdandiskrift anförs av ingenjör S A Andréé i en upp-

sats från 1892, ”Uppfinningarnas och industriens betydelse för språkets utveckling”: Inte minst genom tryckkonstens utveckling har en förödande kamp uppstått mellan ord, former, dialekter, skriver Andrée. Segrarna utvecklas mot allt större fullkomlighet, och i riksspråket krossar de nu med oemotståndlig kraft underlägsna ord och former.⁵¹

I bakgrunden finns hela tiden inflytandet från den positivistiska filosofin. Den fortfarande livligt verksamme Carl Fredrik Bergstedt hänvisar i sin artikel i *Nordisk Tidskrift* 1881 till Auguste Comte: aldrig har dennes indelning i tre kulturstadier varit mer tillämplig än på språkvetenskapen. Det teologiska stadiet representeras förstås av tanken att språket är givet av Gud – Genesis tolkad efter bokstaven. Den uppfattningen får nu anses som övergiven, menar Bergstedt. Det metafysiska stadiets språksyn omfattas sannolikt nu av en majoritet av den tänkande allmänheten. Det är en närmast schellingiansk uppfattning som ur naturlagarna härleder lagarna för medvetandet: grammatiken och ”språklagarna” tycks framspringa ur en ”inre nödvändighet”. Omkring 1880 tycks emellertid språkforskningen vara på väg att träda in i det positiva stadiet, den har mognat in i ”den prövande mannaålderns erfarenhet”. Madvig, Whitney och Tegnér, liksom de flesta av tidens ledande representanter för vetenskapen betraktar språket som ett kommunikationsmedel, ett samfällt verk av hela mänskligheten.⁵²

Såväl den Richertska darwinismen som positivismen eller utilitarismen bland Uppsalas språkmän visar på den nära förbindelsen mellan vetenskap och politiska strömningar. Det är som om det svenska samhället genomgick en våldsam spenceriansk differentierings- och integrationsprocess: Livsvillkoren förändras. Det tycktes för många i samtiden som om det gamla samhället slogs sönder innan en ny struktur hade hunnit etableras och man oroades. Något måste göras. Det var en insikt som

förenade Verdandiradikalerna, Noreen och den politiskt sett svårplacerade historikern Harald Hjärne, tidvis allierad, tidvis motståndare. ”De maktägande”, skriver Hjärne vid 1890-talets början, ”måste göra allt som står i deras förmåga för att undvika splittringen mellan samhällsklasserna och förena dem i en strävan att bevara landets frihet och självständighet.”⁵³ Det är ord som lika gärna kunde ha uttalats av Noreen eller Lundell. Det var också dessa två som tillsammans med Hjärne arrangerade de så kallade sommarkurserna i Uppsala, där vetenskapens rön förmedlades till lärare vid gymnasier, folkhögskolor och folkskolor för att spridas vidare ut bland folket.⁵⁴ Noreen och Lundell grundade ”Samskolan”, Uppsala enskilda läroverk och de tog initiativ till åtskilliga reformer inom skolundervisningen. Deras intresse för folkbildningen hade sin grund i en oro för Sveriges framtid – landet stod inför ett kritiskt skede i livskampen.

Läffler

Den rätt tidigt bortgångne Tamm beskrivs av Noreen som ”fullblodsdemokrat”, utpräglad frisinnad och deciderad reformvän, och den hållningen visar han i sitt stöd för Uppsala enskilda läroverk, för rösträttsrörelsen, religionsfriheten och för arbetarorganisationerna.⁵⁵ Frits Läffler (hans lika märkliga syskon är Gösta Mittag-Leffler och Anne-Charlotte Leffler-Cajanello) är nykterhetskämpe och ivrig samhällsdebattör – lik en sentida Samuel Ödmann är han större delen av sitt liv bunden till sjuksängen. Med verksamheten som e.o. professor i svenska – tjänsten inrättades 1881 – blev det därför lite si och så; han är tjänstledig från 1882 till 1895, då han pensioneras. Som vetenskaplig författare är han hela tiden verksam. Också Richert är sjuklig och långa tider tjänstledig under sin professorstid.

Situationen är naturligtvis olycklig ur flera aspekter, men har det positiva med sig att unga förmågor som Magnus Lundgren, Noreen, Brate, Ljungstedt och Wadstein tidigt och handgripligt skolas in och tvingas ta ansvar för ämne och undervisning.⁵⁶

Under signaturen Fri framträder Läckfler 1890 som skald med ett häfte ”reform-dikter”. Här angriper han Bacchus, Nicotina och inte minst fru Medicina, den sistnämnda hade han ju bitter personlig erfarenhet av. (”Lägg till naturens kloka mun ditt öra! Lyss till det språk, som hon, din moder talar – hur olikt det i lärdoms kvava salar! – Låt hennes läkdomskonst ditt sår beröra!”). Men Läckfler vänder också sig mot högfärdiga akademiker utan social medkänsla, mot dem som ”lärt sig att älska sin nästa – uti katedern blott”, mot dem som låter vetenskapens frukt torka bland siffror och glosor:

*Jag ock vetenskapen den höga
Har egnat min sträfvan en gång
(Blint var då mitt svärmande öga
För livsträdets missväxt ock tvång).
Än skall jag som härlig dig prisa,
Blott medlen finn ut ock oss giv,
Som kunna förädla ock lisa
Miljoners olyckliga liv!*⁵⁷

Läckfler är organiserad vegetarian och helnykterist, men han utträder 1914 under uppmärksammade (och tydligen lite förlöjligade) former ur Svenska vegetariska föreningen, som protest mot att Saxon ”predikar avväpningsens självmordiska lära”.⁵⁸

Under 1890-talet korresponderar Läckfler flitigt med Axel Kock i Lund, naturligt nog, eftersom Kock är redaktör för Arkiv för nordisk filologi. Det är rätt märkligt att läsa breven från den känslolösa och lättsårade Läckfler till den avmätte Kock. Läckfler sänder sitt porträtt och önskar ett foto av den nye vännen i retur, men tycks inte få något. Han blir upprörd över

Kocks ändringsförslag i artiklarna till Arkiv: "Våra åsikter om red. av en vetenskaplig tid:s förhållande till sina medarbetares stilistiska individualitet äro *värkligen* mycket olika."⁵⁹

Var och en kan av skrivningen av namnet Frits Löffler se att bäraren är nystavare. För Löffler, liksom för Lundell och Noreen, är stavningsreformerna socialt och pedagogiskt motive-
rade, de språkvetenskapliga argument är inte de viktigaste. I broschyren "I Rättstafningsfrågan" (1875) citerar Löffler med gillande Heymann Steinthal i Berlin: "Wie schädlich das ganz irrationale Wesen unserer Schreibung auf die Schuljugend und damit unser Volk wirken muss, leuchtet ein. Es begünstigt einen Autoritätsglauben, dem jeder Unterricht entgegen arbeiten sollte". Man bör skriva "nicht nach historisch überlieferter Verkehrtheit sondern linguistisch rational".⁶⁰

Noreen

Professor Sigurd Ribbing sägs ha önskat sig Adolf Noreen som docent i filosofi; det grämde honom att en man med så skarpt intellekt och sådant sinne för distinktioner skulle disputerat över bondmål.⁶¹ År 1887 efterträdde Noreen sin lärare Richert på professorsstolen i nordiska språk – han, Lundgren och Löffler hade upprätthållit verksamheten under Richerts sjukdomstid. Junggrammatiker förblev alltid ett hedersnamn för Noreen, skriver hans lärjunge Bengt Hesselman i sina minnesord.⁶²

Noreens initiativ på 1890-talet till folkbildningen fromma har nämnts. Han engagerade sig också, tillsammans med fysiologen och verdandisten Hjalmar Öhrvall, i Hjärnes förening "Försvar och reformer"; det var Noreen som ger kraven (på allmän rösträtt, arvsskatt och proportionell beskattning) den slutgiltiga formuleringen: Reformerna är nödvändiga för att "grundlägga eller återuppliva den solidaritetskänsla med hans

[arbetarens] fosterland, som hans nuvarande politiskt omyndiga och ekonomiskt betryckta ställning till äventyrs fördunklat.”⁶³

Noreen har beskrivits som spencersk utilitarist, som frisinnad och radikal, som liberal kulturentusiast inte bara i ord men i handling.⁶⁴ I artikeln ”Studenter och arbetare i språklig belysning”, ursprungligen ett föredrag hållet 1894, talar han om det svalg som är befäst mellan de två grupperna – Noreen vill med några etymologiska reflexioner bidra till att fylla detta. Ty klyftan har inte något stöd i språkhistorien: *studera* betyder intet annat än att ”möda sig”. Efter en räkka likartade exempel avslutar han sitt föredrag med att påpeka att *arvode* och *arbete* historiskt sett alldeles motsvarar varandra, och han hoppas att alla en gång skall belönas efter sin arbetsinsats.⁶⁵

Här kunde citeras många vackra uttalanden om Noreen.⁶⁶ I åtskilliga skildringar framstår Noreen som en linneansk ljusgestalt – till och med utan Linnés egocentricitet – med en hängiven lärjungekrets kring den ivrige, entusiastiske och rödkindade läraren. Hans vänkrets var vid, förutom Lundell kunde nämnas Henrik Schück, Karl Warburg, Axel Erdmann och många andra. Noreens ambition att utveckla kontakterna mellan ämnen och högskolor kan beskådas i *Nordisk Revy, tidskrift för vetenskaplig kritik och universitetsangelägenheter*, med Zarnckes *Literarisches Zentralblatt* som modell. *Nordisk Revy* hann utkomma med 33 nummer 1883-85 innan ekonomiska svårigheter satte stopp. I sin anmälan talar Noreen om bristen på ”kritisk växelverkan” mellan skandinaviska forskare. Exklusivitet och isolering är otillständiga företeelser som straffar sig själva ”såsom nog våra nordiska universitet kunde hafva skäl att ödmjukt bekänna, åtminstone för vissa studiegrenars vidkommande”.

5 Lund

Den som söker en anda, en ”institutionskultur” inom en såpass begränsad krets som nordisterna vid ett universitet kan förstås fråga sig om inte åtskilligt beror av tillfälligheter. Inte minst kan man reflektera över den centrala betydelse som ämnesföreläsarnas personlighet hade för ett ämnes utveckling, åtminstone var det så på 1800-talet. Kanske blev detta särskilt tydligt i ett ämne som nordiska språk och dess systerämnen. Karriärmöjligheterna var begränsade, kronprinsar utvecklades under professorns överinseende, gruppen förmerades genom kooperation. Till enhetligheten bidrog det svenska systemet vid utnämning av professorer, ett system som nog gynnade konsolideringen av en vetenskaplig ämneskultur.⁶⁷

Man vågar nog påstå att Uppsala hade större tur än Lund vid tillsättningen av professurerna i nordiska språk under 1800-talet. Kanske var det ändå så. Det verkar också som om Lunds universitet vid 1800-talets mitt befann sig lite grann i stagnation. Friskt blod från Uppsala var inte sällan av nöden.⁶⁸ Problemet för Lunds del var som nämnts att de vetenskapligt mest kvalificerade kandidaterna, Säve och Uppström,⁶⁹ inte ville lämna Uppsala. Lund och Skåne lockade inte.

Man fick ta vad man hade i Lund, nämligen den ljuslynte och populära, men i nordistiken föga bevandrade Hagberg, den ende sökanden 1858. Hagberg var född i Lund, men uppvuxen i Stockholm och egentligen uppsaliensare. Han hade 1840 tillträtt den norbergiska professionen i Lund. Hagberg var klassisk filolog och ju mest känd som Shakespeareöversättare. Vid 1850-talet mitt hade han faktiskt varit engagerad i ett försök att gjuta liv i Akademiens ordboksarbete, ett projekt som dock havererade bland annat till följd av hans osämja med Rydqvist.⁷⁰ Helt obevandrad i nordisk filologi var han alltså inte. Fakultetens

motivering till förmån för Hagberg ter sig dock en aning krystad: han sägs ha ”ådagalagt ett sällsynt mästerskap i modersmålets behandling”, i synnerhet genom sina översättningar. Möjligen kan man i detta även spåra fakultetens uppfattningar om själva ämnet: en professur för utbildning av modersmåls-lärare. Hur som helst, med entusiasm, charm och mycket måtliga examensfordringar lyckades Hagberg locka ganska stora skaror till ämnet.⁷¹

Efterträdaren Theodor Wisén (1832-92, professor från 1865 till sin död) var tyngre i nästan varje mening av ordet. ”Det var prosan och tyngden som kommo och slog sig ner på fantasiens lediga tron”, skriver Elof Tegnér. Wisén hade sadlat om från en docentur i grekiska, lockad av bättre befodrings-möjligheter, och han speciminerade för professuren på verklig rekordtid. Hans intresse kom att ligga inom den västnordiska (norska och isländska) filologin. Han var en kraftfull personlighet, lokalpolitiskt verksam, medlem av Svenska Akademien. Det var också är på hans initiativ som arbetet på SAOB äntligen kom igång. I många stycken förblev Wisén en lite senkommen representant för den nationalromantiska rydqvistska skolan; spåren av hans språkliga konservatism kan studeras till exempel i de tidiga upplagorna av Akademiens ordlista. Det var tydligen i enlighet med Rydqvists vilja att Wisén efterträdde honom i akademien.⁷²

Axel Kock beskriver honom i sitt rektorstal 1907 som ”mannen med den romerska imperatorsgestalten och den fast viljan, den dugande vetenskapsmannen och den utmärkte ämbetsmannen”.⁷³ Gustav Cederschiölds ord är varmare i nekrologen i *Arkiv*, och han vill i ett annat sammanhang till och med göra Wisén till humorist, utan att riktigt övertyga läsaren. Elof Tegnér är däremot synnerligen negativ i sin skildring av människan Wisén.⁷⁴ Denne hade den vetenskapliga kompeten-

sen, därom är de flesta överens. Även om han tydligen var en duktig föreläsare, tycks nog den generösa öppenheten mot omgivning och mot nya idéer ha haft sin begränsning, i synnerhet om man jämför med det samtida Uppsala. Det är dystert, men kanske symptomatiskt för stämningen, att Wisén nu mest är hågkommen för den svenska filologins bittraste fejd, där en av hans lärjungar. Ludvig Larsson, beskyllde Wisén inte bara för vetenskapliga misstag utan även för oredlighet – kanske inte helt utan grund. Det hela gav anledning till ett hästskt meningsutbyte i *Arkiv*.⁷⁵

Wisén efterträdare blev Knut Söderwall (1842-1924, kallad till professor 1892, pensionerad 1907). Han efterträdde Wisén också som ordbokschef och akademiledamot. Söderwall var liksom Wisén Rydqvistlärjunge – det var han som gav ut den sista posthuma delen av Rydqvists *Svenska språkets lagar* (del 6, 1883). Axel Kock med sina studier över svensk accent (1878) var alltså en ganska ensam fågel i Lund. Åren 1890-1907 hade Kock dessutom ingen formell anknytning till universitetet i Lund. Först vid Kocks tillträde 1907 bröt junggrammatiken inom nordiska språk fram på allvar i Lund.

Söderwall beskrivs genomgående som djupt religiös, präglad av tung schartauansk pliktmedvetenhet – inom politik och språkvetenskap var hans minst lika konservativ som företrädaren.⁷⁶ Emil Olson har karakteriserat honom i en minnesteckning:

Av vad som vanligen anses vara livets glädjeämnen kom föga på hans lott. Pliktuppfyllelse och arbete voro för honom det främsta, och häri fann han väl också såsom alla pliktmänniskor den djupaste och varaktigaste tillfredsställelsen. Från dagens intressen stod han fjärran, i dess strider tog han ingen del, och hans tankar togo helst sin tillflykt inom vetenskapens rāmärken.⁷⁷

Söderwall förlorade mot Läckfler i konkurrensen om den extraordinarie professuren i svenska i Uppsala 1881, åtminstone till dels beroende på att Läckfler ansågs som den bättre läraren.⁷⁸ Utgången gjorde Söderwall mycket deprimerad; ”han fruktade till och med för sitt förstånd”, skriver Kock. Söderwall kände sig bortglömd och missgynnad. Till Kock säger han vid ett tillfälle: ”Bättre än att vara vet[enskaps]jåkare att ha haft ett yrke genom hv[ilket] man sökte etiskt påverka sina medmänn[iskor].” Den ensamme, tillbakadragne mannen fortsatte genom decennierna med sitt plikttrogna arbete. Under de tjugo sista åren av sitt liv besökte han dagligen moderns grav, hon hade avlidit då han var 60 år fyllda. Hans älsklingsförfattare var Kierkegaard, Rasmus Nielsen och, faktiskt, Paul Heyse.⁷⁹

Wisén och Söderwall var alltså traditionella filologer. Ett utkast till studieplan från 1873 ger en inblick i deras syn på sitt ämne: ”Då vetenskaplig insikt i modersmålet och de övriga nyskandinaviska språken icke är möjlig utan kunskap om deras historiska utveckling, måste studiet företrädesvis om än icke uteslutande, vara inriktat på de skandinaviska fornspråken.” Koncentrationen till fornspråken blir nog betydligt starkare än vad till exempel Cederschiöld den äldre skulle ha önskat. Mot Noreen och Uppsalas övriga nordister hyste Söderwall miss-tänksamhet.⁸⁰

Under Wiséns professorstid inledde Gustaf Cederschiöld (1849-1928) sina studier i nordiska språk.⁸¹ Han har gett en ganska livfull skildring av studierna kring 1870: Någon studiehandbok med litteraturanvisningar fanns ju inte på den tiden, och tentamensläsningen styrdes mest av muntlig tradition.⁸² Den ambitiöse kunde ta på sig frack och vit halsduk och besöka professorn på mottagningstid för att skaffa sig säkrare uppgifter, men bland studenterna tycks ett dylikt förfarande ha betraktats som fjäsk. Emellertid hade studierna i nordiska språk en tämli-

gen fast etablerad gång: Man började med en propedeutisk kurs i fornisländsk språklära för docenten Söderwall med Munchs och Ungers bok som grund, man skulle bevista professor Wiséns föreläsningar, och ville man ha högre betyg skulle man gå genom filologiska seminariets avdelning för nordiska språk.

Cederschiölds kull bestod av sex studenter, varav en läste för juridicofilen. Undervisningen koncentrerades till ett filologiskt studium av den isländska litteraturen; det fornsvenska begränsades till äldre västgöotalagen. Man läste dock Rydqvists *Svenska språkets lagar* I-II och Söderwalls *Hufvudpokerna af svenska språkets utbildning*. En inriktning på det isländska kännetecknar även seminarierna och naturligtvis avhandlingarna.⁸³

Man kan av allt det ovanstående få ett intryck av gråtonad stagnation vad gäller ämnet nordiska språk i Lund under Wisén och Söderwall, av dyster inbundenhet. Den olycklige dialektologen Nils Olsénis öde tycks passa in; Olséni med sin doktorsavhandling om Luggudemålet och sin stadiga väg mot det psykiska sönderfallet.⁸⁴

Men naturligtvis är detta inte hela sanningen. Lund producerade ovedersägligen redan på 1870-talet en räckra framstående forskare: förutom Cederschiöld och Kock, även den tidigt döde Sven Söderberg, som tjänstgjorde som t.f. professor 1895-1901 och erhöll professors namn det sistnämnda året. Man kunde också nämna Carl af Petersens, senare bibliotekschef, av Emil Olson karakteriserad som en utmärkt filolog av den äldre "förjunggrammatiska" skolan.⁸⁵ Axel Kock är förstås det stora namnet. Men karakteristiskt nog deltog Kock enligt egen uppgift ganska sällan i det nyinrättade nordiska seminariet och gick på föreläsningarna "mindre än han borde".⁸⁶ Kock gick sin egen framgångsrika väg. Under sin docenttid undervisade han föga. Efter återkomsten från Göteborg hade han ingen befattning vid universitetet före 1907. Under 14 år levde han som privatlär.

Han kom alltså ganska sent att överta ledningen för ämnet, och var under halva den tiden som rektor befriad från undervisning och examination.⁸⁷

Det var alltså främst via sina skrifter Kock utövade inflytande. Han var en briljant forskare, jämbördig med Noreen, men inte hade han dennes flykt och förmåga att inspirera. Kock odlade inte heller samma kontakt med den utomakademiska världen eller med andra akademiska ämnen som Noreen. Det har sagts att man omöjligen kan föreställa sig Kock sitta i en stuga och notera dialektala uttryck; hans studier sker vid skrivbordet.⁸⁸ Hans verk sägs också vara ”märkligt enhetligt”, ett omdöme som ju inte är entydigt positivt.⁸⁹ Någon tvärvigg var han inte; han skildras ofta som förbindlig om än reserverad. Sixten Belfrage skriver (1937):

I motsats till Noreen, vars värmländskt livliga lynne också satte spår i hans forskning, främst och bäst kanske genom den lyhördhet för nya, gärna ungdomliga uppslag, var Axel Kock en mera sluten natur som samlade sig kring de egna, redan tidigt klarlagda forskningsintentionerna och endast som skarpsynt observatör deltog i den vetenskapliga debatten utanför detta område.

Det är alltså inte en tillfällighet att Uppsala varit mest benäget att följa nya uppslag och vägar för den svenska språkforskningen.⁹⁰

En större öppenhet kommer nog att känneteckna även Göteborg, i synnerhet efter Lindroths tillträde. Kocks utlåtan- den vid professorstillsättningarna i Helsingfors 1906 och Lund 1913 och 1916 säger förstås en del om den ämnessyn han representerar. Pipping, Karsten, Hultman och Vendell hade sökt 1906. Sakkunniga är, förutom Kock, Freudenthal och Löffler.⁹¹ De två sistnämnda placerar Pipping främst – han är den

mångsidigaste, och båda framhåller hans lärarförmåga och att Hultman saknar erfarenhet av undervisning. Icke så Kock. Hultman placeras främst, han är den "teoretiskt säkrare", han har "det mogna omdöme, som noga öfverväger de uppgjorda teoriernas bärkraft innan de komma utanför studerkammaren". Bristen på lärarerfarenhet nämner Kock inte.⁹²

År 1913 i Lund, då Hellquist får platsen, är det Kock som lyckas eliminera den främsta konkurrenten, Norenlärjungen Hesselman.⁹³ Då Natan Beckman, Emil Olson och Hjalmar Lindroth söker professuren i Lund 1916 placeras han, liksom övriga sakkunniga, Olson främst. Olson är överlägsen i "forskningens gedigenhet och det vetenskapliga omdömets mognad", skriver Kock. Däremot placeras han Beckman före Lindroth – av den senare skulle han önska sig "något större betänksamhet", att hans i och för sig friska och livliga framställningskonst vore "klarare och mindre bred". Beckman visar "större vetenskaplig mognad". Det är inte de friska och djärva greppen som Kock vill uppmuntra.⁹⁴

Språkvetenskapens förbindelser med samtidens samhällsliga aspekter tycks komma ganska mycket i bakgrunden i Lund. Under Kocks rektorat handhades professuren av Emil Olson, docent sedan 1904, också han en den nya skolans man, samtidigt som han förde Lunds filologiska tradition vidare genom samvetsgranna textutgåvor. Olson, som blev professor 1917, var en noggrann och hederlig forskare med gott omdöme, ganska flegmatisk till sättet och en mycket glanslös föreläsare. Hans skriftliga framställning har beskrivits som frukten av "hans grundliga och mödosamt framskridande diskursiva tänkande".⁹⁵ Olson reste nästan aldrig utanför staden. Mot de på den tiden så populära folkbildande föreläsningarna var han avvisande.

Enligt Ernst Wigforss, docent under Kock 1913-18, fanns

i Lund en viss spänningsförhållande gentemot Uppsala – en känsla att Uppsala betraktades med överdriven respekt:

Där härskade som alla vet Adolf Noreen och hans lärjungar på det nordiska området. Hans enastående egenskaper som lärare och impulsgivare, som var kända vida omkring, hade skaffat honom ett rykte långt utanför de rent vetenskapliga kretsarna och tycktes åtminstone enligt uppfattningen i Lund, ha skymt undan det faktum, att de dittills grundläggande undersökningarna över vårt fornspråks historia hade gått ut från Lund och Axel Kock.⁹⁶

Uppfattningen att Kock var den vetenskapliga pionjären och det ledande namnet just vad gäller fornsvenskans ljudsystem är naturligtvis välgrundad. Wigforss har också vänliga ord att säga om Kock som chef. Docentens socialistiska övertygelse lät Kock inte inverka på deras samarbete, trots att han säkerligen fann den anstötlig. Men det intresse för samhällsfrågor, ofta med en radikal anstrykning, som kännetecknade kretsen av unga språkvetare i Uppsala omkring 1880 hade inte något riktig motsvarighet i Lund, undantaget är då Ernst Wigforss, snart socialdemokratin ledande ideolog. Botanisten och rabulisten Bengt Lidforss var förstås lundensare, men i hög utsträckning kommer radikalismen till det sydsvenska universitetet som en exportvara från Uppsala, med astronomen Charlier, nationalekonomen Wicksell och andra. Då Wicksell utsågs till professor i Lund, skedde detta under buller och bång och starkt motstånd inom Lunds akademiska värld. Prokanslern Billings fientliga hållning väcker indignation i Uppsala, möten anordnades där till stöd för Wicksell, och bland andra är professorn i svenska Otto von Friesen engagerad.⁹⁷

Wigforss kunde ju nämnas som en motsvarighet till de samhällsengagerade uppsalanordisterna. Men han övergav den

akademiska banan för politiken; de två är oförenliga världar. Kanske hade kombinationen vetenskap och samhällsengagemang känts mindre omöjlig i Noreens Uppsala. Man bör också nämna Emil Sommarin, livligt verksam inom rörelser som Arbetare och studenter, som avlade en licentiatexamen i nordiska språk. Men också han övergav språkvetenskapen, och blev nationalekonom och professor i detta ämne 1919.⁹⁸

I Lund fanns också Elof Tegnér's bror Esaias, professor i semitiska språk, alltså formellt sett inte nordist. Man kunde jämföra Tegnér's ställning i Lund med Vilh. Thomsens i Köpenhamn – båda hade den breda utblicken och den oerhörda lärdomen, och de fick därmed ett inflytande långt utanför sina specialområden. Båda visade också intresse och öppenhet för nya strömningar. Wisén och Söderwall skulle i så fall ha sin danska motsvarighet i den med tiden ganska isolerade Ludwig Wimmer. Överhuvudtaget verkar likheterna vad gäller ämnet nordiska språk större mellan Lund och Köpenhamn än mellan de två svenska universiteten.

Lund, Svenska Akademien och SAOB⁹⁹

Stol nummer fem i Svenska Akademien var under nästan sex decennier vikt för lundaprofessorn i nordiska språk. Wisén efterträdde 1878 sin lärofader J E Rydqvist, och efterföljdes i sin tur av Söderwall, och Kock. Dessutom hade ju Hagberg under sin tid i Akademien övergått till professuren i nordiska språk, och 1882-1929 innehade Esaias Tegnér stol nummer nio. Under den period vi behandlar dominerade alltså Lund helt nordistiken inom Akademien. Det ambitiösa ordboksprojektet med säte i Lund ger en del av förklaringen, åtminstone är det svårt att tro att Söderwall annars hade valts in, trots hans imponerande medeltidsordbok. Han efterträddes 1913 av Tegnér

som ordbokschef. Under mellankrigstiden bryts lundadominansen och Uppsala tog över: Noreen valdes in 1919, Otto von Friesen efterträdde 1929 Tegnér, och då Kock avled 1935 övertog hans stol av Hesselman.

I det föregående har Uppsala framstått som vägledande och nydanande. På ett område har dock Lund intagit främsta rummet, nämligen just lexikografin och i synnerhet den historiska. Här var Carl Johan Schlyter, mer fruktad än älskad och schartauansk pliktmänniska som Söderwall, under 55 år sysselsatt med den väldiga filologiska utgåvan av Sveriges landskapslagar, fullbordad 1877. Här hade också Söderwall sedan 1868 arbetat på sin stora ordbok över det svenska medeltidsspråket, vars första häfte kom 1884, och det sista 1918, sammantaget 2100 tättryckta kvartssidor. Lund kan väl också tillgodoräkna sig Rietz dialektlexikon. Senare kommer också Elof Hellquists *Svensk etymologisk ordbok* (1920-22), som fullbordades i Lund (även om man bör påpeka att Hellquist hade sin skolning i Uppsala och kom hit via Göteborg). Lund har varit den svenska, ja i vissa avseenden den nordiska lexikografins centrum, med SAOB som ännu stolt seglande flaggskepp.¹⁰⁰

Ordboken hade ju initierats av Wisén, men egentligen var det Söderwall som från början, redan 1883, drog upp linjerna, han var den skolade lexikografen, och Wisén hade sett det som en nödvändighet att från början engagera Söderwall i arbetet på SAOB.¹⁰¹ Det är ett gott betyg på Söderwalls plan att de principer för uppläggningsen som han drog upp fortfarande gäller i stora drag. Om Söderwalls personlighet har talats ovan. Det är med pliktkänsla och självuppoffring han tar sig an uppgiften. Ofta sitter han före klockan fem på morgonen vid skrivbordet i redaktionslokalen – efter en kort tid på Kungshuset inrymt i Bondpinan, Kulturens Vita hus.¹⁰² Här hade han och modern också sin bostad.

Fordringarna på medarbetarna blev därefter. Redaktörslönen var måttlig – själv begärde Söderwall i stort sett intet – och arbetsdagen sträng, stämningen klosterlik. Den döende Magnus Lundgren stappar till sitt arbetsbord ännu ett par dagar före sin bortgång.¹⁰³ Men ordboken ger en viss möjlighet till försörjning. Så gott som alla Lunds docenter under Söderwalls chefstid arbetar åtminstone ett par år på ordboksredaktionen: trotjänaren Theodor Hjelmquist (på Ordboken 1894-1924), Elof Hellquist (1894-1903), Hjalmar Lindroth (1904-17), Emil Olson (1903-16) – Natan Beckman, Josua Mjöberg och Danell kortare perioder.¹⁰⁴ Detta innebär samtidigt en belastning för den akademiska undervisningen i ämnet nordiska språk i Lund: professorn mest på ordboken – den buttre Sven Söderberg tidvis vikarierande – docenterna redaktörer. Kring sekelskiftet 1900 var situationen närmast krisartad, i synnerhet sedan Söderberg plötsligt avled.

Sedan länge hade Esaias Tegnér genom sitt akademiledamotskap och sin anknytning till Lund varit livligt engagerad i ordboksarbetet. Han betecknas av Hellquist som ordbokens ”inspektor”, ett slags inofficiell chef. I tvister om etymologier, definitioner etc fogade sig Söderwall alltid efter Tegnérs vilja, om än ibland motvilligt. Mellan de båda fanns åtskillig spänning, delvis kanske grundad i personliga motsättningar, men också i olika syn vad gäller genus- och rättstavningsfrågan.¹⁰⁵ Tegnér beskriver till exempel vid ett tillfälle grammatiskt genus som ”en svårartad kronisk sjukdom hos språket”, en formulering som nog inte roade rydqvistianen Söderwall.¹⁰⁶ Tegnér efterträdde Söderwall som ordbokschef 1913.

Det verkar som om Lunds koppling till Akademien och dess ordbok skapar en cementering av den konservativa hållningen i språkfrågor, såväl bland de aderton som inom ämnet i Lund. Akademien, ordboksredaktionens uppdragsgivare, styr-

des 1883-1912 av Carl David af Wirsén, konservativ också i språkfrågor. Inte minst rättstavningsfrågan var besvärlig.

Fridtjuf Bergs stavningsreform 1906 mötte motstånd inom Akademiens majoritet.¹⁰⁷ Uppsalas nordister slöt upp bakom reformen, även om de flesta hade önskat sig något mycket mer genomgripande.¹⁰⁸ Reformen hade sin lunda-anknytning genom att Ivar Lyttkens sedan länge var byråchef i ecklesiastikdepartementet och hade medverkat vid förslagens tillkomst. Lyttkens var egentligen naturvetare, docent i botanik kring sekelskiftet, men hade gjort sig mest känd genom åtskilliga böcker rörande svenskans ljudlära, uttal och stavning, författade i samarbete med romanisten Fredrik Wulff. Men nordistiken i Lund var splittrad. Det bör ha bidragit till flera lundaspråkmäns avståndstagande att ordboksutgivningen försvårades. Redan tidigare hade man påpekat de lexikaliska svårigheterna med en övergång från hv- till v- (*hvem - vem*). Mest akut var dock f:ets övergång till v – SAOB hade ju redan passerat avledningarna på af- (*afgöra* osv).

En petition med 40 000 namnunderskrifter mot reformen inlämnades 1908. Initiativet till denna hade tagits av den egendomliga och – även politiskt – nästan osannolikt reaktionäre O.C. Kjellberg, skapare av Svenska Riksspråk-Förbundet, en organisation där äldre adelsmän, brukspatroner och militärer dominerade, inga språkmän av någon som helst dignitet fanns med.¹⁰⁹ Det är förvånande att jämnt halva akademien, däribland Wirsén och Hjärne, stödde den aggressivt och ganska inkonsekvent formulerade petitionen. Mot denna och till stöd för reformen författades på Cederschiölds initiativ en broschyr *I rättstavningsfrågan*, undertecknad av 36 språkmän med professorerna Cederschiöld, Friesen. Kock och Noreen som första namn.

Vilka saknas bland undertecknarna? Inte oväntat är det

Knut Söderwall och Esaias Tegnér, de två språkvetarna i akademien. Men inte heller trotjänarna i SAOB, Theodor Hjelmquist och Evald Ljunggren har undertecknat, däremot sex andra redaktörer.¹¹⁰

Reaktionerna på rättstavningsfrågan och petitionen är symptomatisk. Det verkar som om Lunds nordister under ordbokens inledningsskede plågades av dubbla eller till och med tredubbla lojaliteter: mot universitetet, mot ordboken som vetenskapligt uppdrag och mot Svenska Akademien med dess speciella krav. Till detta kom motsättningarna mellan två vetenskapliga skolor, den traditionella västnordiska och fornsvenska filologin – Wisén-Söderwalltraditionen – å ena sidan, och å andra sidan den modernare lingvistikens representerad av Sven Söderberg och framför allt Axel Kock, den senare alltså formellt utanför universitetet 1890-1907. Under en tid verkar situationen ha varit nära nog förlamande för universitetets nordistik.

6 Göteborg

Nordiska språk var från första början ett ämne vid Göteborgs Högskola, som inledde sin verksamhet 1891.¹¹¹ De två första representanterna för ämnet, Axel Kock (professor 1890-93) och Gustav Cederschiöld (1893-1914), var skolade i Lund. Kock hann väl inte sätta någon bestående prägel på ämnets behandling i Göteborg under sina två år.¹¹² Annorlunda förhåller det sig med Cederschiölds två decennier. Det är under denna tid som han utvecklar sin egenart.

Om Gustaf Cederschiölds far vid riksdagen 1856/58 har sagts en del här ovan. Det är frestande att ställa sonens verksamhet som språkforskare i relation till faderns initiativ i samband med tillkomsten av professurerna i nordiska språk. Gossen var

visserligen vid den tiden blott sju eller åtta år, och fadern dog redan 1860, men visst vore det rimligt att karakterisera Cederschiölds forskarbana på följande sätt: Han formades av den tradition inom ämnet som hunnit utbilda sig redan omkring 1870 i Lund, men sökte sig under sin göteborgsår fram efter de linjer som fadern dragit ut redan i diskussionen kring riksdagsmotionen om professurerna. Cederschiöld den äldre hade ju varnat för en alltför ensidig inriktning mot de nordiska forn-språken och hade fruktat att studiet av modersmålet, av samtidens språk, skulle glömmas bort. Hos sonen finner vi hur en traditionell nordisk filologi efterhand efterträddes av ett intresse för nusvenskan (ja, till och med "Framtidssvenska", titeln på en skrift från 1917). Han kommer därmed att öppna en hel del nya och givande forskningsområden, även om naturligtvis allt inte var utvecklingsbart. I stimulerande och idérika snarare än genomarbetade artiklar och broschyrer talar han om kvinnospråk, om rytmen, arbetet och sångerna, om kontaminationer i det moderna språket osv. På dessa områden, som filolog och som iakttagare av drag i samtidspråket, har han sin styrka. Skolningen under Wisén och Söderwall hade däremot inte gjort honom till lingvist. Det slaget av språkvetenskap lärdes inte ut i 1870-talets Lund.¹¹³

Göteborgshögskolans bakgrund, tillkomst och inriktning hade ju sina speciella drag. Man kan nämna den nära förbindelsen med staden och dess näringsliv: fyra av sju ledamöter i högskolans styrelse utsågs av stadsfullmäktige, de offentliga föreläsningarna – "allmänfattliga föredrag" som riktat fick en stor publik, tiotals gånger större än antalet inskrivna studenter. Till detta kommer det en nära kontakt med Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning, ett organ som förde liberalismens talan. S A Hedlund, som ledde GHT under i stort sett hela den andra hälften av 1800-talet, hyste ju också ett varmt intresse för språk-

frågor, och här kom Viktor Rydberg att utöva ett inte ringa inflytande. Intresset för SAOB var också större i Göteborg än på något annat håll.¹¹⁴

Skall man karakterisera Cederschiölds politiska hållning verkar det rimligt att anknyta just till Rydberg.¹¹⁵ Inte sällan kan man spåra ekon från Viktor Rydberg och S A Hedlund i Cederschiölds artiklar i språkfrågor. Så föreslår han införandet av *matfar* i stället för "arbetsgivare": *Matfar* skulle på ett vackert sätt framhålla den naturliga gemenskapen i intressen, men, fruktar förslagsställaren, ordet blir väl föga välkommet för dem som ideligen kör med klasskampen. Nog finns det en hel del rydbergskt också i en uppsats som "Arbetsdelning" (1913).

I högskolans styrelse ingick också en representant för de högre läroverken. Men inte bara på detta sätt kommer det pedagogiska intresset att markeras på ett särskilt sätt. Att nyblivna filosofie doktorer varvar sin akademiska verksamhet med arbete som läroverkslärare är ju intet anmärkningsvärt, snarare normalfallet. Ändå är det något alldeles särskilt med Göteborg. Här kommer verksamheten som lärare i läroverk och folkhögskolor också att påverka inriktningen av det akademiska studiet. Gustaf Cederschiöld verkade under många år som läroverkslärare. Under sju år var han lärare vid Kjellbergsska flickskolan, vilket nog ger en del av förklaringen till hans intresse för "kvinnspråk". Han var också ledamot av och ordförande i stadens folkskolestyrelse.

Den här inriktningen på pedagogiska frågor kännetecknar de flesta av de docenter som är verksamma under Cederschiölds tid i Göteborg. A U Bååth (docent i fornnordisk litteratur 1891-1911) hade ett starkt intresse för folkhögskolan. Noreenlärjungen och dialektologen Gideon Danell (docent i nordiska språk 1908-13) blev rektor vid Stockholms seminarium, senare Uppsala seminarium. Också verdandisten Hilding

Celander (docent i Göteborg 1911-20) hade varit verksam vid Uppsalaseminariet och föreståndare för föreläsningsbyrån. Celander blev den drivande kraften i bildandet av Modersmåls-lärarnas förening (1912). I åtskilliga utredningar och reformförslag gällande läroverken och i synnerhet modernmålsundervisningen kan Celanders hand spåras. Den här inriktningen hos nordiska språk i Göteborg fördes efter 1918 vidare i synnerhet av Natan Beckman, som 1918 kallades som innehavare av den nya professuren i svenska.

Göteborgs första professorer i nordiska språk hämtades i huvudsak från Lund, det enda riktiga undantaget är Hessel-mans rätt korta sejour. Man kan nog säga att Cederschiöld och Hjalmar Lindroth fick en lyckosam bana efter flyttningen till göteborgsmiljön, att de blommade upp. Cederschiöld ändrade helt inriktning. Åtminstone för Lindroths del kan man tänka sig en känsla av befrielse från insnörningen i Lunds västnordiska och fornsvenska filologi parad med en strikt definierad historisk ljudlära. Lindroth, ”Göteborgs mest sociala professor”, kom till sin rätt i Göteborg på ett sätt som nog hade varit svårt att tänka sig i Lund. Beckmans väg från Lund till professorsstolen var mer slingrande, men också han blev lyckosam i Göteborg – lika uppslagsrik som Lindroth, lika stimulerande som lärare. I all vidsyn över världen och vetenskapen förenades de två underligt nog samtidigt i en viss självupptagenhet – det är kanske den paradoxala baksidan. Natan Beckman hade dessutom sitt häftiga temperament som kunde skrämman den mest kallhamrade – även om han skapade sin egen ”förlåtelsepedagogik” för att minska skadeverkningarna. Men livfullt blev det i Göteborg. Här vid den unga högskolan utvecklades och anammades nya idéer. Här var språkvetenskapen överhuvudtaget väl tillgodosedd, med tio professorer redan 1917, samma nivå som Uppsala och Lund.

6 Sekelskiftet och nyidealismen. Sammanfattning

Kring sekelskiftet 1900 var den moderna junggrammatiskt inspirerade språkvetenskapen normalvetenskap i Sverige. Den kan, som vi sett, på många sätt förbindas med positivismen och ser naturvetenskapens metoder som ideal. Man betonar de sociala faktorernas betydelse, vilket också de flesta tyska junggrammatiker gjorde. I allt detta följde språkvetenskapen den intellektuella utvecklingens huvudfåra.

Men kring sekelskiftet ser vi ju också en serie revolter mot just den typen av intellektuell hållning – i ”nittitalets” nationella romantik och sekelskiftets antipositivistiska strömningar. I Sverige hade Vitalis Norström gått till angrepp mot materialismens och naturvetenskapens anspråksfullhet, och Hans Larsson hade skrivit om viljans frihet, åtminstone just i detta på samma linje som Norström. Lite senare publicerade John Landqvist en serie essäer i bergsönsk anda. Hur var det då inom språkvetenskapen? Kom likartade tendenser till synes?

Visst. Det tydligaste exemplet är väl den unge Olof Östergrens entusiastiska presentation av den nyidealistiske språkforskaren och Crocelärjungen Karl Vosslers två nyutkomna skrifter i tidskriften *Språk och stil* 1905. Olle Josephson, som har skildrat tidskriftens tillkomst, inriktning och utveckling i en intressant artikel (”Från Ruben G:son Berg till Svenskans beskrivning” i *Nysvenska studier* 1989), ser i tillkomsten av *Språk och stil* 1901 en revolt mot den förhärskande språkvetenskapen med *Arkiv för nordisk filologi* som flaggskepp. *Arkiv* hade grundats 1883 och utgavs sedan 1889 i Lund med Axel Kock som redaktör. Dess huvudinriktning var den isländska filologin med ett efterhand allt starkare inlag av junggrammatiskt influerade artiklar. Årgångarna 1901-1905 upptogs 90% av innehållet av artiklar om de nordiska fornspråken – jämnt hälften därav

av fornisländskan; nysvenskan gavs 5% och modern svenska, danska och norska av 3%.¹¹⁶ På dessa sistnämnda fält såg *Språk och stil* sitt område, i studiet av nysvenskan och framför allt av litteraturspråket.

De tre unga som startade tidskriften, Olof Östergren, Ruben G:son Berg och Bengt Hesselman,¹¹⁷ var skolade i Uppsala och verksamma här då tidskriften startades. Om det var en revolt mot fadershuset så får den trots allt sägas vara mild. Tidskriftens första artikel är skriven av Noreen ("Två olika slags frågesatser"), Tamm och Otto von Friesen medverkar också i den första årgången. Någon programartikel syns aldrig till. Lite anmärkningsvärt och på sitt sätt nydanande är att två kvinnor hör till de första bidragsgivarna, Anna Paues (om engelska namn i almanackan) och Susy Silfverbrand (om *sin* och *sig*).¹¹⁸ Också i *Arkiv* skall kvinnliga bidragsgivare sporadiskt dyka upp från och med 1902, men det är länge fråga om enbart danskor och norskor, svenskorna dröjer länge än.¹¹⁹

Som tidskrift blir *Språk och stil* framgångsrik.¹²⁰ Som propagandist för ett alternativt forskningsprogram var den kanske mindre framgångsrik, även om den ju öppnade nya fält. Det märkligaste uttrycket för en ny anda har redan nämnts, Östergrens Vossler-artikel.¹²¹

I litteraturen har vi sett realism och naturalism avlösas av nyidealism, och nu beträder språkvetenskapen samma väg, börjar Östergren. På nytt betraktades språkandan som de språkliga företeelsernas yttersta grund. Språkmaterialet betraktas i samband med känsla och vilja; litteraturhistorien blir språkvetenskapens medarbetarinna – ja, rentav förutsättning – och den estetiska sidan kommer ånyo till sin rätt. Så vill Vossler grunda ett nytt idealistiskt system i språkvetenskapen, främst stödjande sig på Croces *Estetica come scienza dell'espressione e linguistica generale*. Språkliga uttryck är själsuttryck. Man kan därför inte

utgå från en mekanisk indelning börjande med studiet av enstaka ljud, därefter vidare till ord, sats, tal – gången måste vara den motsatta: från stil till syntax till böjning och ljudlära.¹²²

Det skulle föra för långt att här redogöra för Östergrens hela artikel och diskussionen kring ”språkanden”, det språkliga uttrycket som individuell skapelse osv. Låt oss bara citera Östergren avslutningsord med deras klang av manifest för en ny skola:

Det är ingen tillfällighet, att det nya systemet, som vill försmälta konst och språkvetenskap, uppstått genom en förening av italiensk skönhetskänsla och romansk klarhet med tysk spekulaton. Kunna vi ej äga rättighet att däraf hoppas på en ny renässans inom språkvetenskapen!

Den renässans som Östergren drömde om uteblev. Olle Josephson ger ett par rimliga, för att inte säga övertygande, förklaringar till att så blev fallet: Man hade helt enkelt inte tillräckligt att komma med som alternativ till den etablerade skolan. Vosslers rätt vagt formulerade idealism hade ingen riktig stadga. Vad man kunde erbjuda blev i stället ett hejdlöst faktasamlade, exemplifierande. Bristerna framträder med skärande tydlighet i Ruben G:son Bergs doktorsavhandling (*Om den poetiska friheten i 1800-talets svenska diktning*, 1903), som drabbades av en av svensk humanioras värsta sågningar: Josua Mjöbergs recension i *Arkiv*, möjligen endast överträffad av Beckmans i *Pedagogisk tidskrift*. Junggrammatiken hade sin stabila vetenskapliga metod och var dessutom väl förenlig med tidens nationella känslvärld genom sin anknytning till dialektforskning, hembygdsrörelse och så vidare.

Efterhand skall nordistikens normalvetenskapliga huvudfåra rinna blygsammare om än kanske ofta vetenskapligt klarare. Samtidigt har kanske denna självvalda begränsning, som

Otto Jespersen skriver 1922, medfört ”a certain barrenness, – – which must strike any impartial observer, however much he admits the fertility of the science in detailed investigations.”¹²³ Jespersen talar om språkvetenskapen i allmänhet, men nog kunde detta hans omdöme vara tillämpligt på Sverige och på nordistiken. Det slutande 1800-talets svenska språkvetenskap hyste ofta en storslagen uppfattning av den egna rollen i samhället, men efterhand tonades detta ner. Bengt Hesselmanns in-trädestal i Svenska Akademien 1935, fångar denna attityd:

*Forskaren, den isolerade, förlorar mycket av allmänhetens sympati. I gengäld har han och de som göra sig mödan att följa honom tillfredsställelsen att släcka sin törst i friska, förut aldrig rörda källor; de slippa att ty till brunnarna på torget. Faran av vetenskapens isolering framhålles ofta. Men forskningens egna krav synas, åtminstone tidvis, göra den ofrånkomlig.*¹²⁴

Nordisterna i Uppsala gick den vanliga utvecklingen till mötes: från revolutionära banbrytare till normalvetenskapens präktiga arbetsmyror.

Noter

¹ Beteckningarna har varierat i olika länder och tider: Litteraturspråk, högspråk, bokspråk, enhetspråk osv. Jfr Daneš, s. 1506.

² Daneš, s. 1510ff.

³ Särskilt tydlig tycks motsättningen bli i Norge mellan dem som vill se studiet av norskan som ett nationellt uppdrag och dem som värnar om den akademiska forskningens oberoende. Seip kommer in på de här frågorna i sin installationsföreläsning 1918. Om attackerna mot byråkratin, se Richardson, s. 425.

⁴ "Institutionerna" var under första delen av den period vi behandlar ganska rudimentära, åtminstone inom de humanistiska ämnena. Om framväxten av seminarier – humanioras motsvarighet till naturvetenskaparnas laboratorier – se Hellqvists uppsats i Liedman & Olausson 1988.

⁵ Detta gäller inte bara de nordiska länderna; se t. ex McMurtry 1985 och FML Thompson, s.62f om diskussionen kring ämnet engelska språket i Storbritannien. Ungefär samtidigt försöker ju modersmålsundervisningen finna sina former vid läroverken, vilket förstås har sina återverkningar på universitetsämnet nordiska språk. Om modersmålsämnets traditioner har Jan Thavenius skrivit åtskilligt, mest överskådligt i *Svenskämnet i förvandling* (1996, red Gun Malmgren & Jan Thavenius). Karin Tarschys nu närmast klassiska avhandling *Svenska språket och litteraturen* (1955), som täcker just perioden 1850-1920, bör förstås också nämnas.

⁶ Den här utvecklingen var förbunden med en allmän tendens till specialisering inom alla ämnesområden – och i sin tur förbunden med examinas tilltagande specialisering. Liedman talar om vetenskapens materiella, administrativa och ideologiska användning; de två förstnämnda leder mot specialisering, den ideologiska mot integration. Jfr Liedman 1991, 155f och Liedman & Olausson 1988, s.13f, 22. Det verkar sannolikt att ett ämne som nordiska språk från början hade en uttalat ideologisk användning, något som efterhand försvagas.

⁷ För en kort presentation av begreppet "Language Planning" och dess historia och en litteraturlista i ämnet hänvisas till Einar Haugens artikel "Language Planning" i *Sociolinguistics. Soziolinguistik* 3:1, s.626ff. Utförligare om Language Planning i Haugen 1966. Begreppet sägs ha introducerats 1957 av Uri Weinreich.

⁸ Vetenskapen är en allvarlig sak: Den danske romanisten Kristoffer Nyrops status fick sig en törn av hans skrift *Kysset og dets historie* (1898); ämnet ansågs ovärdigt vetenskapsmannen. Jespersen skildrar detta i sina minnen (Jespersen 1938, 93). Om professionaliseringen vid Nordens universitet se Blomqvist 1992 och Torstendahl 1993.

⁹ Jfr Liedman & Olausson 1988.

¹⁰ Tegnér 1874, s. 105. Tegnér syftar väl här närmast på den "språkpoli-

tik” som blir en konsekvens av 1800-talets nationalstatsideologi – förhållandet till minoriteter och till gränsregioner med avvikande språk. Men ”språkpolitiken” kommer också att reglera förhållandet mellan språkvariationer inom det språk som är nationalstatens: till exempel mellan regionala dialekter.

¹¹ Jämför Hjalmar Lindroth i *Ord och Bild* 1921, s. 102. Se även Setälä NT 1928, s. 185: ”Språkljudens naturhistoria” är ljudhistoriens bas och därmed också all språkvetenskaps.

¹² Termen *Geisteswissenschaften* får sitt genomslag 1883 genom Wilhelm Dilthey *Einleitung in die Geisteswissenschaften*. Jfr *Historisches Wörterbuch der Philosophie* del 3 (1974).

¹³ Gunnar Richardson menar att den humanistiska bildningens ideal genomsyrar även den akademiska naturvetenskapen ännu på 1880-talet..

¹⁴ Stockholms invånare var år 1856 omkring 100.000, men hade fördubblats redan knappt tre decennier senare, och tredubblats vid sekelskiftet. Uppsala hade 1850 omkring 7000 invånare, Lund något färre. Femtio år senare är siffrorna 22.800 respektive 16.600. Strindberg beskriver i *Tjänstekvinnans son*, andra delen (nya utgåvan s. 172) sitt möte med Uppsala: ”Det var privilegierat som gamla Riddarhuset och hade eget forum. Men det var småstad. Det luktade bondkvarter. Alla professorerna voro bönder, ej en enda var stockholmare.”

¹⁵ Liedman 1991, s. 135. Bedoire & Tullberg, s. 13ff. Då planerna på en Stockholmshögskola ånyo tycks haka upp sig i början av 1870-talet skriver Strindberg: ”Man börjar åter i sin förtvivlan ropa på Uppsala universitets flyttning – vilket är en fråga som ej bör väckas från stockholmarernas sida – ty Stockholm behöver ej Uppsala universitet så som undervisningen där nu är ställd, utan Uppsala skall självt känna behovet av samfärdsel med huvudstaden, Uppsala skall ledsna vid småstadskvalmet, studenterna skola komma till medvetande om ständs- och skråväsendets oförnuftighet, lärarna skola finna att de oaktat sin lärdom bliva efter sin tid och Uppsala universitet skall självt taga första steget och flytta till huvudstaden. - - - Låt’ oss få ett fritt universitet i huvudstaden - nu! ”. SS 4, s. 9-13.

¹⁶Gustaf Cederschiöld den äldre var expeditionssekreterare, aktiv inom

den falang som genomdrev representationsreformen. Han avled redan 1860.

¹⁷R&A:s protokoll 1856, del 9, s. 76ff.

¹⁸Allmänna Besvärs- och Ekonomi-Utskottets Betänkande 1856/58, nr 97.

¹⁹Att de nya vindarna inte blåst in över Uppsalaslätten visades året innan, 1877, då universitetet firade sitt 400-årsjubileum. Rydbergs Kantat var väl den retoriska höjdpunkten, men även på annat sätt underströks de humanistiska ämnenas grundläggande och sammanhållande värde, inte minst i filosofiprofessorn Sahlins rektorstal: de empiriska vetenskaperna, alltså naturvetenskapen, bör inte få för stort inflytande; Sahlins inbjudningsskrift hade titeln *Kants, Schleiermachers och Boströms etiska grundtankar*. Annorlunda var det inte i Lund. Universitetshuset i Uppsala (beslutat 1877, invigt 1887) och Lund (invigt 1882) förkroppsligar den idealism som Sahlin och andra såg som den akademiska lärdomens grund. Vid invigningen i Lund 1882 hyllade rektor Ljunggren, professor i estetik, den humanistiska bildningen som det sammanbindande element, ett värn mot tidens tendens till ensidig nyttighetssträvan. Se Fehrman & Westling, s. 158 samt Runeby, s. 134ff., Lindroth 1976, s. 187f, Ahlund, s. 43.

²⁰Eriksson ger följande uppgifter gällande filosofie doktorer; siffrorna från Lund och Uppsala är här sammanslagna: 1880-90 utexaminerades 73. Av dessa gick 30 till läroverken, 21 blev akademiska lärare. För nästa decennium är motsvarande siffror 100: 48 och 32. Även de återstående (22 respektive 20) hamnade till stor del inom ämbetsmannasfären. Eriksson 1978, s. 188ff.

²¹Bergstedt (1817-1903) blev han docent i grekiska 1843. Under tre år studerade han språkvetenskap i Tyskland, Frankrike och England. Därefter verkade han som journalist (Tidskrift för Litteratur, Aftonbladet, Stockholmsposten, tidskriften Samtiden) och riksdagsman (han representerade Östergötland i Första kammaren 1867-75).

²²*Tidskrift för Litteratur* 1851, 1ff, 6, 11ff.

²³Då adjunkturen i nordiska språk tillskapades av riksdagen 1871/72 talade C F Bergstedt i Första kammaren med kraft *mot* detta. Hans håll-

ning kan i förstone tyckas märklig, men har sin inre konsekvens. Bergstedt menade att en sådan befattning bara till namnet blev ”filologisk”, dvs. vetenskaplig, i realiteten blir den estetisk och ”belletrisk”, för Bergstedt motbjudande företeelser. Nordiska, även fornordiska språk lär man sig obehindrat på egen hand. Bergstedt menar att en lärostol i stället borde inrättas i ämnen som fornindiska och fornpersiska, där viktiga och stora forskningsfält öppnar sig. Första kammarens protokoll 1871:1, s. 477ff.

²⁴ Ordet efter Holbergs gestalt Don Ranudo de Colibrados.

²⁵ R&A:s protokoll 1856/58 nr 1, s. 81ff. I synnerhet den sist citerade meningen är värd att ha i minnet. Se även Statsutskottets utlåtande 1856/58 nr 148. Riksdagens protokoll 4 saml. 1 avd. 3 bnd. Om beteckningen nordisk eller svensk se Lars Sellberg, s. 73ff.

²⁶ Carl S. Petersen, *Brevväxling* 10 nov 1858 och 22 maj 1859.

²⁷ Säve till Petersen den 6 november 1853. Carl S. Petersen, *Brevväxling*, s. 45f. Säve hade knutit nära band med sin lärare på tisdagskvällarnas eftersitser i den enkla professorsbostaden på Nørregade 137, 2:e Sal.

²⁸ Märkligast bland programskrifter är Schleichers skrift *Die darwinsche Theorie und die Sprachwissenschaft. Offenes Sendschreiben an Herrn Dr. Ernst Haeckel* (1863).

²⁹ *Svenska Fornminnesföreningens tidskrift* 1883, s. 111f; yttrandet fällt av arkivarien Victor Granlund.

³⁰ Om landsmålsföreningarnas uppkomst, se Sellberg, i synnerhet kapitel XV. – Se även SvLm II:1 (1881), s. 2ff.

³¹ *Ordbok öfver svenska allmogespråket*, inledningen II, förordet VIII.

³² Statsverkspropositionen 1893, åttonde huvudtiteln. Se även SvLm 1904, s. 15f. Statsrådet Gilljam, som lägger fram propositionen, var på 1850-talet en av de studenter som inlämnade en skrivelse till universitetskanslern, kronprins Carl, om inrättande av en professur i svenska. Se Sellberg, s. 73. Bilden med dialekterna som guldgruvor är ganska vanlig. H C Ørsted skriver 1814 att norrmannen naturligtvis bör ”øse af den Guldgrube, som Almuesproget i hans Land frembyder”. Citerat efter M Kristensen *Danske Studier* 1904, s. 63f. – Även Bergstedt

anknyter ju ofta till geologi, mineralogi och paleontologi. Se *NT* 1881, s. 245. Den här diskussionen om dialekterna förs ju samtidigt som gruvbrytningen i norr genomgår en kraftfull expansion.

³³ Ett annat av tidens slagord – som Läckfler dock inte använder här – säger att forskaren skall höra språkets gräs gro.

³⁴ Läckfler 1872, s. 1, 5, 18. – Se även Moberg i *SvLm* 1978/79, s. 61. Den store entusiasten och drivande kraften inom svensk dialektforskning skulle emellertid landsmålsalfabetets skapare Johan Lundell bli.

³⁵ En klassisk översikt är Pedersen 1924. Se i synnerhet s. 215ff.

³⁶ Så är till exempel Scherer, en av junggrammatikens inspiratörer, starkt influerad av Buckle.

³⁷ Inledningen till "Morphologische studien" 1878. Jankowsky citerar och kommenterar detta avsnitt utförligt, s. 134. Se även Pedersen, s. 260. Se vidare not 40.

³⁸ Frits Läckfler (till 1886 Fredrik Leffler) och Fredrik Tamm studerade i Leipzig 1874-5. Läckfler blev 1881 den första professorn i svenska i Uppsala. Noreen, liksom namnforskaren Magnus Lundgren, befann sig i Leipzig mot decenniets slut och tog starka intryck av framför allt Leskien, medan Axel Kock ungefär samtidigt studerade i Strassburg. Se Bo Lindberg 1987, s. 252.

³⁹ Se Bo Lindberg 1987, s. 252 och Collinder, s. 380.

⁴⁰ Jfr Jankowsky, s. 170ff. Junggrammatikerna ansluter sig alltså inte till en mekaniskt naturvetenskaplig än mindre biologisk förklaringsmodell, utan snarare till Whitney, som hade förklarat att språkvetenskapen är "a historical and moral science". Däremot är junggrammatiken ovedersägligen positivistisk. Den söker lagbundenheter i det levande språket. Benämningen syftade ursprungligen både på gruppens ungdom (alla omkring 30 år) och deras radikalism, som förde tankarna till Junges Deutschland.

⁴¹ Moberg, s. 66. – Se även Noreen i *Vårt språk* I, s. 267: Året 1877 "lämpar sig äfven därför väl till slutpunkt, att ungefär samtidigt med den gamle mästaren [Rydqvists] bortgång den nysvenska språkforskningen i mångt och mycket ändrade metod och ämbetspersonal: den s.k.

junggrammatiska riktningen vann från Tyskland insteg i Sverige, som snart blev dess andra hemland, och flera nya och produktiva författare uppträdde inom det nysvenska forskningsområdet (Noreen 1877, Kock 1878, Lundell 1879 o.s.v.)”

⁴²”Richertska målet” refereras i Vetenskapsakademiens levnadsteckningar nr 5, ”Lars Fredrik Svanberg”, s. 83ff. Richert hade som provuppgift att framställa natrium- och natriumborsalt ur metafosforsyra, men Svanberg fann resultatet orimligt och menade att undersökningen hade skett på papper, inte i verkligheten. Ännu nekrologen över Richert 1886 gav anledning till bråk och en broschyr av kemisterna L.F.Nilson och Otto Pettersson: *Några upplysningar angående studeranden M.B.Richerts tentamen i kemi 1859 för professor L.F.Svanberg*. Stockholm 1887.

⁴³Ämnet för Richerts föreläsning är språkriktighetsfrågan; han hade varit en drivande kraft vid det nordiska rättstavningsmötet 1872 och var väl den som skarpast förde fram kravet att uttalet skulle vara den primära grunden för stavningen. Se även Moberg/Widmark/Andersson (s.73) om Richert.

⁴⁴Föreläsningen, ”Om rätta betydelsen av språkriktighet”, trycktes först 1888 i *Ny Svensk Tidskrift*. Noreen har för sin artikel ”Om språkriktighet” 1885 lånat åtskilligt av Richert argumentation mot den historiska skolan.

⁴⁵Richert *Bidrag* (1866), s. 8ff. Se även Tegnér i *Svensk Tidskrift* 1874, s. 115, 124 (artikeln är delvis felpaginerad).

⁴⁶Till den biologiska metaforiken fogas dessutom ett allt tydligare inflytande från de fysikaliska vetenskaperna (naturligt nog med betoningen av fonetiken): ett exempel är Johannes Schmidts *Wellentheori*.

⁴⁷Crister Skoglund skriver om ”Nihilisterna” i *Vita mössor under röda fanor* Stockholm 1991, 62.

⁴⁸Alltså professorerna Nyblom (estetik), J T Hagberg (nyeuropaisk lingvistik och litteratur), Håggström (latin) och Alin (skytteanska professuren).

⁴⁹Zweigbergk, s. 169f. Ett liknande öde hotade Herman Almkvist då

professuren i semitiska språk skulle tillsättas 1892. Se *Verdandi genom femtio år*, s. 42f.

⁵⁰Karl Ljungstedt *Språkets lif. Inledning till den jämförande språkvetenskapen* (Stockholm 1899), s. 37. – Ungefär så hade även Schleicher och Müller beskrivit språkens naturliga utveckling: den är avslutad i och med inträdet i historien och den högre kulturen. Ljungstedts text ger också goda exempel på hur intresset för den lingvistiska paleontologin hade influerat det sena 1800-talets svenska språkvetenskap.

⁵¹*NT* 1892, s. 239. Ingenjör Andrée är förresten också författare till Verdandis småskrift nr 40: *Industrin och kvinnofrågan. Uppfinningarnas och industrins betydelse för kvinnans likställighet med mannen* (1892).

⁵²*N T* 1881, 273ff.

⁵³Citerat efter Elvander, s. 183. Som ett utslag av samma anda får vi se Hjärnes, Noreens och Lundells deltagande i en diskussion på Norrlands Nation 1891 kring ämnet ”Stå kristendom och kultur i strid med varandra?”. I synnerhet Hjärne och Lundell stred för kristendomens sak mot en skara verdandister. *Verdandi genom femtio år*, s. 47f.

⁵⁴Lundells föreslår sådana kurser i ett tal, ”Universitetsbildning och folkbildning”, inför folkhögskolemötet i Uppsala 1892.

⁵⁵Noreen *Spridda studier 4* (Lund 1924), s. 115f.

⁵⁶Läsåret 1876/77 förestods Richerts professur av Magnus Lundgren (1852-1903), docent i nordiska språk och germansk jämförande språkforskning sedan 1875. Lundgren studerade följande läsår i Leipzig. Hans specialitet blev fornnordiska personnamn. Han lyckades inte blir professor, men blev lektor i Stockholm och senare ordboksredaktör vid SAOB. Lundgren var Fredrik Lefflers kusin.

⁵⁷*Reform-dikter av Fri* (Stockholm 1890), s. 15, 31f. Dikthäftet såldes till förmån för ”Svenska reformgillet”, en organisation som jag inte har lyckats identifiera.

⁵⁸Brev från Löffler till Kock daterat 28 februari 1914 med klipp ur Såningsmannen för samma dag bifogat. Axel Kocks brevsamling LUB.

⁵⁹Löffler till Kock 19 juli 1893. Just detta bråk gäller den lite romantiska

tonen i inledningen och avslutningen i Läckflers lilla uppsats ”Svenska ortnamn på skialf [skælf]” i *Arkiv* 1894, s. 166-172.

⁶⁰Läckfler 1875, s. 41f.

⁶¹Bengt Hesselman i nekrologen över Noreen i *Arkiv* 1926, s. 8ff.

⁶²*Arkiv* 1926, s. 93 – För exempel på junggrammatisk inriktning t ex Noreens definition av ”Ljudlag” i *Vårt språk* 3 (1905), s. 64, eller hans artikel ”Ljudlag” i Nordisk Familjeboks andra upplaga.

⁶³Citerat efter Elvander *Harald Hjärne och konservatismen*.

⁶⁴Hesselmans nekrolog över Noreen i *Arkiv* 1926, s. 84ff; G Danell citerad av Lennart Elmeviks artikel ”Adolf Noreen” i SBL.

⁶⁵Noreen *Spridda studier 1* (Andra upplagan, Stockholm 1912), s. 1, 18. – Föreningen ”Studenter och arbetare” hade grundats 1886 i Uppsala med syftet att minska klyftan mellan de bildade klasserna och arbetarna. Sannolikt är det inför detta forum som föredraget har hållits.

⁶⁶Se till exempel Marius Kristensens hyllning till Noreen i *Språk och stil* 1914!

⁶⁷Se Liedman & Olausson samt SOU 1917:5

⁶⁸Elof Tegnér skriver: ”Säkerligen var det universitetets räddning, att vid århundradets midt då lärosätet faktiskt inte kunde på ett värdigt sätt rekrytera sig själv[!], en inflyttning af nya lärarekrafter började från Uppsala. De rättrogna Lundensarna ansågo denna Upsaliensiska ’invasion’, såsom den någon gång hånfullt benämndes, för en verklig olycka, hvilket endast visar, huru den inskränkta korporationsandan rotfäst sig inom småstadens trånga murar. [Med inflyttade akademiker från Uppsala] blef friskare luft, gamla traditioner brötos, nya åsikter framställdes, titthål öppnades i murarne kring den väl tillslutna akademiska världen; man kände sitt sammanhang med det öfriga Sverige.” (Tegnér, s. 30f)

⁶⁹Uppströms kvalifikationer ville åtminstone Sæve sätta i frågan, men en god skolning i germansk språkhistoria hade han ovedersägligen.

⁷⁰Om Hagberg och Akademiens ordbok 1855-62 se Loman i Allén, Loman, Sigurd, s. 81ff.

⁷¹ Elof Tegnér hyllar det entusiasmerande i Hagbergs föreläsningar över Eddan. (Elof Tegnér, s. 55, s. 69f.) För ämnets historia i Lund, se även Lennart Ejders installationsföreläsning (1969) i HVLuÅ 1972, Lennart Moberg i SvLm 1978/79, s. 59ff, Ingela Josefson, s. 108ff. Se även Cederschiölds nekrolog över Wisén i *Arkiv* 1912, s. 375. Kombinationen charm och låga krav kännetecknar ungefär samtidigt ämnet finska i Helsingfors under Lönnrots tid.

⁷² Elof Tegnér, s. 71. Invalet av Wisén i Akademien skall enligt Tegnér ha väckt förundran

⁷³ Axel Kocks papper nr 56. Talet refereras i Lunds Dagblad den 15 maj 1907.

⁷⁴ Cederschiöld 1892 samt 1921, s. 27. – Söderwall säger i sin minnesteckning över företrädaren i Akademien att Wisén kunde synas högdragen. Elof Tegnér beskriver sin irritation över Wiséns later som nybliven vikarierande tentator: ”Häri låg något för Wisén karakteristiskt, som han alltid behöll. --- Mot yngre academici och studenter var Wisén stundom dryg, ja ohöflig.” Elof Tegnér. s. 56, s. 72.

⁷⁵ Arkiv 1888 samt Wiséns broschyr ”Några ord om den Stockholmska homiliboken”, Lund 1888. Larsson sägs styras av ett häftigt klanderbegär som han tillfredsställer genom att angripa sin förra lärare. Wisén har ”en ton och ett språk, som äro både honom ock en vetenskaplig diskusjon ovärdiga” (Larsson är en av Lunds ganska få nystavare), och Larsson menar att om han eventuellt har visat bristande hovsamhet ”må det föredöme min ’förra lärare’ jivit tjena mig till ursäkt”. Wisén svarar att Larsson saknar hövlighet, vanlig tankereda och sanningskärlek, någorlunda sakkunskap, förmåga att läsa rätt innantill.

⁷⁶ ”Rubbningen af det bestående – gällde det statens eller läroverkens organisation, inredning af universitetets lokaler eller rättstafning – hatade han till en grad, som t.o.m. i Lund var uppseendeväckande, och envist fasthöll han vid sina åskådningar.” Elof Tegnér, s. 71.

⁷⁷ Se Söderwalls minnestal över föregångaren i Svenska Akademien, s. 48f. Olson 1937, s. 32.

⁷⁸ Lundell skriver till Kock den 11 oktober 1881: ”Sedan jag fick ditt brev har vår brännande befordringsfråga blifvit löst, till vår tillfredsställelse

förstås. Som lärare passar synbarligen Leffler bättre än Södervall. Jag antager att för den senare kommer omedelbarligen skaffas titel och lön i Lund. Jag har hört tämligen bestämda uppgifter i den riktningen.” Så blev det inte. Södervall fick stå kvar på sin adjunktstjänst i ytterligare 20 år, med oförändrad lön också som e.o. professor.

⁷⁹Axel Kocks efterlämnade papper nr 56 LUB: ”Söderw”. ”Föredraget i S.Akad.”

⁸⁰Fehrman, s. 126. Hellquist, s. 5.

⁸¹Cederschiöld var docent i Lund 1875-83 och 1889-99 och läroverkslärare i Lund och Göteborg innan han blev professor i nordiska språk vid Göteborgs högskola 1893. Han pensionerades 1914 och flyttade tillbaka till Lund. SAOB-redaktör var han 1889-1907.

⁸²Detta med oklara eller obefintliga anvisningar gäller förstås också för Uppsala och Helsingfors. I ämnets svenska i Helsingfors var Freudenthals batteri av examensfrågor välkänt. Viktigt var att känna till materialet i vikingaskeppens segel: vadmal. Handböcker med litteraturanvisningar tillkom ganska sent, då på studenternas initiativ. Cederschiölds skildring återfinns i Under Lundagårds kronor 1921.

⁸³Som ett undantag anger Cederschiöld Å G L Belfrages lilla gradualavhandling *Verbet i vestgötamålet* 1871, och vid decenniets slut kom ju Kocks banbrytande avhandling om svensk accent.

⁸⁴Se Lundells brev till Kock 7 & 12 maj 86, 1 juli 86, 20 sept 86, 15 april 87, 12 & 26 maj 1887. Olsénis olycka verkar ha engagerat Johan Lundell i Uppsala mer än omgivningen i Lund. (Kanske bidrog det till engagemanget att Olsénis sjukdom komplicerade livet för redaktören Lundell.)

⁸⁵Olson 1937, s. 12.

⁸⁶Olson 1937, s. 91.

⁸⁷Av Södervalls uttalande i Humanistiska sektionen framgår ganska klart – och inte oväntat – att han skulle ha föredragit Cederschiöld framför Kock som sin efterträdare: Cederschiöld är allsidigare, d.v.s. också filolog. Protokoll till Filosofiska Fakultetens Humanistiska sektion den 1 mars 1907.

⁸⁸Se även polemiken mot Lundell om dialekternas värde för forskningen i Ny svensk tidskrift 1884, s. 319. Samtidigt bör dock framhållas att Kock är starkt engagerad i Skånska landsmålsföreningen. Det är på hans initiativ som det systematiska insamlandet av skånska dialekter kommer igång 1897. Se också hans artikel i Historisk tidskrift för Skåneland 1914!

⁸⁹ Moberg s. 69. Palmén om Kock i HVLuÅ 1935.

⁹⁰ Belfrage 1937, s. 362.

⁹¹ Noreen avsåg sig uppdraget, men Löffler hänvisar vid ett par tillfällen till Noreens omdömen om Pipping.

⁹²Axel Kock Efterlämnade papper, nr 55. ”Div. handl. rörande prof... i Hfors 1906. .

⁹³Handlingarna kring denna tillsättning är ovanligt fascinerande i denna ofta givande genre: Röstetalet i sektionen är sex mot ett för Hesselman, då Kock får ordet. Det slutliga läget blir sju mot sju. Hesselmans och Beckmans följande klagoskrifter är mycket läsvärda. Cederschiöld har strax innan skrivit till Kock: Det gäller att se till att Uppsala ”inte alltför mycket gynnas”. Kocks brevsamling LUB. Enligt Wigforss var den allmänna uppfattningen att Hesselman borde ha fått platsen.

⁹⁴Kock är inte nådig mot Beckmans ”Kritiska strövtåg” (Språk och stil 1914) är ”förfärligt obetydlig”, antecknar Kock. Artikeln har orimliga och okunniga inslag. Också andra av Beckmans resultat betecknas som ”minimala”. I det offentliga utlåtandet är omdömena förstås mildrade. Axel Kock Efterlämnade papper, s. 55. ”Sakkunnigutlåtanden 1916.”

⁹⁵”Hans undervisning var icke eggande eller medryckande, hans framställning hade ingen glans eller flykt, hans språk ingen udd eller sälta”, skriver Axel Lindqvist, som därefter fortsätter med att prisa det nyktert klara och övertygande i framställningen. Olson 1937, 16. Erik Noreen skriver i sin nekrolog (i Kungl. Humanistiska Vetenskapssällskapet i Lund Årsskrift 1937/38, xxxi): ”Han yttre flegma motsvarades ej av någon inre, om man frånser an viss brist på rörlighet i synpunkter och intressen.” – Olsons grundlighet kan studeras i den berömda – och kanske beryktade – 88-sidiga artikeln över pronomenet *den* i SAOB och i 1720 andra artiklar, sammantaget 2565 spalter eller 1282 sidor!

⁹⁶Wigforss, s. 157f.

⁹⁷Wigforss, s. 187f. Verdandisten Charliers utnämning till professor i astronomi i Lund 1897 mötte ett uppseendeväckande starkt motstånd hos fakultet och konsistorium – och studentkår.

⁹⁸Sommarin har i *Studenter och arbetare* (1947) skrivit om sin verksamhet i 1890-talets Lund, men han har ganska litet att säga om studierna i nordiska språk.

⁹⁹Orboksredaktören Carl-Erik Lundblad har bidragit med värdefulla uppslag, litteraturförslag och synpunkter till detta, men också andra avsnitt.

¹⁰⁰Kock nämner, förutom de ovannämnda lexikograferna, Hans Samuel Collin, Wisén med sitt Glossar till Carmina norræna, Lindfors och Cavallin med sina svensk-latinska ordböcker. (Kocks efterlämnade papper nr 56: ”Tal och yttranden”). Gösta Holm har framhållit Söderwall som pionjär inom lexikografen också internationellt sätt. – Olof Östergrens stora ordbok – inte en lundaprodukt – behandlar karaktäristiskt nog nusvenskan.

¹⁰¹Enligt Kock föreslog Wisén Södervall till ”ledare av SAOB under det att Wisén hade överinseende. Axel Kocks efterlämnade papper nr 56, LUB. Se även minnestalet över Södervall i Svenska Akademien. Carl-Erik Lundblad (1992) ger en kort teckning av ordbokens bakgrund och historia.

¹⁰²Under åren 1907-1993 hade SAOB sina lokaler i UB1 på Helgonabacken.

¹⁰³Se Hellquist 1974 samt Charlotte Rosenblads opublicerade minnesanteckningar. Påhittad är nog historien att redaktörerna en gång skall ha tillåtit sig skratta på arbetstid och mötts av Söderwalls reprimand: ”Jag hoppas herrarna skrattar åt Ordboken”.

¹⁰⁴Dessutom Ernst Sommarin (1898-1910), Magnus Lundgren, som varit docent i Uppsala (1893-1903), och N Lindquist, som senare blev docent och professor (1914-16).

¹⁰⁵Cederschiöld, otryckta minnesanteckningar 1920 (SAOB:s redaktion)

¹⁰⁶ Inte roade det Söderwall heller att läsa: ”Det är sant att grammatiskt genus förvandlar språket till en blomsteräng. Men det är icke att räkna som en fördel, om blommor frodas på en mark där säd borde växa.”

¹⁰⁷ Om detta se Loman i Allén, Loman, Sigurd, s. 134ff.

¹⁰⁸ Det är än mindre förvånande att Uppsala ställde sig bakom, om man vet att Överstyrelsen för rikets läroverk hade som sakkunniga kallat Noreen, Schwartz och Brate, alla Uppsalanordister och nystavare.

¹⁰⁹ Kjellberg var ledare för Svenska Främlingsbyrån, som sysslade med svenskundervisning för i landet verksamma utlänningar. Han gav 1906-11 ut *Svenska Riksspråk-Förbundets Tidskrift*, organ för ”bevarande af svenskhet i språk, tänkesätt, kultur och seder”, landets ”enda organ mot socialismens och tidningarnes förstörelseverk”, med uppgift att ”draga fram ur ruinerna allt som kan räddas af Sverige”. År 1911 flyttade Kjellberg till Ryssland, Europas sista bålverk mot den hotande demokratin, kulturvandalismen och humanismen – han var då föremål för flera ärekränkingsåtal.

¹¹⁰ Utvecklingen av språkmännens broschyr mot den (med Cederschiölds ord) ”dumma och elaka petitionen” kan studeras i Cederschiölds brev till Kock under januari 1908. Kock kräver strykningar av i hans tycke politiserande avsnitt. Man ger från början upp tanken på Söderwalls medverkan. Evald Ljunggren samt bibliotekarien och filologen af Petersens och sanskritisten Nils Flensburg kontaktas tydligen också men avböjer.

¹¹¹ Bo Lindberg ger en utmärkt skildring av ämnets första skede i Göteborg i Lindberg & Nilsson 1996, s 118-126.

¹¹² Kock var fysiskt svag. Dessutom besvärades han av sina svaga ögon: blindhet tycktes hota. Detta blev huvudanledningen till att han flyttade tillbaka till Lund och under ett decennium levde som privatlärare. Också Cederschiöld hade tidigt stora besvär med synen och fick använda förstoringsglas. Han blev på äldre dar blind. – Om Kocks offentliga föreläsningar i Göteborg se Lindberg & Nilsson, s 119.

¹¹³ Se Emil Olsons nekrolog över Cederschiöld i *Arkiv* 1929, s. 127, samt Elof Hellquists livfullare i HVLuÅ 1928. Det är sannolikt att Cederschiölds allt svagare syn bidrog till att leda honom från filologin till det levande och talade språket.

¹¹⁴Den tionde förteckningen över subskribenter (1893) upptar inalles 3889 namn, varav 621 i Göteborg, 527 i Stockholm, 213 i Lund, 130 i Malmö och 199 i Uppsala.

¹¹⁵E Hellquist skriver i sin minnesteckning (HVLuÅ 1928, s. xix): Sina politiska åsikter för Cederschiöld för sig själv. ”Icke ens hans närmaste förtrogne, den starkt konservative Knut Fredrik Söderwall visade sig äga någon som helst kännedom om att hans nära vän Gustaf i politiska ting omfattade eller rättare sagt under ett långt skede av sitt liv omfattat utpräglat liberala värderingar.”

¹¹⁶Statistiken är Olle Josephsons.

¹¹⁷Olof Östergren (1874-1963) – nu mest känd för storverket Nusvensk ordbok – blev docent i Uppsala 1895. Ruben G:son Berg (1876-1948) kom allt mer att närma sig litteraturvetenskapen, speciellt då stilistiken. Han var starkt engagerad i Nordisk familjeboks andra upplaga. Bengt Hesselman (1875-1942) blev professor i Uppsala 1914 och 1919 Noreens efterträdare i Uppsala. Han skiljer sig från de två förstnämnda genom att vara junggrammatiken trogen.

¹¹⁸Anna Paues (1867-1945) hade sin grundutbildning från Cambridge och Heidelberg, men avlade en FD-grad i Uppsala 1902. Hennes område var den germanska filologin. Susanna (Susy) Silfverbrand, senare gift Eriksson (1876-1922) avlade läroverkslärarexamen i Helsingborg och var sedan verksam som lärare.

¹¹⁹De första bidragen i Arkiv är skrivna av Clara Holst från Kristiania, något år senare dyker danskorna Ellen Jørgensen (medeltidshistoriker skolad av Erslev) och Lis Jørgensen upp, den sistnämnda snart ett stort namn i dansk språkvetenskap. Svenskorna syns inte till före andra världskriget.

¹²⁰År 1921 byter tidskriften namn till Nysvenska studier, till Bergs förbittring. Det gamla namnet återtas år 1991.

¹²¹Det är fråga om en 24-sidig recension av Vosslers två skrifter *Positivismus und Idealismus in der Sprachwissenschaft* (1904) och *Sprache als Schöpfung und Entwicklung* (1905, båda i Heidelberg).

¹²²Östergren i *Språk och stil* 1906.

¹²³Jespersen 1922, s. 98f.

¹²⁴*Svenska Akademiens handlingar* 1935, s. 46. – Ingela Josefson diskuterar talet i ”Traditionen svensk nordistik” i *Humaniora på undantag*, 112.

Källor och litteratur

Ahlund, Claes, *Den skandinaviska universitetsromanen 1877-1890*. Uppsala 1990.

Svenska Akademien och svenska språket. Utg. S. Allén, B. Loman, B. Sigurd. Stockholm 1986

Andrée, S. A., ”Uppfinningarnas och industrins betydelse för språkets utveckling”, NT 1892.

Anttila, Aarne, *Elias Lönnrot, elämä ja toiminta*. Helsinki 1985 (1935).

Bedoire Fredric & Thullberg, Per, *Stockholms universitet 1878-1978*. Stockholm 1978.

Belfrage, Sixten, ”Svensk språkforskning. En återblick på de sista tjugufem åren”, *Ord och Bild* 1937, s. 361-367.

Berg, Ruben G:son, ”1800-talets svenska språkforskning”, *Ord och Bild* 1910, s 543-551.

Bergstedt, Carl Fredrik, ”Om medelklassen och den allmänna bildningen”, *Tidskrift för Litteratur*. Uppsala 1851.

– ”Om handel och industri i deras sedliga betydelse”, *Tidskrift för Litteratur*. Uppsala 1851.

– ”Om språkforskningen som naturvetenskap”, *Tidskrift för Litteratur*. Uppsala 1851, s. 385-398.

– ”Hvad är språkvetskap?”, *Nordisk Tidskrift* 1881, s. 243-281.

– ”Herbert Spencer och hans filosofi”, *Nordisk Tidskrift* 1894, s. 367-387, 461-481.

Blomqvist, Göran, *Elfenbenstorn eller statskepp? Stat, universitet och akademisk frihet i vardag och vision från Agardh till Schüek*. Lund 1992.

Böök, Fredrik, *Ebbe Tuneld. Minnesteckning*. Stockholm 1960.

Cederschiöld, Gustaf, *Fresta duger, jämte andra uppsatser*. Stockholm 1914.

– ”Studiet av nordiska språk i Lund vid början av 1870-talet”. *Under Lundagårds kronor*. Lund 1921, s. 20-29.

Collinder, Björn, ”Språkforskningens uppgifter”. *Nordisk Tidskrift* 1933, s. 378-393.

Daneš, Franticek, ”Herausbildung und Reform von Standardsprachen”, *SLSL* 2, s. 1506-1516.

Den danske sprogudforskning i det 20. aarhundrede. Udg. Jørgen Larsen m. fl. København 1959.

Ejder, Bertil, ”Svenska språket vid svenska universitet”, *HVLuÅ* 1972, s. 14-26.

– & Wijkander, Klara (utg.), ”Ur brevväxlingen mellan Esaias Tegnér d.y. och Axel Kock.” *HVLuÅ* 1976, s. 5-27.

Elvander, Nils, *Harald Hjärne och konservatismen*. Uppsala 1961.

Eriksson, Gunnar, *Kartläggarna. Naturvetenskapens tillväxt och tillämpningar i det industriella genombrottets Sverige 1870-1914*. Umeå 1978.

Fehrman, Carl & Westling, Håkan, *Lärdomens Lund. Univeritetets historia under 325 år*. Lund 1993.

Fra Rask til Wimmer. Otte foredrag om Modersmaalsforskere i et 19. Aarhundrede udgivne af Selskabet for nordisk Filologi. København 1937.

Haugen, Einar, ”Language Planning”, *SLSL* 1, 626ff.

Hellquist, Elof, ”Om arbetsförhållanden och kolleger vid Svenska Akademiens ordboksredaktion”. *Personhistorisk tidskrift* 1974, s. 1-17.

Høverstad, Torstein, ”Hans Ross og professoratet i norsk folkemål 1881-84.” *Heidersskrift til Gustav Indrebø*, Bergen 1939, s. 64-86.

I rättstavningsfrågan. Stockholm 1908.

Jankowsky, Kurt R., *The Neogrammarians. A Revaluation of their place in the development of linguistic science*. The Hague 1972.

Jespersen, Otto, *Fremskridt i Sproget*. Studier fra sprog- og oldtidsforskning utgivne af Det philologisk-historiske samfund, nr 4. København 1891.

– *En sprogmands levned*. Köpenhamn 1938.

Josefson, Ingela, "Traditionen svensk nordistik", *Humaniora på undantag* (red. T Forser). Stockholm 1978.

Josephson, Olle, "Från Ruben G:son Berg till Svenskans beskrivning. Språk och stil och Nysvenska studier 1901-1975", *Nysvenska studier* 1989.

Kock, Axel, *Om språkets förändring*. 3 uppl. Göteborg 1926.

Kuhl, Joseph, *Darwin och språkvetenskapen*. Anon. sv. övers. 1877.

Larsen, Jørgen m fl, *Den danske sprogudforskning i det 20. århundrede*. København 1965.

Lech Gillis & Ingers, Ingemar, *Skåniskt bygdemål*. Lund 1930.

Leffler, Fredrik, se Löffler, Frits.

Liedman, Sven-Erik, "Institutions and Ideas: Mandarins and Non-Mandarins in the German Academic Intelligentsia". *Comparative Studies in Society and History* 1986, s. 118-144.

– & Olausson, Lennart (red.), *Ideologi och institution. Om forskning och högre utbildning 1880-2000*. 1988.

Lindberg, Bo, *Humanism och vetenskap. Den klassiska filologin i Sverige från 1800-talets början till andra världskriget*. Stockholm 1987.

Lindberg, Bo & Nilsson, Ingemar, *Göteborgs universitets historia I. På högskolans tid*. Göteborg 1996.

Lindroth, Hjalmar, "Den nordiska språkforskningen i Sverige under det senaste decenniet." *Ord och Bild* 1921, s. 101-112.

- Lindroth, Sten, *Uppsala universitet 1477-1977*. Uppsala 1976.
- Ljungstedt, Karl, *Språket dess lif och ursprung*. Studentföreningen Verdandis småskriftsserie nr 30. Stockholm 1891.
- *Språkets lif. Inledning till den jämförande språkvetenskapen*. Stockholm 1899.
- Lundbladh, Carl-Erik, *Handledning till Svenska Akademiens ordbok*. Stockholm 1992.
- Lundell, Johan, ”Om samvärkan mellan universitetsbildning och folkbildning”, *Svenska spörsmål* 3, Uppsala 1893.
- ”De akademiska sommarkurserna i Uppsala 1893”, *Tidskriften Verdandi* 1894.
- Läffler, Frits, *Om konsonantljuden i de svenska allmogemålen*. Uppsala 1872.
- *I rättstafningsfrågan. Några ord till försvar och ytterligare utredning av L.Fr. Leffler*. Stockholm 1875.
- [–] *Reform-dikter av Fri*. Stockholm 1890.
- McMurtry, Jo, *English Language, English Literature. The Creation of an Academic Discipline*. London 1985.
- Malmberg, Bertil, *Histoire de la linguistique de Sumer à Saussure*. Paris 1991.
- Moberg, Lennart, ”Om den nordiska språkvetenskapen för hundra år sedan”, *SLM* 1978/9, s. 51-71.
- & Widmark, G & Andersson Th., ”Scandinavian languages”, *Faculty of Arts at Uppsala University: Linguistics and Philology*. (Uppsala University 500 years. 1976), s. 72-87.
- Müller, Max, *On the Stratification of Language*. London 1868.
- *Lectures on the Science of Language 1-2*. London 1871.
- Noreen, Adolf, ”Om språkriktighet”. *Nordisk Tidskrift* 1885.
- *Spridda studier I & IV*. Stockholm & Lund 1912, 1924

Olson, Emil, *In Memoriam*. Minnesteckningar över lundensiska språkforskare av Emil Olson samt en minnesteckning över Emil Olson av Axel Lindqvist. Lund 1937.

Pedersen, Holger, *Språkvetenskapen under nittonde århundradet. Metoder och resultat*. Övers. Hans Reuter-crona. Stockholm 1924.

Petersen, Carl S. (utg.), *Brevvexling mellem N.M. Petersen og Carl Säve. Et bidrag til skandinavismens og den nordiske filologins historie*. København 1908.

Richardson, Gunnar, Kulturkamp och Klasskamp. Ideologiska och sociala motsättningar i svensk skol- och kulturpolitik under 1880-talet.

Richert, Mårten, *Bidrag till läran om de konsonantiska ljudlagarna i äldre och nyare språk*. Uppsala 1866.

– "Om rätta betydelsen av språkriktighet" *Ny svenske Tidskrift* 1888.

Rietz, Johan Ernst, *Ordbok öfver allmogespråket*. Lund 1861-67.

Schleicher, August, *Die Darwinsche Theorie und Sprachwissenschaft. Offenes Sendschreiben an Herrn Dr. Ernst Hæckel*. 2 uppl. Weimar 1873.

Sellberg, Lars, *Av kärlek till Foterland och Folk*. Uppsala 1993.

Setälä, Emil Nestor, "Vilhelm Thomsen", *Nordisk Tidskrift* 1928, s. 181-194.

Skoglund, Crister, *Vita mössor under röda fanor*. Stockholm 1991.

Sylwan, Otto, "Lund och Uppsala. Några konturer till vår bildningshistoria under 1800-talet". *Det nya Sverige* 1913, s. 243-256.

Tegnér, Elof, *Minnen och Silhouetter af Elof Tegnér. Anteckningar nedskrifna under sommarvistelser vid Arild på 1890-talet*. Lund 1974.

Tegnér, Esaias d y, "Om språk och nationalitet", *Svenske Tidskrift* 1874.

Thomsen, Vilh., *Sprogvidenskabens historie. En kortfattet fremstilling*. København 1902.

FML Thompson (ed.), *The University of London and the World of Learning 1836-1986*. London 1986.

Torstendahl, Rolf, "The transformation of professional education in the nineteenth century", *The European and American University since 1800*. Eds s. Rothblatt & B Wittrock. Cambridge 1993.

Warburg, Karl, "Carl Fredrik Bergstedt", *Nordisk Tidskrift* 1903, s. 79-102.

Weibull, Jörgen, *Lunds Universitets historia* del IV, Lund 1968.

Verdandi genom femtio år. Ur den svenska radikalismens historia. Uppsala 1932.

Whitney, D. M., *Language and the Study of Language*. London 1867.

Wollin, Lars, "Nordiska språk – ett modernt 1800-talsämne? Några glimtar ur en disciplins historia." *Nordistiken som vetenskap* (red Jan Svensson). Lund 1988.

Vossler, Karl, *Positivismus un Idealismus in der Sprachwissenschaft*. Heidelberg 1904.

Zweigbergk, Otto von, *Studentföreningen Verdandi 1882-1892. Ett stycke kulturhistoria från Upsala*. Uppsala 1892.

Nekrologer i Arkiv för nordisk filologi (kronologiskt):

Cederschiöld, Gustaf, "Theodor Wisén", 1892.

Hjelmquist Theodor, "Sven Söderberg", 1901.

Ljunggren Evald, "Magnus Lundgren", 1903.

Noreen Adolf, "Fredrik Tamm", 1905

Brate Erik, "L.F.A. Låffler", 1921.

Olsen Magnus, "Erik Brate", 1924.

Olson, Emil, "Gustaf Cederschiöld", 1929.

Hesselman, Bengt, "Adolf Noreen", 1926.

Olson Emil, "Axel Kock", 1935

Danell Gideon, "Natan Beckman", 1946.

Johannisson Ture, "Hjalmar Lindroth", 1947.

Otryckt material

Axel Kocks efterlämnade papper. LUB.

Brev till Gustaf Cederschiöld från Ludvig Larsson. LUB.

Charlotte Rosenblads minnesanteckningar, april 1930. SAOB:s arkiv.

Förberedelserna till och redigerandet av Svenska Akademiens ordbok och arbetets första skede. Några minnen, upptecknade av Gustaf Cederschiöld i september 1920. SAOB:s arkiv.

Förkortningar

Arkiv Arkiv för nordisk filologi

HVLuÅ Kungliga Humanistiska Vetenskapssamfundets i Lund
årsskrift

SvLm Svenska landsmål

SLSL Sociolinguistics. Soziolinguistik. Handbuch zur Sprach- und
Kommunikationswissenschaft 3:1-2. Berlin,
New York 1987-88.

Appendix: Freudenthals skildring från Uppsala 1861

Axel Olof Freudenthal (1836-1911) var den ledande inom Nylands nation för den riktning som hävdade att Finlands svenska befolkning utgjorde en särskild nationalitet som delade ett gemensamt fosterland med den finska nationaliteten. Läsåret 1861-62 studerade han nordiska språk i Uppsala under Säve och Uppström – ämnet var ju då ganska så nytt. Några år senare skulle han bli den förste docenten i ”Nordiska språket och antikiteterna” i Helsingfors och 1878 den förste professorn i svenska där. Under sin Uppsalavistelse knöt han nära och bestående kontakter med, förutom Säve, Artur Afzelius och Nils Linder. De vetenskapliga traditioner han för över till Helsingfors kommer att bära med sig åtskilligt av intrycken från Uppsala: Freudenthal, som undervisade i nästan 40 år, har kallats Säves trognaste elev. För de nyare strömningarna inom språkvetenskapen förblev han ganska främmande.

Här – genom ett brev daterat den 15 december 1861 från Freudenthal till vännerna inom Nylands nation, Selim Lemström (senare professor i fysik), V E Cajander (”Cajus” i brevet) och andra – är det dock andra traditioner än de vetenskapliga som skall belysas, intrycken från en Luciafest i Värmlands nation, i vilken Freudenthal blivit inskriven ”jure patris”: hans far var född i Karlstad. Det värmländska Luciafirandet var då tämligen obekant i Finland.

Intressantare än just detta etnologiska inslag är i vårt sammanhang den bild som Freudenthal ger av studentlivet i Uppsala på 1860-talet, ett brev som i sin mellandel och höjdpunkt övergår i hexameter, med klang mera av Runebergs ”Julqväl-

len” än av Homeros. Det dricks och skålas kopiöst, ändå framstår Uppsalastudenten lite tråkig och som ytterst ”comme-il-faut” – man kan undra hur det gick till i det samtida Helsingfors. Det *talas* och det hålls *tacksägelse*tal i oändlighet, Freudenthal kursiverar. Talade gjorde man i hela det akademiska Skandinavien, men kanske har man i synnerhet i Sverige odlat detta. (Se bara hur de flesta Lundaakademikers förmåga att *hålla tal* recenseras i Elof Tegnérns minnesanteckningar, nedskrivna 1890!). Vidare kan Freudenthals brev ge en viss belysning åt professorer och andra akademiska lärare deltagande i det gladlynta nationslivet. Brevet har tidigare publicerats i Arvid Mörnes *Axel Olof Freudenthal* (Helsingfors 1927).

Käre vänner och bröder!

Då jag i dag lyckligen slutat penetrera Sæmunds Edda och tagit mig ledigt på söndagseftermiddagen, så kan jag ej angenämare tillbringa en stund än att med att skrifva Eder till. I Thorsdags uppnådde jag den respektabla ålder af ett fjerdedels sekel, och Ni kan föreställa Eder att min tankar den dagen mer än vanligt sväfvade omkring de välbekanta loca i H:fors, för minnet återkallande huruledes vi plägade fira denna och dylika dagar tillsammans. Jag hade genom ansträngt studium föregående dag beredt mig tillfälle till en oinskränkt disposition öfver min tid och hade tänkt rätt grundligen känna på Upsala värdshusens varor, men huru det kom sig, så vardt jag alldeles ej lifvad att gå ut före middagen, utan lefde i stället om i minnenas verld, gnolande för mig sjelf alla de 'kakofonier' jag kunde erinra mig. I parenthes sagdt så börjar jag småningom

glömma bort de flesta. Efter middagen bjöd jag bords-
sällskapet på portvin och dermed höllo vi ut till kl. 5.
ehuru utan någon allmänare trevnad. ---

Följande dag var det Lucia, som Vermlänningarne fira
med stor pomp; man kunde kalla det för deras nations-
fest. Klockan $\frac{1}{2}$ 7 på morgonen samlades alla på
Nationssalen der kaffe och 'högärvördiga' konjackare
intogos, hvarpå vi i slutna leder traskade i smuts och
regn att afhemta inspektor och öfriga medlemmar.

Stolt var tåget att se i Decembermorgonens skymning
Der det i krigiskt skick marscherar fram genom staden
Följdt af en ofatt hop med pojkar och mulliga pigor.
Främst framskred der en hop med Bellmanianska gestalter
Supiga valdthornister och de som gnedo med stråkar
Fram en dundrande marsch (den var välbekant för mitt öra,
Ty väl jag mindes än hur med brodern Cajus vid armen
Vid dess toner uti värds huset Paris jag marscherat).
Efter desse i sedesamt skick med gyllene krona
Prydda af brinnande ljus och höljd i en skimrande slöja
Trippade sköna Lucia, som blygt höll ögat på marken,
Stödd vid kurators' arm och jemt kringklappad af hopen.
Derpå följde en viktig person, sexmästaren N.N.
Bärande med försiktighet fram två glas på en tallrik,
Biträdd af två som vårdade konjacksflaskan och sockret.
Sist vi följde med rökande mun och sömniga ögon.
Så inträdde vi nu till inspektor,² nyligen stigen
Upp ur den äkta sängen och knappt än höljd af en schlafrock:
Knäppen tog han med fröjd och följde oss straxt till de andra
Hvilka en dylik ära bestods och, fikna på konjak,
Tog hvar med gamman en 'tår' och derpå man gick till Nationssaln.
Här af de rikliga rätternas mängd stodo bordena tyngde:
Supar och korfvar och plättar och öl hvart blicken sig vände
Mötte den straxt och snart af en ljuf sång fägnades örat,
Medan i hjertat enhvar af gommens njutningar gladdes.
Men då sin mage man fyllt och cigarrens ångor i hvirflar

Rullade upp till Olympierns thron, afdukades borden
 Och två bryläer³, i vidd två badkar like, oss gladde:
 Brinnande blått de ett magiskt sken kringspridde i salen.
 Söps så med fröjd till ljusnande dag med tal och med skålar.
 Dundrande hurrarop och vidt kringskallande sånger.
 Men då klockan slog elfva i sta'n, med en fladdrande fana
 Gingo i takt vi åstad att Götheborgarne helsa:
 Tal hölls åter i mängd, brorsskålar druckos med ifver
 Och i förening gingo vi sen till Nationssalen åter.
 Nu ho täljer de tal som der vexlades: tvenne Lucior
 Stodo i systerlig endragt med glas i hand och cigarren
 Blossande i den rosende mun, ett säte för Amor.
 Desse undfägnades nu med hvar sitt tal och derefter
 Fingo båd' Vermland och Göteborg och de bägge nationer,
 Som tillsammans der söpo i frid, mång stäteligt loftal.
 Sist hölls tacksägelsetal och tal vid afskedets skålar.
 Nu aftågade hela nation till ett värdshus, der middag
 Intogs och derpå bland bålar med punsch högt flammade glädjen.
 Men medan polskan som bäst uppjagade dammet i taket
 Kom der en bjudning att vandra åstad till Vestgöta landsmän:
 Åter skålar och tal och många jublande sånger
 Tills vi tillbaka med fana i spetsen ånyo
 Gingo till förra lokaln och med tal straxt åter begyntes,
 Så till klockan tio man söp och talade ömsom.
 Men nu Vetgöterna tågade bort och vi söpo allena
 Tills vi sängens lugna förvar de tröttande lemmar
 Sträckte med njutning och vardt så ett slut på Luciafesten.

Der hafven I nu en med ett episkt lugn affattad skild-
 ring af denna Bacchi dag. För egen del kan jag tillägga
 att jag ännu ytterligare, då vi åtskiljdes jemte ett par
 andra lunkade till Göteborgarne, dit vi voro inbjudne
 och söpo der af hjertans grund, tills jag lockade några
 rekryter derifrån med på en ölstuga, der vi som amen
 på texten förnöjde oss med öl och porter. Mirabile dictu
 lade jag mig ändå spiknykter, så att jag dagen derpå

med all ifver kunde återtaga mina studier. Trefligt kan jag ej säga att jag hade: det var endast nyhetens behag i hela tillställningen, som frestade mig att hålla ut jemte önskan att se huruvida Upsaliensarne också kunna göra sig riktigt nytra någongång. Detta kunde de nog, men vare sig af fördom eller i ans. till min obekantskap med de fleste, jag kunde icke undgå att tycka det vi i Hfors dock skulle tillbringat dagen ändå gladare. Ingen enda såg man på +6: blef någon knäckt så gick han bums bort vare sig af egen drift eller derom af någon god vän påmind, ty comme-il-faut är Upsaliensaren framför annat. Kanske kan deremot i rättframbhet och hjertlig öppenhet berömma sig af att vara öfverlägsen. Så har det hittills förefallit mig.

Noter

¹Docenten i teologi Anton Rosell, senare kyrkoherde i Landskrona och domprost i Göteborg, känd som vältalare.

²Professorn i filosofi Sigurd Ribbing.

³Brylå (fr. *brûlot*, af *brûler*, bränna), ett slags dryck, bestående af konjak (eller vin) med tillsats af kryddor, russin m.m., hvilken beredes på det sätt, att konjaken antändes och därvid förbränner en viss myckenhet på ett halster lagdt socker, som smältande nedrinner i konjaken. (Nordisk familjebok 1905)

De nordiska universiteten och staten efter 1945

Göran Blomqvist

I. "Universitetskulturer" belyser de senaste 50 åren på ett nytt sätt

En omfattande antropologisk forskning fäster vår uppmärksamhet på att medlemmar av skilda kulturer uppvisar distinkta tankesätt t ex om hur ett samhälle bör vara organiserat. Kulturerna innefattar även grundläggande normer, värderingar och spelregler för medlemmarna.

En vanlig brist i komparativa undersökningar av olika staters universitetssystem är att de nöjer sig med slutsatsen att utvecklingen har gått olika vägar! Inte ens om villkoren för utbildning och forskning varit snarlika, liksom de politiska förhållandena, förklaras olikheterna. Perspektiven kan vara nog så breda, men någon tydlig analytisk ram finner man inte ens i standardverket *The Transforming of Higher Learning* (1983).

Forskningen om det lägre utbildningsväsendet, skolan, har å andra sidan ganska länge undersökt den fundamentala betydelse som bl a traditioner och skolkultur har. Dessa faktorer sätter rent av gränser för vilka politiska beslut som är möjliga att förverkliga.

Principiellt sett är universitet intressanta i ett sådant sammanhang. Blivande lärare/forskare socialiseras ju omsorgsfullt, det vet vi genom bl a Jan Thelanders undersökningar. Min forskning om svenska lärosäten illustrerar att traditioner och er-

farenheter har haft stor betydelse, ett faktum som Sven-Eric Liedman och Lennart Olausson tar upp i diskussionen av begreppet "frusen ideologi".¹

Forskningen om nationella universitetskulturer har under de senaste åren fått flera kvalificerade tillskott. Burton R Clarks *Places of Inquiry* (1995) klarlägger relationen mellan forskning, undervisning och studier i en rad länder. På så sätt når han de fundamentala skillnaderna mellan olika nationella universitetssystem.

Fritz Ringer behandlar i sin senaste bok *Fields of Knowledge* (1992) de faktorer som bidragit till utformningen av universitetssystemen i Tyskland och Frankrike. Ringer lyfter, inspirerad av Pierre Bourdieu, fram underliggande och outtalade normer, värderingar, traditioner och symboler. Han visar att förhållanden som i Frankrike framstår som rationella och självklara i grannlandet motsvaras av helt andra självklarheter. Liknande iakttagelser, fast med andra teoretiska utgångspunkter, framlägger Gunnar Skirbekk i en liten uppsats om varför de akademiska systemen i Norden har utvecklats på olika sätt.

Att det är fruktbart att undersöka disciplinernas inriktning och utveckling framgår av Sten Högnäs och Carl-Göran Heidegrens bidrag i denna bok. Genom att studera etableringen av helt nya ämnen, eller specialiseringen av befintliga, får vi konkreta illustrationer till hur de olika universitetskulturerna fungerar i praktiken. Jonathan Harwood använder begreppet *stil* i sin undersökning av genetikämnets inriktning i olika nationella miljöer.

Variationer på temat finns i boken *Sozialer Raum und akademische Kulturen* (1992). Där ges intressanta exempel på hur universitetslärare i olika nationella kontexter har hanterat spänningen mellan intellektuella förpliktelser och offentligt engagemang. Här finner man också tankar kring varför ämnen

utvecklas olika i skilda miljöer. En rad exempel visar t ex hur erfarenheterna från konflikter mellan universitet och stat har sedimenterats. Konsekvenserna framträder numera i de sociala roller som olika länders universitetslärare är inordnade i. Iakttagelserna väcker tvivel kring de gängse, okritiskt traderade bilderna av den idealtypiske universitetsläraren.

David Damroschs bok *We Scholars* (1995) med undertiteln "Changing the Culture of the University" belyser ytterligare det historiska perspektivets betydelse. Han visar hur en sådan aspekt kan avmytologisera rutiner och nutida vanor, avslöja det under- eller omedvetna bland akademiker. Han påminner om att lärare/forskare varken arbetar i ett tidlöst sammanhang eller i en stabil tillvaro, vilket många sociologiska analyser utgår ifrån.

2. Tre problemområden bör uppmärksammas

Uppsatserna i denna volym illustrerar hur universitetskulturer påverkar de nordiska universitetens innehåll och utformning. Inom projektet "Nordiska universitetskulturer" inriktar jag mig i första hand på de sista 50 åren, en period då universiteten verkligen har legat i "støpeskjeen", för att citera Arne Naess.

De politiska förhållandena, inklusive förändringar i statens verksamhet, är grundläggande inslag i mina undersökningar. Jag har inte funnit det nödvändigt att göra heltäckande källstudier utan bygger även på sekundärlitteratur, offentliga utredningar och en omfattande statistik.

Däremot är det viktigt att utarbeta effektiva analytiska verktyg. Det gäller till att börja med att bestämma ett begränsat antal någorlunda distinkta jämförelseobjekt, därefter att precisera de viktigaste positionerna inom dessa. Först på så sätt blir det möjligt att diskutera om likhet och olikheter bildar ett

mönster, dvs verkligen illustrerar universitetskulturens betydelse.

Mina preliminära iakttagelser pekar på att tre problemområden är särskilt intressanta när man arbetar med tiden efter 1945:

- universitetens avgränsningar mot andra institutioner för utbildning och forskning
- universitetslärarnas relationer och funktioner
- universitetsstudiernas struktur.

Universitetens avgränsningar mot andra institutioner för utbildning och forskning

Gudmund Hernes har diskuterat hur den metaforik som används om universitet efter 1945 har förskjutits från "bildningscentrum" till "kraftcentrum". Förändringen innebär att universitetens allmänkulturella mission har nedtonats på bekostnad av deras instrumentella funktion. Hernes och Rune Slagstad förklarar utvecklingen med att nutidens samhällsproblem i stor utsträckning har definierats som kunskapskriser, förorsakade av otillräckligt vetande.

Redan en enkel statistik över antalet tjänster och de olika fakulteternas relativa storlek under perioden 1945-95 visar att universiteten i de nordiska länderna har utvecklats på olika sätt.² Särskilt i Sverige blev vetenskaplig kunskap ett viktigt instrument i den sociala ingenjörskonsten och i välfärdsprojektet. Från 50-talet tog staten ett fastare grepp om universiteten än tidigare.

Samhällets växande beroende av vetenskapen har ökat osäkerheten om universitetets huvuduppgifter, dess grundläggande normer, dess identitet, dess idé. Frågan har ibland formulerats på ett tillspetsat sätt: är universiteten motor i samhällsutvecklingen, eller har de reducerats till en hjälpkraft?

Frågan är helt enkelt vilka olika innebörder begreppet universitet har haft, och hur universitet har avgränsats t ex från yrkesutbildningar. I Sverige ligger begreppen "universitet" och "högskola" sedan 70-talet i ett terminologiskt spänningsfält. Här finns en tydlig utveckling mot att höja icke-akademiska utbildningar och integrera dem med de etablerade universitetsstudierna.

Det är lätt att finna andra mönster. Norge har en relativt stor sektor av forskningsinstitutioner utan samband med det högre utbildningsväsendet. I Finland bedrivs omfattande forskning vid företag och statliga forskningsinstitut. Sverige och Danmark har däremot bevarat och utvecklat forskningsuniversitet, om än med stora olikheter.

Spörsmålen om vad som skiljer universiteten från andra samhällsinstitutioner återkommer efter 1945 ständigt i nordisk debatt och praxis. Har de någon egenart och särskilt berättigande? Dessa identitetskriser återkommer i nutiden. Redan under 50-talet liknas universiteten i Sverige vid den rationella fabriken, utbildningsfabriken. Då blir det fullt konsekvent att införa produktionsmått som är inspirerade av industrins: årsstudieplatser (produktionsapparatens storlek), genomströmning (antalet studenter som blir klara under en bestämd tidsrymd), poäng (mått på studentens arbete under en vecka).

I Sverige har industrimetamorfen en säregen styrka, den når en höjdpunkt under 60-talet, men återkommer i senare tid, i mera raffinerad form. Studenterna har under 90-talet beskrivits som kompetenskonsumenter. Universitetslärarna blir följaktligen producenter, med en press på sig att öka produktiviteten (eller i varje fall att hålla oförändrad nivå), annars minskar inkomsterna. I konsekvensens namn marknadsför universitet, högskolor, fakulteter och institutioner sin "affärsidé".

Här finner vi således en stegvis utveckling som innebär att

högskolor och universitet blir betraktade som, och, det är kanske viktigare, betraktar sig själva, som affärsföretag. Omvärlden är den jungfruliga marknaden.

Detta brott med en mera traditionell akademisk kultur och självsyn har varit aktuell också i övriga länder, fast senare och i mindre omfattning. Exempel finns i norsk debatt från sent 80-tal, liksom i diskussionen under de senaste åren om utvärdering och produktivitet i Danmark.³ Det gäller ytterst hur den autonoma och kollegiala normbildningen inom forskning och högre utbildning ska kunna hävda sig när de i växande omfattning styrs av marknaden och politiken.⁴

Sammantaget kan vi se flera exempel på att universiteten har blivit ett experimentområde för en ny typ av statlig organisation som växer fram nu, när gränsen mellan offentlig och privat sfär håller på att förflyttas i de nordiska länderna.

Universitetslärares relationer och funktioner

Universiteten i de nordiska länderna genomgick, med smärre skillnader i tid och tempo, under 50- och 60-talen samma utveckling. De mottog likartade impulser utifrån, impulser som dock hade olika genomslagskraft och fick skilda resultat.

”Vi er i tidnød, vi er kommet bagefter!” utbrister 1966 den nyvalde rektorn för Köpenhamns universitet. Han och kollegerna förmådde inte hantera tidens starka studentexpansion. Den radikalt förändrade administrativa situationen resulterade i en styrningskris med en yrvaken diskussion om hur universitetens självförvaltning skulle kunna reformeras.

I Sverige hade 1955 års universitetsutredning presenterat lösningar som fungerade utan nöd- och panikåtgärder—men som delvis var starkt kritiserade. I Danmark tillsattes inga nya statliga kommissioner under perioden 1946-58! Statsförvalt-

ningen var likgiltig inför expansionens styrka och konsekvenser, och professorerna erkände dem inte förrän efter 60-talets mitt. De var fixerade i sina traditionella roller och menade att universitetet skulle växa organiskt, detta trots mycket starka missnöjesyttringar från studenter och lärare mot toppstyrning och intellektuell misshushållning redan i slutet av 50-talet.⁵

En näraliggande fråga är vilka konsekvenser denna styrningskris fick för synen på akademisk frihet, autonomi och liknande. Är de enbart en del av "företagskulturen" vid universitetet? Och ska i så fall all verksamhet vara politisk eller kommersiell?⁶ Garantierna för autonomin har olika form i de olika länderna, och dessutom fäster lärarna vikt vid skilda dimensioner. För Helsingfors universitet är autonomin inskriven i den finska grundlagen. I Finland har det varit viktigt att utbildningarna fått utformas oberoende av yrkeslivets krav.

Just ifråga om universitetslärarnas relationer och funktioner finns den spänning mellan den vetenskapligt specialiserade experten och den kulturellt bildade personligheten som Max Weber formulerade för 80 år sedan. I slutet av 60-talet framträder både i Sverige och Norge en tendens att bedöma vetenskapliga institutioner med ledning av hur bra de verkställde sina uppgifter i den offentliga politiken. Bildningsargumenten beaktades som en rest från det gamla elituniversitetet.

I Sverige balanseras anspråken på autonomi bland akademiska lärare av uttalade heteronoma sympatier i denna kår. Den traditionella inomvetenskapliga kompetensprövningen av dem som söker anställning minskar under 90-talet i betydelse. Istället har det blivit legitimt att öppet åberopa social kompetens och personlig lämplighet, att ta hänsyn till vem som passar bäst i en (tillfällig ?) strategi eller till vem som antas bäst uppfylla önskemålen om flexibilitet och förnyelse.

Nyligen har Else Hansen i *En koral i tidens ström* (1997)

visat hur komplex, intressant och paradoxal inställningen till autonomin har varit i Danmark. Respekt för normen om vetenskaplig frihet var förutsättningen för det utbredda bruket av marxistiska analyser i undervisningen vid Roskilde Universitetscenter under 70-talet. Samtidigt pläderade de marxistiska forskarna där för att universitetets autonomi var en fiktion. De angrep så att säga den grund de själva stod på. När Folketinget 1976 övervägde att stänga RUC protesterade dock de andra universiteten. Universitetslärarna slog vakt om sina marxistiska kollegers autonomi, mot de politisk motiverade åtgärder som planerades mot RUC.

Fallet RUC är inte isolerat. Under de senaste 15 åren har politikernas krav på ökad relevans och effektivitet vid universiteten slagit starkast igenom i Danmark. Där är dessutom decentraliseringen av beslutsbefogenheter till skillnad från andra länder mycket begränsad; den danska administrationen har klart bysantinska drag!

Decentralisering leder dock inte självklart till friare ställning för den enskilde läraren och forskaren, en komplikation som sällan uppmärksammas i den stora retoriken. I Sverige har decentraliseringen under 80- och 90-talen i första hand ökat autonomin för universitetsstyrelse, rektor etc i förhållande till statsmakterna. Rektorerna är lokala chefer, utnämnda av regeringen. På sätt och vis har strukturen vid lärosätet blivit mera hierarkisk än tidigare, och i en hierarki bestämmer chefen inriktningen på arbetet.

Under 80-talet ökade den statliga programstyrningen för forskning särskilt i Danmark, men även i Norge. Den danska nationella forskningsstrategin omfattar även den privata sektorn. Följande citat ur en ny vitbok är upplysande: "Forskningsfrihed er en del af de vilkår for forskningen, som er med til at sikre, at forskningen giver det bedst mulige udbytte, og at de,

der betaler forskerne, får noget for pengene.” — ”Forskningen kan ikke være en stat i staten.”⁷

En annan aspekt är förändringar i lärarkårernas struktur. Det generella draget är att professorerna har förlorat sin dominans, sist i Finland. Utvecklingen har gått i riktning mot såväl kollegiala modeller som mot starkt hierarkiska, ibland närmast klientistiska, alternativ. Danmark är intressant, med under 60-talet hård kritik mot professorsväldet. Där etablerades en amanuensiskår som tillskansade sig en stark, självständig ställning. Denna kår 4-dubblades mellan 1959 och 1967, och dess arbetsuppgifter bestod till lika delar av forskning och undervisning. Amanuensiskårens inflytande i den lokala förvaltningen ökade genom universitetsudvalgets betänkande 1968.

Även Norge utvecklade tidigt en tjänstestruktur som skiljer sig från Sverige och Finland, med universitetslektorer (motsv) som har en skyldighet att forska och att handleda doktorander. Sedan 80-talets mitt har i Norge gränserna mellan professorer och universitetslektorer luckrats upp genom ett system för befordran efter individens kompetens (opprykk) vid sidan av den ordning där befordran sker till lediga tjänster.

Universitetsstudiernas struktur

Else Hansens *En koral i tidens strøm* skildrar hur Roskilde Universitetscenter upprättades för att möta den kris som drabbade det traditionella universitetsväsendet när det förvandlades till ett massuniversitet. En ny typ av utbildning behövdes, kring detta rådde stor enighet. Nya strukturella element introducerades. Projektpedagogik och problemorienterade studier användes istället för föreläsningar. Annorlunda pedagogik skulle göra lärare och studenter principiellt lika, ansåg man. Flexibla och relativt korta utbildningsmoduler ersatte examina som fordrade många års studier.

De nordiska länderna uppvisar grundläggande skillnader i studiernas (kursernas) utformning, i betygssystem, rörande användningen av censorer, i finansiering av studierna, men även ifråga om preliminärexamina (filosofikum) och seminariernas betydelse.

Redan en statistik som visar antalet studenter sedan 1945, liksom andelen 20-åringar som bedriver akademiska studier, avslöjar slående olikheter. Massuniversitetet blev en realitet i alla länderna, men vid olika tidpunkt. I Sverige kom examensreformerna tidigast. Där var de också mest långtgående, med begränsningar i möjligheterna för studenterna att fritt välja studieinriktning från 1960-talet. Likaså minskade lärarnas inflytande över studierna. Regeringen införde en hierarkiskt uppbyggd kontroll av utbildningens innehåll i form av så kallade studieplaner, vilka fastställdes av universitetskanslersämbetet.

Sverige har aldrig haft särskilda examenskommissioner, utan den lärare som undervisar examinerar också. Följaktligen har universitetet haft stort inflytande över rekryteringen till de yrken - professioner - som bygger på akademiska studier. Sedan 1960-talet har detta inflytande ifrågasatts av statsmakter, arbetsgivare och yrkesutövare. I en framtid, med studenter vilka uppträder som kompetenskonsumenter, ökar risken för yttre inblandning i utbildningen.

Under 60-talet fördes i flera länder en tämligen infekterad diskussion om universitetens roll i utbildningen av nya yrken med anspråk på samma status som de etablerade professionerna. Främst var det de så kallade välfärdsyrkena inom skola, vård och omsorg som hävdade att akademiseringen var nödvändig för att höja arbetets status.

I Finland har antagningsbegränsningen - spärren eller *numerus clausus* - en lång tradition. Universitetet har haft stort inflytande över vilka och hur många studenter som ska antagas.

Även Danmark har sedan 30-talet haft en tendens att begränsa antagningen med hänvisning till arbetsmarknaden. Tidiga examina, stopp-prøver efter ett år, skulle sortera bort studenter med dåliga resultat, det framgår av universitetskommissionens arbete 1935-43.

Till skillnad från andra länder har danskarna varit framgångsrika i att behålla de långa universitetsutbildningarna, med examen efter sex till åtta år. Å andra sidan har en jämförelsevis stor del av utbildningen på topp- och mellannivå legat utanför universiteten. En följd är att studenterna inte fått tillgång de nya stora arbetsmarknader, som egentligen är en förutsättning för massuniversitetet. En följd är en jämförelsevis hög arbetslöshet bland danska akademiker.

Sedan 80-talet sker i Danmark en anpassning till arbetsmarknadens behov. Detta radikala brott med traditionen, som inneburit att dansk högre utbildning har blivit mera karriärorienterad och inriktad på den privata arbetsmarknaden, vore värt att studera närmare.

Här och i andra sammanhang återkommer samma frågor. Vilka förhållanden har gjort strukturer sega och motståndskraftiga i vissa miljöer, men inte i andra? Hur har speciella traditioner kunnat överleva där, trots genomgripande samhällsförändringar? Hur skulle en enkel bromsande typologi för moderniseringsstrategier respektive för återhållande strategier se ut för att kunna förklara skillnader mellan de nordiska universitetskulturerna?

3. En exemplifiering: U 68 i Sverige och Ottosenkomitéen i Norge

Forskningen om högre utbildning i Västeuropa och Nordamerika ger åtskilliga exempel på att de statliga myndigheternas

inflytande ökade under 60-talet. I en dittills okänd omfattning ställdes samhällets behov och krav mot vetenskapens. En konsekvens var uppsvinget för den systematiska utbildningsplaneringen, ett område på vilket Sverige intog en ledande ställning.

Utvecklingen här och annorstädes var uttryck för statsmakternas önskan att dra in universiteten i en rationell totalplanering, en intellektuell planhushållning. Den illustrerar att universitetens ställning som autonoma inrättningar höll på att förändras. Å andra sidan framträder också en demokratiskt motiverad önskan bland politikerna att öppna universiteten för den s k begåvningsreserven. Man ville ge de växande skarorna av utbildningssökande del av den status som följde med akademiska studier.

Utvecklingen i Sverige och Norge under 1960- och 70-talen belyser skillnaderna mellan universitetskulturerna, liksom olikheterna i politiskt klimat. Ungefär samtidigt, och med i stor utsträckning samma problem, arbetade två statliga utredningar, i Sverige 1968 års universitetsutredning (U 68) och i Norge Komitéen til å utrede spørsmål om videreutdanning for artianere, oftast kallad Ottosen-komitéen efter ordföranden Kristian Ottosen.

Här finns inte utrymme att systematiskt diskutera de bägge utredningarnas förslag, lika lite som reaktionerna från universitetet. Trots likartade förutsättningar överväger skillnaderna ifråga om både generella synsätt och konkreta lösningar. Redan samtiden uppmärksammade med en rad debattböcker, artiklar i tidningar och i t ex *Nordisk Tidskrift* och *Nordisk Forum* att ländernas högre utbildning utvecklades i olika riktning. Jag ska här diskutera fyra väsentliga skillnader.

Statligt enhetssystem contra dualistiskt system med folklig förankring

Lärarnas och studenternas uppfattningar om utbildningens ändamål är viktiga inslag i universitetsverkligheten. Svårigheterna att nå enighet i denna fråga ökade under 60-talet, vilket förstärkte den identitetskris som diskuterades ovan. Skulle universiteten anpassa sig till en ny social verklighet och till nya värderingar, och i så fall hur? Det rådde ingen enighet kring om studierna i första hand skulle resultera i specifika kunskaper, i kapacitet att hantera praktiska problem, eller i en kritisk hållning och förmåga att utnyttja vetenskapliga metoder.

Osäkerheten eller oförmågan att finna lösningar avspeglas i hur politiker och universitetslärare organiserade högre utbildning och forskning. Danmark försökte samla all högre utbildning, både kortare och längre, i ett begränsat antal universitetscentra som komplement till universiteten.

Sverige satsade under 60-talet på att inrätta fyra universitetsfilialer. Dessa var underordnade universiteten, mindre och ofullständiga kopior av sina moderuniversitet, som de skilde sig från genom att också sakna egna forskningsanslag. Däremot förekom ingen anpassning till lokala behov.

Det svenska systemet för eftergymnasial utbildning var mycket heterogent. 1977 införde staten dock ett uniformt högskolebegrepp som omfattade alla eftergymnasiala studier. Den enhetliga högskolan skulle underlätta utbildningsplaneringen. Detta övergripande mål bidrog till att sambandet mellan utbildning och forskning upplöstes; de separerades personellt, finansiellt och organisatoriskt. Undervisning och studier var ju enklare att styra och kontrollera än forskningen.

Bo Lindensjö visar i *Högskolereformen* (1981) i hur hög grad högskolepolitiken blev präglad av sin tillkomst i centraladministrationen, där tilltron till byråkratins reformförmåga var

stor. Detta gynnade dock rutinlösningar, på innovationernas bekostnad.

Norge valde ett dualistiskt system. De långa utbildningarna reserverades för universiteten, medan distriktshögskolorna skulle svara för kortare och mer yrkesorienterade studier. Dessutom förekom kurser inom moderna språk och humaniora. Avsikten var att erbjuda så många människor som möjligt utbildning och att höja den professionella kompetensen i regionen.

Situationen i Norge var annorlunda än i Sverige. I Norge levde en nationell och folklig strömning med rötter hos Grundtvig kvar. Inom denna folkliga tradition betraktades universiteten med skepsis, som främmande och ofolkliga. Distriktshögskolornas uppdrag och organisation utformades så att det skulle bli möjligt för dem att identifiera sig med dessa strömningar och tillfredsställa de förväntningar som kom därför.

Studenternas valfrihet eller samhällsbehovet?

Bo Lindensjöes undersökning klarlägger den svenska offentliga reformstrategin i termer av mål, dimensionering och organisation. Han illustrerar hur den politiska kulturen förändrades under 70-talet, liksom uppfattningarna om relationen mellan den enskilde medborgaren och samhället.

Vad gäller den högre utbildningen ökar tilltron till statens koordineringskapacitet och byråkratins planeringsförmåga. Detta framträder i synen på dimensioneringen av utbildningen. Under 50- och 60-talen hade det växande antalet studenter varit drivkraften bakom reformerna.

Därefter slog en instrumentell syn igenom. Problem-beskrivningen dominerades av experter från förvaltningen och fick en teknisk prägel. Målformuleringarna inriktades på över-

gripande och allmänna samhällsmål. Interna akademiska mål, liksom enskildas efterfrågan, fick stryka på foten till förmån för samhällets behov.

Det råder inget tvivel om att de kriterier som fastställdes för normalstudietid och genomströmning skulle begränsa lärarnas frihet att bestämma innehållet i utbildningarna. Dessutom skulle de hjälpa till att hålla nere statens ständiga utgiftsökningar, liksom akademikernas anspråk på lönekomensation för långa utbildningar.

Inom svensk socialdemokrati segrade uppfattningen att utbildningspolitiken skulle användas som ett led i utvecklingen av samhället i socialistisk riktning. Ledande politiker som Olof Palme och Ingvar Carlsson hävdade att studenternas fria val av utbildning oundvikligen ledde till att det rådande samhället permanentades. En antagningsbegränsning - spärr eller numerus clausus - motiverades med att det fria tillträdet bevarade olikheterna i samhället. Den starka tendensen att ersätta studenternas valfrihet med utbildning efter samhällets behov framträder således på en rad olika sätt. Likafullt konstruerades i slutet av 60-talet de s k fasta studiegångarna efter studenternas vanligaste val, trots att dessa sades vara irrationella.

Else Hansen efterlyser de pedagogiska och didaktiska perspektiven i universitetshistorisk forskning. Även Sheldon Rothblatt understryker att "teaching" ofta formas av studenterna, vilket undersökningar av den akademiska rollen sällan beaktar. En analys av universitetspedagogiken i debatt och verklighet kan således säga väsentliga ting om relationen mellan lärare och student: är den hierarkisk eller betonas likställdheten? Utformningen av studierna kan variera, från projektinriktning till probleminriktning eller till pensumorientering. I Sverige kom de nya formuleringarna från tjänstemän högt upp i organisationen. Detta verkar i praktiken ha uteslutit alternativ som kunde

förändra utbildningens innehåll och leda till konkreta pedagogiska reformer.

Lindensjö visar i vilka avseenden den svenska högskole-reformen 1977 var ett uttryck för ökad statlig interventionism. Interventionismen innebar att högskolan betraktades som ett verktyg för att lösa allmänna samhällsproblem och förverkliga en rad politiska målsättningar.

I Norge däremot verkar övertygelsen om politikens begränsade möjligheter att ha varit starkare, och interventionismen svagare. Först 1989 stiftades en nationell, överordnad högskolelag; dittills hade varje universitetet och högskola följt sin speciella förordning. Studenternas valfrihet var den helt överordnade principen i 60- och 70-talens reformer, det framgår av så väl 1960 års Universitets- och högskolekomité som av Ottosen-komitén. Den senare framhöll tvärtom att kvantitativa behovsanalyser löpte stor risk att bli konserverande och oflexibla.

Olika moderniseringsstrategier för den lokala beslutsorganisationen

Crister Skoglund och Torsten Husén har velat förklara politiseringen av högre utbildning i Sverige, liksom reformernas byråkratiska karaktär, med att universiteten konsekvent hade motsatt sig alla reformförsök. Det finns enligt min mening fog för denna åsikt: lärarkåren uppvisar under 50- och 60-talet en uttalad självtillräcklighet. Olof Palme talade om den akademiska republiken som aggressivt vänder taggarna utåt, mot samhället. Från socialdemokratisk sida ansågs universiteten vara borgerligt dominerade, i sämsta fall som konservativa fästen eller rent av som demokratiskt osäkra.

I regering och statsförvaltning växte planerna på att förändra makten över och inom en sektor som hade åtnjutit en

hög grad av autonomi. Styrelsen var kollegial, och den beslutande makten låg hos professorerna. De nya samarbetsformerna och den s k FNYS-verksamheten innebar att professorerna förlorade inflytande på institutioner, i fakulteter och universitetsstyrelser. Samtidigt ökade även en byråkratisk princip i tyngd, för i takt med kraven på ökad effektivitet växte administratörernas befogenheter.

Särpräglade för Sverige är att frågan om universitetsdemokrati i mycket stor utsträckning kopplades till en representation för de allmänna samhällsintressena i universitetens inre organisation. Företrädarna för arbetsliv och politiska partier utgjorde en motvikt till den traditionella akademiska självstyrelsen. Detta inslag i högskolereformen illustrerar ytterligare hur universitetet mera betraktades som statsinstitutioner än som autonoma enheter.

I Norge verkar professorerna ha tagit initiativet till demokratisering och medinflytande för studenterna. De första stegen i Oslo togs redan 1955. Professorerna såg förändringen som ett sätt att bli avlastade sin växande administrativa börda. De och universitetet fångade upp aktuella strömningar och främjade reformer av det egna systemet. I Norge var relationerna mellan stat och universitet annorlunda än i Sverige. Minnet av den tyska ockupationen, då universitetet i Oslo hade gjort en viktig insats i frihetskampen, betydde fortfarande mycket.

Centraliseringen i Sverige ledde till att möjligheterna att genomföra reformerna försumrades i mycket större utsträckning än i Norge. Remissinstanserna hade inte haft några reella chanser att formulera egna lösningar utan varit hänvisade till att ge synpunkter på färdiga alternativ. Mycket tyder dock på att avståndet till de centrala beslutsfattarna underlättade för svenska universitet att utveckla motstrategier och kämpa mot besluten när de skulle genomföras. I det sammanhanget är det intressant

att se vilken betydelse universitetskulturen hade och med vilken styrka den kom till uttryck.

Kampen om professionerna

Både U 68 och Ottosen-komitén uppmärksammade att behovet av återkommande utbildning ökade. U 68 lanserade den återkommande utbildningen som en universalstrategi. Med hjälp av den skulle det bli möjligt att tillgodose behoven av arbetskraft i bristsektorer, att kompensera svängningar på arbetsmarknaden, liksom att utjämna ekonomiska, kulturella och sociala skillnader mellan medborgarna. Detta resonemang anknyter till en generell problematik, och ett försummat forskningsområde: hur går det till när nya utbildningar får akademisk status?

Harold Perkin studerar i flera undersökningar de förändringar som sedan 1945 har skett inom högre utbildning i Väst-europa och Nordamerika.⁸ Perkins tes är att de professionella hierarkierna som social indelningsgrund efter hand har kommit att bli viktigare än klasstillhörigheten. I detta sammanhang är särskilt hans undersökningar av hur de professionella eliterna agerar för att befästa och öka sin status viktiga. Perkin, men också Charles McClelland, studerar t ex motsättningarna i nutiden mellan stat och professioner om kontrollen över examina och andra kvalifikationsmekanismer.

Det är fullt rimligt att se en del av diskussionen kring U 68 och Ottosen-komitén som just en kamp om kontrollen över examination och andra kvalificeringsmekanismer. Professorerna bestämde inte enbart innehållet i sitt eget arbete. Genom sin examination utdelade de "legitimationer" som gav tillträde till prestigefulla yrken. Innebörden av detta blev iögonfallande i samband med övergången från det gamla universitetssystemet,

som utbildade professionella eliter, till ett massuniversitetet som utbildar för en fri arbetsmarknad.

Universitetens monopol började ifrågasättas. Från 50- och 60-talen finns åtskilliga exempel på konkurrens mellan skolbaserad professionell utbildning och praktikerkontrollerad. I den norska debatten ifrågasattes universitetens ensamrätt på att bestämma vad som ligger i själva begreppet akademiska studier. Kritiken riktade sig mot den "imperialism" som nutidsuniversitetet enligt Sheldon Rothblatt utvecklar för att omfatta all kunskap inklusive att kontrollera innehållet i utbildningarna.

En rad både gamla och nya yrken inom skola, vård och omsorg arbetade för att höja sin status och lönerna. Inte minst gällde detta olika kvinnoyrken, som eftersträvade en "akademisering". De räknade med att kunna närma sig de etablerade professionernas anseende om forskning knöts till deras kunskapsstraditioner.

En väsentlig fråga är hur intresseorganisationerna för tjänstemän och akademiker agerade för att skaffa inflytande över utbildning och forskning. Därmed är vi inne på korporativismen och spørsmålet om staten till dessa intresseorganisationer överlämnade en del av sitt ansvar för universitetet.

Universitetslärarnas insatser och deras lojaliteter i samband med denna process lyfter fram väsentliga sidor av den nationella universitetskulturen, liksom relationerna mellan olika akademikergrupper. En utväg var att avvisa kraven och hävda att nya professioner endast kunde bildas i takt med att den oberoende vetenskapen gjorde framsteg. Mot detta talade t ex möjligheten till ytterligare expansion och nya anslag.

Noter

- ¹ Göran Blomqvist *Elfenbenstorn eller statsskepp?* (Lund 1992), Sven-Eric Liedman & Lennart Olausson i *Ideologi och institution* (1988), "Inledning".
- ² Bertel Ståhle diskuterar de nordiska ländernas olika profiler i *Universiteten och forskarna - från stagnation till förnyelse* (1996). De grundläggande kvantitativa undersökningarna på detta område har Urban Dahllöf gjort.
- ³ Johan Fjord Jensen *Babel og tomrum* (1996) är ett av många inlägg i den danska debatten, men det slagkraftigaste.
- ⁴ Se Sverker Gustavssons diskussion kring integritetsfrågorna i "Varför inte lägga ned universiteten?", i *Kunskap så det räcker?* (1997).
- ⁵ Niels Thomsen *Københavns Universitet*, Bind III. (1986).
- ⁶ Sådana ideal pläderar Michael Gibbons och andra för i *The New Production of Knowledge* (1994).
- ⁷ *Forskning i perspektiv. Hvidbog om en natinal forskningsstrategi* (1995).
- ⁸ Se främst *The Third revolution: Professional Elites in the Modern World* (1996).

Man kan tala om en universitetskultur i ungefär samma mening som en företagskultur eller en politisk kultur. I den här skriften undersöks nationella akademiska sedvänjor, ideal och traditioner som gör sig gällande inom högskolorna i ett land – utvecklingen av en nationell akademisk ”stil” – men också de kulturer som utvecklas vid enskilda universitet och institutioner. De tänkesätt, mentaliteter, normer och vanor som präglat de olika nordiska ländernas universitet analyseras och förklaras historiskt. Dessa universitetskulturer har stor betydelse för vad som görs – och inte görs – vid högskolorna liksom för den roll dessa spelar inom sina samhällen.

I skriften medverkar Gunnar Broberg, Svante Nordin, Lina Carls, Carl-Göran Heidegren, Sten Högnäs och Göran Blomqvist.

Ugglan

- 1 Idé- och lärdomshistoria i Lund 25 år, red. Gunnar Broberg (1991)
- 2 Upplysningens miljöer – ett nordiskt perspektiv, red. Gunnar Broberg (1994)
- 3 Jakob Christensson: Carl Fredrik Nordenskiölds förlorade illusioner (1994)
- 4 Gunnar Broberg: Statlig rasforskning. En historik över Rasbiologiska institutet (1995)
- 5 Den idéhistoriska bilden, red. Gunnar Broberg och Jakob Christensson (1995)
- 6 Dygd och medborgarskap i 1700-talets politiska tänkande, red. Svante Nordin och Rebecka Lettevall (1996)
- 7 Charlotte Christensen: Det personliga äktenskapet (1996)
- 8 Att gestalta historien, red. Jakob Christensson och Håkan Håkansson (1997)
- 9 Nordiska universitetskulturer, red. Sten Högnäs (1998)
- 10 Ugglan i dikt och bild (1997)
- 11 Att skriva filosofihistoria, red. Svante Nordin och Jonas Hansson (1998)

ISSN 1102-4313